

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MUZAFFER ALBAYRAK
VAHDETTİN ENGİN

KÛTULAMÂRE ZAFERİ

1916

Kûtulamâre Zaferi 1916
Muzaffer Albayrak - Vahdettin Engin

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör
Sahure Ergüzel

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-9787-78-9

Yeditepe Yayınevi: 326
Araştırma-İnceleme: 263

1. Baskı: Mart 2017

Sayfa Düzeni
Çelebi Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt

Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

KÛTULAMÂRE ZAFERİ 1916

Muzaffer Albayrak - Vahdettin Engin

YEDİTEPE

MUZAFFER ALBAYRAK

albayrak.muzaffer@gmail.com

1965 yılında Of'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1987 yılında mezun oldu. Aynı yıl girdiği Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, hâlen Araştırmacı kadrosunda çalışmaktadır.

Uzun süredir yakın tarih üzerine, bilhassa Çanakkale Savaşı'na yönelik çalışma ve araştırmalarda bulunan Albayrak; bu alanda çeşitli kurumlarda konferanslar ve seminerler vermiştir. Muhtelif üniversitelerde Çanakkale Muharebeleri ve Birinci Dünya Savaşı konulu düzenlenen panel ve konferanslara katılmış, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda Çanakkale konulu bildiriler sunmuştur.

Çeşitli dergilerde Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin siyaseti, savaştığı cephelerle alakalı makaleleri yayımlanmıştır. Çalışmalarını telif eser ve Osmanlıca'dan çeviri olarak hazırladığı kitaplarda toplayan Muzaffer Albayrak'ın yayımlanmış kitapları şunlardır:

Telif kitapları:

-*Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, I-II*: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. İstanbul, (Heyet), 2013.

-*Askeri ve Siyasi Yönleriyle Balkan Savaşı I-II*: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. İstanbul, (Heyet), 2013.

-*Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, I-II*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. İstanbul, (Heyet), 2014.

-*10 Ağustos 1915 Conkbayırı Süngü Hücumu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Çan. Sav. Gelibolu Tarihi Alan Bşk. Yay. Çanakkale 1915.

-*Çanakkale Kahramanları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2015.

-*Tarihin Akışını Değiştiren Savaş: Çanakkale 1915*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Çan. Sav. Gelibolu Tarihi Alan Bşk. Yay. Çanakkale, 1916.

Osmanlıca'dan çevirerek yayına hazırladığı kitaplar:

-*Çanakkale Gerçeği*, Yeditepe Yay. İstanbul, 2005.

-*Yeni Mecmua Özel Sayısı*, Yeditepe Yay. İstanbul, 2006.

-*Yakın Tarih İncelemeleri 1*, Çanakkale Savaşı, Yeditepe Yay, 2006 (Editör)

-*Türkiye'de Beş Sene/Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları/Askeri Tarih Encümeni'nin Cevaplarıyla*, Yeditepe Yay, 2006.

-*Selahaddin Adil Paşa; Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yay, 2007.

-*Savaş Lordu Kitchener, (İngiliz Savaş Bakanı Kitchener'in Biyografisi)* Kurtuba Yayınları, 2010.

VAHDETTİN ENGİN

1956 Yarımcı/Kocaeli doğumlu. İlköğretimini Yarımcı İlkokulu'nda tamamladıktan sonra 1968 yılında Galatasaray Lisesi'ne girdi. 1977 yılında mezun oldu. 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'nü bitirdi. 1983 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde araştırma görevlisi oldu. 1986 yılında "Ahmed Rıza Bey ve Siyasi Faaliyetleri" konulu yüksek lisans tezini yaptı. 1992 yılında ise "Rumeli Demiryolları" konulu araştırma ile doktora çalışmasını tamamladı. 1995 yılında doçent, 2002 tarihinde profesör unvanını aldı. Halen Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak vazife yapmaktadır. Evli ve bir kız çocuk babasıdır.

Eserleri:

Rumeli Demiryolları, Eren Yayınevi, İstanbul 1993.

Sadrazam Kâmil Paşa'nın Oğlu Hilmi Kâmil Bayur'un Galatasaray Lisesi Hatıraları, Galatasaray Tarih Dergisi Yayını, İstanbul 1995.

Tünel, Simurg Yayınevi, İstanbul 2000. (Türk Tarih Kurumu Ödülü)

Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001.

II. Abdülhamid ve Dış Politika, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Tünel'den Füniküler'e (Kabataş-Taksim), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Vahdettin Engin-İlber Ortaylı- Erhan Afyoncu, Bir Dünya Başkenti Eminönü, İstanbul 2008.

Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Pazarlık- II. Abdülhamid ile Siyonist Lider Dr. Theodore Herzl Arasında Geçen "Filistin'de Yahudi Vatanı" Görüşmelerinin Gizli Kalmış Belgeleri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

İstanbul Tüneli, Henri Gavand'ın Tunnel de Constantinople Adlı Eserinin Çevirisi, İETT Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2011.

Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2011.

Hesaplaşma, Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikastı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Asayiş, Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

Mekteb-i Sultani, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik, Ufuk Gülsoy-Vahdettin Engin, İETT Yayınları, İstanbul 2016.

Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

ÖNSÖZ

1916 yılında Irak cephesinde kazanılan Kûtulamâre Zaferi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Türk tarihinin en şanlı sayfalarının yazıldığı Çanakkale Zaferi'nden sonra kazanmış olduğu diğer büyük ve anlamlı zaferdir. Irak Cephesi'nde 4,5 aylık bir kuşatma sonucunda, 29 Nisan 1916'da Kûtulamâre'de bulunan 5'i general 481 subay ve 13.300 kişilik İngiliz ordusu esir alınmış; Kûtulamâre'de kuşatılan kuvvetleri kurtarmak için harekete geçen Irak İngiliz ordusunun verdiği kayıplarla birlikte İngilizler bu cephede 40 bin askerini kaybetmişti.

Çanakkale Zaferi'nin üzerinden daha 4-5 ay geçmişken İngilizlere karşı kazanılan bu ikinci büyük zafer, İngilizler için tam bir moral bozukluğu olmuşken, Osmanlı ordusu ve İslam alemi için büyük bir sevinç ve moral kaynağı olmuştu. Teslim alınan 13 bin kişilik İngiliz ordusu bütün dünyada geniş yankı uyandırmıştı.

Önemi ve büyüklüğü şüphesiz olmakla birlikte Kûtulamâre'de kazanılan zafer, aradan geçen 100 yıl boyunca maalesef tarihin tozlu sayfaları arasında unutulup gitmiş, lâıyk olduğu şekilde hatırlanmamıştır. Tâ ki 100. yılına kadar. Kûtulamâre Zaferi'nin 100. yıldönümünde resmi ve sivil kuruluşlar tarafından yoğun bir şekilde ülkemizde Kûtulamâre ve kahramanlarının yeniden hatırlanarak, lâıyk oldukları şekilde hatıralarının yâd edilmesi hususunda ciddi ve önemli faaliyetler yapıldı.

Bu kitapla Kûtulamâre Zaferi'nin yeniden hatırlanmasına katkıda bulunmak istedik. Tarih kitaplarında birkaç satırla geçştirilen bu önemli tarihi olayı, bütün yönleriyle ayrıntılı olarak ele alarak hazırladığımız bu kitap; Irak cephesi ve Kûtulamâre Muharebeleri üzerine yazılmış ciddi ve kaynak değeri taşıyan askeri tarih kitapları ile konuyu çeşitli yönleriyle ele alan eserler yanısıra, savaşa bizzat katılarak tanıklık etmiş askerlerin hatırat ve günlüklerinden istifade edilerek ortaya çıktı.

Kitapta 1914 yılı Kasım ayından Mayıs 1916'ya kadar kadar Irak cephesinde Osmanlı-İngiliz orduları arasında cereyan eden muharebeleri ortaya koyarken, hemen akabinde çeşitli hatırat ve günlüklerden derlediğimiz, muharebelere katılmış askerlerin dilinden ayrıntılı ve canlı anlatımlara yer verilmiştir. Böylece okuyucuya kuru bir harp tarihi anlatımı yerine, daha anlaşılır ve insani duyguları öne çıkaran bir kitap sunulmuş oldu.

Tam 100 yıl önce Irak cephesi gibi Osmanlı coğrafyasının uzak bir köşesinde imkânsızlık ve yokluk içinde, karşılığında bulunan her bakımdan donanımlı, zamanın tekniğinin getirdiği bütün silahlarla donatılmış İngiliz ordusunu mağlup eden 13.300 İngiliz askerini esir alan Osmanlı ordusuna mensup diğer bütün subay ve neferleri, kahraman şehit ve gazileri anmak bizlere düşen mukaddes bir görev ve dahi borçtur.

Selman-ı Pâk'ta, Felahiye'de, Sâbistepe'de, Garraf'ta, Kûtulamâre'de, Osmanlı vatanının bu uzak köşelerinde kahramanca muharebe etmiş olan şehit ve gazilerimizi rahmet ve minnetle yâd ediyoruz. Ruhları aziz ve şâd olsun.

Muzaffer Albayrak - Vahdettin Engin
İstanbul / 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
Birinci Dünya Savaşı Öncesi Irak ve Basra Körfezi'nde Nüfuz Mücadelesi	11
I. Dünya Savaşı Başında Irak'ta Osmanlı Ordusu	22
Irak Cephesinde Muharebelerin Başlaması	29
Irak Cephesinde Yeni Dönem Albay Nurettin Bey'in Irak Komutanlığına Tayini	64
Irak Cephesinde Dönüm Noktası Selman-ı Pâk Meydan Muharebesi (22-24 Kasım 1915)	95
Kûtulamâre Kuşatması	115
Kûtulamâre'yi Kurtarmak İçin Gelen İngiliz Ordusuyla Yapılan Muharebeler	169
Teslime Kadar Kûtulamâre Kuşatması	208
Kûtulamâre'nin Teslimi	237
Kûtulamâre Zaferinin Önemi ve Neticeleri	248
KAYNAKÇA	251
HARİTA VE KROKİLER	253
FOTOĞRAFLAR	263

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ IRAK VE BASRA KÖRFEZİ'NDE NÜFUZ MÜCADELESİ

Kûtulamâre Zaferi, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı kazandığı en önemli başarıdır. Dönemin süper gücü olan İngilizler Kûtulamâre'de Osmanlı ordusuna mağlup olmuş, bu savaşta 5 general, 481 subay ve 13.300 İngiliz askeri esir alınmıştı.

Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te bir oldu-bittiyle resmen ve fiilen dâhil olmak zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nda muharebe ettiği cephelerden biri olan Irak cephesinde savaşın başlamasıyla beraber çok hareketli günler yaşanmıştı. İngiltere bu bölgeye özel bir önem veriyordu. İngilizlerin bu bölgeye önem vermesi öncelikle Hindistan yolunun güvenliği açısından gerekliydi. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise bölgedeki petrol yatakları İngilizlerin dikkatini çekti ve buralara tek başına hâkim olmanın yollarını aradılar. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, Basra Körfezi'nin Hindistan'la denizden komşu olmasını gerekçe göstererek bu bölgede rakip kabul etmeyeceklerini ifade etmekteydi. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid döneminde, bugünkü Irak'ta ve Basra Körfezi'nde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında keskin bir rekabet yaşanmaya başlamıştı. Bu rekabet süresince II. Abdülhamid, uyguladığı denge siyasetiyle anlayışıyla İngilizlerin bölgeye yerleşmesine engel olmaya çalışmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in Ortadoğu Politikaları

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 400 yıl yönettiği bir coğrafya olan bugünkü Irak'tan Mısır'a kadar uzayan bölge, özellikle 19. yüzyıl başından itibaren Avrupa devletlerinin ilgi odağını olmuş, bölgede menfaatlerini elde etme çabası içindeki devletler başta İngiltere olmak üzere, aşiretler arasında sürtüşmeler çıkarmış, bölgede Osmanlı merkezi yönetiminini zayıflatmaya çalışmışlardır. Bu devletler arasında yer alan Fransa öteden beri Ortadoğu'da ticari faaliyetlerde bulunduğu gibi, bölgedeki Hristiyanların hamisi rolünü de oynuyordu. İngiltere ise, özellikle Hindistan'a yerleştikten sonra, buraya giden bütün yolları denetim altına alabilmek amacıyla, Ortadoğu ile ilgilenmeye başladı. Bölgede petrolün varlığının ortaya çıkması ise İngiltere'nin daha fazla ilgisini çekerek, bölge hâkimiyetini sağlama faaliyetlerini yoğunlaştırmasına yol açtı. Diğer bir büyük güç olarak Rusya da, geleneksel sıcak denizlere inme stratejisi çerçevesinde Ortadoğu ile ilgiliydi.

Bölgede emperyalist devletlerle mücadele eden II. Abdülhamid'in Ortadoğu'daki yabancı emellerine karşı uyguladığı politikalardan biri, sahip olduğu Hilafetin gücünü kullanmak olmuştur. Padişah, devletin devamını sağlayacak atılımlar için her şeyden önce dâhilde birlik ve beraberliğin olması gerektiğini düşünüyordu. Bunun için din çok önemli bir birleştirici faktördü. Osmanlı ülkesinde din anlayışının yıkılması halinde devletin de yıkılacağını ifade ediyordu. Bu temel düşünceden yola çıkarak II. Abdülhamid, Osmanlı cemiyetinde dini ön plana çıkarmaya, halkın günlük yaşantısının her safhasında İslami unsurları vurgulayarak, kendi liderliğinde bir sosyal bilinçlenmeyi gerçekleştirmeye gayret göstermişti.

II. Abdülhamid Döneminde Basra Körfezi ve Irak Coğrafyasında İngiltere ile Yaşanan Rekabet

İngilizler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra Körfezi'ne hâkim olmak ve Hindistan yolunu güvenlik altında tutabilmek için körfez bölgesindeki Arap şeyhleri ile iyi ilişkiler tesis ederek bölgeye yerleşme politikalarını hızlandırdılar. Bu amaçla şeyhler üzerinde nüfuz kazanma yollarını aradılar. Bu gibi çalışmalarını devam ettiren İngilizler, Katar ve Bahreyn'deki etkili şeyhlerle de benzer antlaşmalar yaparak körfeze yerleşme faaliyetlerini hızlandırdılar. İngiltere 1892'den itibaren Bahreyn'i himayesi altına aldığını iddia etmeye başlamış ve bu himayesini bölgedeki diğer şeyhler üzerinde de yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu politikasına daha sonra Umman Sultanlığını da dâhil eden İngilizler, kendileri dışında başka bir devletin, körfeze girişine tahammülü olmadığını göstermeyi hedefliyordu. İngilizlerin çalışmalarında ana hedef, Hindistan ve uzakdoğudaki sömürgelerine tehdit oluşturabilecek bir gücün bölgede varlık göstermesine mani olmaktı. Diğer taraftan II. Abdülhamid, mukabil bir operasyon olarak, Bağdat demiryolu imtiyazını Almanlara verecek, hattın Körfez'e ve Kuveyt'e kadar uzatılması gündeme gelecek, bu da İngilizleri telaşa düşürecektir.

II. Abdülhamid'in padişahlığı yıllarında Ortadoğu coğrafyasında, iktisadi anlamda çıkar sağlamayı amaçlayan yabancı ülkelerle demiryolu ve petrol savaşları sürdürülürken, bir taraftan da özellikle İngiliz kaynaklı faaliyetler neticesi, iç isyanlar meydana gelmişti. İngiltere isyan çıkaran şeyhlere destek olarak onlar nezdinde nüfuzunu arttırmak ve Osmanlı Devleti ile olan bağlarını koparmak istiyordu. İngiltere bu hedefine ulaşabilmek için Halifeliği dahi tartışmaya açıyor ve bu kutsal makamın Osmanlıların elinde olmaması gerektiğini vurguluyordu. Halifeliğin Osmanlılardan alınması

halinde kendilerinin halife olabileceği hayalini kuran birçok şeyh de İngilizlerle işbirliğine girmekte bir sakınca görmüyorlardı. İstanbul'a gönderilen konu ile alakalı raporlarda, İngilizlerin Basra Körfezi ve çevresinde tek hâkim güç olduğu ve Osmanlı Devleti'nin gerçek rakibinin İngilizler olduğu vurgulanmaktaydı. Bu arada İngiltere'nin, zaman zaman askeri güç kullanarak bizzat bazı toprakları ele geçirme çabasına girdiği de oluyordu. İşte II. Abdülhamid İngiltere'nin bu çabalarını çoğu zaman boşa çıkardı.

Basra Körfezi'nde İngiltere'nin Saldırılarına Karşı Almanya Kozu

II. Abdülhamid uluslararası arenada verdiği bu yoğun ayakta kalma mücadelesi sırasında doğal olarak müttefiklere de ihtiyaç duymuştur. Başka türlü dönemin en güçlü üç dünya devi olan İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında direnebilmek güç bir işti. Bu aşamada Almanya, II. Abdülhamid için diğer büyük güçlere karşı kullanılabilecek bir doğal bir müttefik haline geliyordu.

19. yüzyılın son çeyreğinde, dünya siyaset sahnesine Almanya da güçlü bir ülke olarak çıkmıştı. Almanya, II. Wilhelm'in imparator olmasıyla, 1888 yılından itibaren, Bismark tarafından sürdürülen statükocu politikalardan vazgeçip "Welt-politik" adını verdiği yayılmacı bir siyaset gütmeye başladı. Bunun en önemli nedeni Almanya'nın hammadde ve pazar bulma konusunda diğer Avrupa devletlerinden geride kalmasıydı. Almanya şimdi geride kalmanın acısını çıkarmak istiyor ve Baltık'tan Basra'ya kadar uzanacak büyük bir dünya imparatorluğu hayal ediyordu. Dolayısı ile Almanya da gözünü Ortadoğu'ya çevirmişti.

Almanya'nın bölge ile ilgilenmeye başlaması, aslında II. Abdülhamid için bir fırsat teşkil etmişti. Sürekli olarak büyük

devletler arasındaki rekabeti körüklemeyi bir politik anlayış haline getiren II. Abdülhamid için, yeni bir aktörün ortaya çıkması, İngiltere ve Fransa'ya karşı kullanılacak yeni bir koz anlamına geliyordu. Nitekim Sultan Abdülhamid bunu en iyi şekilde kullanacak ve Osmanlı Devleti'nin Irak ve Basra Körfezi coğrafyasında Almanya'yı ön plana çıkaracaktır.

Uluslararası Arenada Bağdat Demiryolu Savaşı

İstanbul ile Bağdat arasında bir demiryolu hattı inşası esas itibariyle II. Abdülhamid döneminden önceye dayanmaktadır. Sultan Abdülaziz, 1871 yılında bir irade yayınlayarak, ülkenin Asya topraklarını demiryolu ağı ile donatma kararlılığını belirtmişti. Gerçekleştirilmek istenen bu ağın ana hattını İstanbul-Bağdat demiryolu teşkil edecekti.

Bağdat demiryolu imtiyazı, uzun süre milletlerarası tartışmalara sahne olduktan sonra, siyasi konjonktürün de etkisi ile Almanlara verilmiştir. II. Abdülhamid Bağdat demiryolu imtiyazının İngilizlere verilmesi halinde Mısır-Suriye-Irak-Hindistan üzerinden çekilen bir hattın doğrultusundaki bölgenin Osmanlı imparatorluğundan koparılacağına inanıyordu. Fransa'ya da Lübnan'daki emellerinden ve faaliyetlerinden dolayı kuşkuyla bakıyordu. Dolayısı ile imtiyazın Almanlara verilmesi en uygun yöntemdi.

1890 yılında tamamlanan İzmit-Adapazarı hattı, 1892 yılında Ankara'ya kadar uzatılmıştı. II. Abdülhamid Anadolu Demiryolu Şirketi'nin başarılı çalışmalarından duyduğu memnuniyeti Eskişehir-Konya hattının imtiyazını da bu şirkete vermekle göstermişti. Bu proje de zamanında tamamlanarak hat 1896 yılında işletmeye açıldı. 1896-1899 yılları arasında Anadolu demiryollarının Ankara'dan öteye devam etmesi konusunda ciddi bir adım atılamadı. Çünkü güzergâhın Kuzey Anadolu'dan geçişine Rusya karşı çıkıyordu. Güney hattı ise

ekonomik yararları yanında askeri sakıncaları yüzünden II. Abdülhamid'i tereddüde düşürmüştü. Bununla birlikte Padişah Konya hattının Halep-Musul üzerinden Bağdat'a bağlanmasının imkân dâhilinde olup olmadığının araştırılması için Türk ve Alman uzmanlardan oluşan bir heyeti bölgeye gönderdi. II. Abdülhamid bu projenin bir an önce başlatılmasına büyük önem vermekteydi.

Almanya da, bu hattın kendileri tarafından yapılmasını bölgeye yönelik politik ve ekonomik emelleri sebebiyle istemekteydi. Berlin'den Bağdat'a ve hatta Basra'ya kadar kesin-tisiz demiryolu bağlantısı kurulması Almanya'nın çıkarları açısından hayati önemdeydi. 23 Aralık 1899'da Konya-Bağdat demiryolunun yapımını ve Basra Körfezi'ne inecek şekilde inşa edilmesini hedefleyen bir ön mutabakat metni Nafia Nazırı Zihni Paşa ile Deutsche Bank Genel Müdürü Siemens arasında imzalandı.

Bu sürecin işlediği bir dönemde, Bağdat Demiryolu ile yoğun bir çıkar bağlantısı olan İngiltere'de konu parlamentoda tartışılıyordu. Bazı milletvekilleri Bağdat Demiryolu projesinin ilerlediğinden söz ederek, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarları dikkate alınarak, Bağdat ile Körfez arasında bağlantı sağlayacak Basra hattının inşa hakkının İngilizlere verilmesi için girişimde bulunulması gerektiğini söylediler. Bu tür uluslararası rekabet ortamında her ülkeye belirli tavizler verilerek Bağdat hattının mukavelesinin yapılabilme aşamasına gelindi. İngiltere'nin Mısır'daki askeri varlığını arttırmasına göz yumuldu. Fransa'ya ise İzmir-Kasaba hattının Alaşehir'den Afyon'a kadar uzatılması imtiyazı verilince bu iki ülkenin Bağdat hattına karşı çıkışı da önlenmiş oldu. Bundan sonra Almanlarla imtiyaz mukaveleleri yapıldı. Bu anlaşmaların yapımı karışık birçok safhanın aşılmasından sonra gerçekleşti.

II. Abdülhamid bir başka konuda da ihtiyatlı idi. Mecbur kalındığı için şirketlere bir takım ekonomik imtiyazlar tanıyıyordu. Ama onların müstemlekeci tutumları söz konusu olduğunda büyük bir hassasiyetle meselenin üzerine gidilmesi gerekiyordu. II. Abdülhamid, Bağdat demiryolu sözleşmesine eklettiği gizli bir madde ile yabancı devlet vatandaşlarının demiryolu boyunca iskâna teşvik edilmelerini yasakladı. Padişah bu arazileri yabancılara yasaklarken bir başka uygulama daha yapıyor Kafkasya ve Balkanlardan göçmen olarak gelen Müslümanları buralara yerleştirme politikasını hayata geçiriyordu.

Irak ve Basra Körfezinde Petrol Savaşı

19. yüzyılın son çeyreğinde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki toprakları üzerinde bir takım oyunlar oynanmasının bir diğer sebebi de bölgedeki petrol yataklarıdır. İngilizler başlangıçta Irak coğrafyası ve Basra Körfezi ile sadece Hindistan yolu üzerinde olduğu için ilgilenmişlerse de, petrol rezervlerinin ortaya çıkması bu ilgiyi daha geniş boyutlu hale getirmişti. Bunun neticesinde büyük devletler arasında petrol kaynaklarını denetim almaya yönelik olarak müthiş bir rekabet yaşanmıştı. Bölgeye sızmak isteyen İngiltere, Osmanlı sınırları içinde bulunan Arap halkı kışkırtmaya başlamıştı. Müslümanlarca kutsal sayılan halifeliğin Arapların hakkı olduğu, Osmanlıların Arapları sömürdüğü yolunda propagandalar yaparak Arapların Osmanlılara cephe almasını sağlamıştı. Buna karşılık II. Abdülhamid Mısır'da Fransızlar ve İngilizler arasında yarattığı rekabeti, Basra Körfezi ve Mezopotamya'da Almanya ile İngiltere arasında yarattı. Bu suretle bölgede tek bir ülkenin güçlü hale gelmesinin önüne geçti.

II. Abdülhamid uzmanlara, Musul ve Bağdat'taki petrol bölgelerinin haritalarını yaptırmıştı. Esas hedefi bölgedeki petrolü devletin yararına olabilecek şekilde çıkartmaktı.

Ama Osmanlı Devleti'nin teknik imkânları bu konuda yetersizdi. Ayrıca arama yapmak için gerekli sermaye noksanlığı da kendini hep hissettiriyordu. Bu sebeple 1888 yılında, Almanların sahibi olduğu ve Haydarpaşa-Ankara hattını inşa edecek Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'ne dolaylı da olsa petrol arama imtiyazı verilmişti. Aslında şirketle yapılan mukavelede asıl hedef demiryolu inşası idi. Ama sözleşmede şirketin petrol dâhil her türlü madeni aramaya hakkı olduğundan da söz edilmişti. Böylece Ortadoğu topraklarında petrol işletme hakkını elde etmek için yabancı şirketlerin girişeceği büyük mücadelenin ilk adımı da atılmış oluyordu. Bu arada II. Abdülhamid 1889 yılında bir fermanla Musul vilayetindeki bütün petrol yataklarının işletme hakkının Hazine-i Hassa'ya ait olduğunu ilan etmişti.

Musul ve Bağdat petrolleri ile ilgili gelişmeler 1890'lı yıllarda yoğunlaştı. İngiltere bir taraftan Osmanlı hükümeti nezdinde girişim yaparken diğer taraftan Basra Körfezi'nden petrol bölgelerine yaklaşma ve buralara hâkim olma çabasını sürdürmekteydi. İngiltere önceleri Hindistan'ın güvenliği açısından daha sonra da petrol sebebiyle bölgeye olan ilgisini arttırmış, Umman, Bahreyn, Kuveyt şeyhlerini himayesi altına alabilmek için her türlü girişimde bulunmuştu.

Diğer taraftan Almanlarla Bağdat demiryolu müzakereleri devam ediyordu. 1903 yılında yapılan bir mukavele ile imtiyaz Almanlara verilirken hattın geçeceği yerlerin 20 kilometre dâhilinde maden ve petrol yataklarını arama hakkı da Almanlara verilmişti. Bunun hemen öncesinde ise II. Abdülhamid üçüncü bir fermanla Musul petrol bölgelerinin Hazine-i Hassa'ya ait olduğunu tekrar teyit etmişti. Gelişmelerden rahatsız olan İngiliz elçisi O'Connor hükümetine gönderdiği raporda (Nisan 1903) bu proje karşısında ülkesinin izlemesi gereken tutuma değinmişti. Elçiye göre Bağdat Demiryolunun

Almanlar tarafından inşası İngiliz çıkarları açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca Almanlar demiryolu dışında da birçok avantajlar elde etmişlerdi. Hattın her iki tarafında maden arama hakları elde edilmesi, Fırat ve Dicle’de gemi işletme hakkı, Basra Körfezi’nde ticari bir liman, Mezopotamya’nın sulanması gibi imtiyazlar bunun içindedir. Musul petroleri için İngiltere ve Rusya bu tür faaliyetler içinde bulunurken Almanya bir adım önde olarak avantajlı bir konumdaydı. Çünkü Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketi ile yapılan Bağdat Demiryolu anlaşmasında petrol arama hakkının şirkete ait olduğu teyit edilmişti.

Musul ve Bağdat petroleri ile ilgili uluslararası rekabet daha sonra da sürdü. Bu rekabet kesin bir netice vermeden I. Dünya Savaşı meydana geldi. Esas itibarıyla bu savaşın çıkışında Irak petrollerine sahip olma mücadelesinin de önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir.

Deniz ve Nehir Taşımacılığında Osmanlı-İngiliz Rekabeti

Basra şehri, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleşmesinden oluşan Şattülarap’ın batı kıyısında yer alır. Bölgede bulunan birçok kanal, Basra’yı Şattülarap üzerinden Basra Körfezi’ne bağlar. Hindistan, İran ve Arabistan’dan, Anadolu ve Irak’ın içlerine sevk edilen malların aktarma noktası olan Basra’nın ticari açıdan önemi büyüktür. Şehir, bu yönüyle Avrupa, Osmanlı Devleti, İran ve Hindistan arasındaki ticaretin geçiş noktasında olup, aynı zamanda Bağdat’ın bir iskelesi durumundaydı. Özellikle Dicle, Fırat, Şattülarap ve İran tarafındaki Karun nehirleri, yük ve yolcu taşımacılığına elverişli idiler. Bu imkân sayesinde, denizaşırı bölgelerden gelen gemiler Bağdat, Musul, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve İran’ın içlerine kadar ulaşabiliyordu. Taşımacılıktaki potansiyel nedeniyle de,

İngiliz şirketleri bölgede yük ve yolcu nakliyatına oldukça erken tarihlerde başlamışlardı. Hatta İngiliz Lynch Kumpanyası'nın, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Şattularap'ta işleyen vapurlarına ait "Ma'kil" adıyla Basra'da bir de tersaneleri mevcuttu.

1841 yılında daha önce Bağdat'ta şirketlerini kuran Lynch kardeşlere, Fırat üzerinde iki buharlı gemi işletme imtiyazı verilmiş ve Lynch şirketinin faaliyetleri böylece başlamıştı. Bu şekilde, 1840-1850 yılları arasında Irak'a yerleşen Lynch kardeşler, sonraki yarım asır içinde de Bağdat-Basra Körfezi arasındaki buharlı gemi işletmeciliğinde önemli bir yer edinmişlerdi. Şirket, bir yandan da, bölgedeki İngiliz nüfuzunun temsilcisi haline gelmişti.

Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği (1869-1872) sırasında bölgede İngiliz faaliyetlerinin önüne geçmeye yönelik çabaların hayata geçirildiği görülmektedir. Selefî Namık Paşa'nın Dicle Nehri'nde nakliyat yapmak üzere İngiltere'den getirttiği vapurları, Mithat Paşa işletmeye koymuştur. Paşa ayrıca, eşya ve yolcu naklinde Dicle ve Fırat nehirlerinden gereğince yararlanmak amacıyla, nehirlerde işleyen İngiliz Lynch vapurlarına karşılık İdare-i Nehriye ve Basra-Bombay-Süveyş-İstanbul arasında vapur işletmek üzere de Umman-ı Osmanî (1870) adıyla yeni şirketler kurarak, vapurları bu şirketlerin çatısı altında toplamıştı. Bu şekilde İngiliz Lynch şirketinin vapurlarına ciddi bir rekabet oluşturulmuştu.

II. Abdülhamid döneminde ise bölgedeki nehir ve deniz taşımacılığında bir hamle daha gerçekleştirildi. İç ve dış gelişmelerin yoğun bir seyir takip ettiği bu dönemde, nehirlerde vapur işletme imtiyazı Hazine-i Hassa'ya verildi. Hazine-i Hassa, 1894 sonrasında, Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletme işine eğilmiştir. 1904 yılında Umman-ı Osmanî şirketinin satın alınmasıyla, Hamidiye Vapurları İdaresi kuruldu. Satın alınan iki vapur ve dört mavna ile birlikte, Basra ile Bağdat

arasında toplam altı vapur işleten Hamidiye Vapurları İdaresi, iki vapur işleten Lynch şirketi ile 1908'e kadar süren sıkı bir rekabete de girişti. Rekabette Hamidiye Vapurları İdaresi hep önde gidiyordu. Lynch'in iki vapur işletme sebebi II. Abdülhamid'in getirdiği sınırlamaydı. İngiltere, İstanbul'daki elçiliği aracılığıyla siyasi baskı yapmak suretiyle Lynch'in vapur sayısının hiç olmazsa üçe çıkarılması sağlamak için çok uğraşmıştı.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından, İttihat ve Terakki iktidarı şirketin adını İdare-i Nehriye'ye dönüştürdü. Lynch şirketi ile en önemli rakibi olan İdare-i Nehriye'nin, 1912 yılı itibarıyla konumlarına baktığımızda İdare-i Nehriye'nin dört vapuru, Bağdat-Basra arasında yaklaşık 60 bin yolcu taşıırken, Lynch şirketinin üç vapuru takriben 35 bin yolcu taşımıştı. Yük taşımacılığında ise Lynch'in payı daha fazlaydı

Dicle, Fırat ve Şattülarap nehirlerinde işleyen Osmanlı ve İngiliz vapurları, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, daha ziyade askeri amaçlı olarak kullanılmıştır. 1914-1918 yılları arasında vapurlar, artık her iki taraf için de asker, mühimmat ve silahları sevk etmekte kullanılan vazgeçilmez bir vasıtaydı. Bu sebeple de, kendilerini silahlı çatışmaların ortasında bulmaları doğaldı. Nitekim, muharebeler esnasında bazı İngiliz vapurları batırıldığı gibi, Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilerek yine askeri amaçlı olarak kullanılanları da olmuştur.

İşte demiryolu hattı imtiyazı, petrol arama izinleri, nehir taşımacılığı gibi yollarla Osmanlı toprağı olan Irak bölgesinde kıyasıya süren uluslararası rekabet ve nüfuz mücadelesi 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar devam etmiş ve savaşın çıkmasıyla beraber İngiltere bölgedeki çıkarlarını korumak adına Basra Körfezi'ne çıkartma yaparak Kûtulamâre Savaşı ve sonrasına kadar uzayacak süreci başlatmıştır.

I. DÜNYA SAVAŞI BAŞINDA IRAK'TA OSMANLI ORDUSU

1914 yılının Ağustos ayında Avrupa'da başlayan savaş ateşi hızla yayılıp üç kıtayı sardığında Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te başlayan bu küresel savaşta tarafsız olduğunu deklare etmiş aynı zamanda da olası bir savaşa hazır olmak adına 3 Ağustos 1914'ten itibaren "seferberlik" başlatmıştı.

Her ne kadar Osmanlı Devleti, Avrupa'da İtilaf ve İttifak Devletleri arasında 40 yıldan beri biriken gerginliğin bir savaşa dönüşmesi karşısında tarafsızlığını ilan etmişse de esasında bu kapışmada safını belirlemişti. 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da Sadrazam Said Halim Paşa ile Alman imparatoru adına İstanbul Alman Büyükelçisi Wangenheim arasında imza edilen ittifak antlaşmasıyla Osmanlı Devleti açıkçı ilan etmese de kendini Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin içinde bulunduğu İttifak devletleri içine dâhil etmişti.

Osmanlı Hükümeti Almanya ile yapmış olduğu ittifak antlaşmasını gizli tuttuğundan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yer aldığı İtilaf Devletleri elçilikleri Kasım 1914'e kadar İstanbul'da faaliyetini sürdürmüştü.

Ağustos ayı başında başlayan ve kısa zamanda bütün Avrupa'yı saran büyük savaş, Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendirdiğinden hükümet tarafsız konumunu çok fazla sürdüremedi. İngiltere, Fransa ve Rusya ile aynı anda savaşmak

zorunda kalan Almanya zor durumda kalınca bir antlaşma ile bağlandığı Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa fiilen dâhil olması noktasında baskılara başladı. Ekim ayında git-tikçe şiddetlenen bu baskılar, en nihayet 29 Ekim 1914'te Os-manlı donanmasına katılan Alman gemileri Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) öncülüğünde ve yine Alman amiral Sou-chon komutasında Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombardıman etmesiyle sonuçlandı. Artık Osmanlı Devleti fiilen "cihan harbi"nin içine çekilmişti.

Osmanlı donanmasının ilk ateşi açmasına İtilaf Devletleri derhal karşılık verdi. Ruslar 1 Kasım 1914'te Osmanlı Devle-ti'ne harp ilan ederek Doğu Anadolu hududunda harekete geçti. İngiliz donanması ise Kızıldeniz'de Akabe limanını ve Çanak-kale Boğazı'nda Seddülbahir ve Kumkale'yi bombardıman etti. Hemen ardından da 5 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa Os-manlı Devletine resmen savaş ilan etti.

Osmanlı Hükümeti peşpeşe gelen savaş ilanlarına muka-bele olarak 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine savaş ilan etti. Fiilen girilen savaşta bütün Müslümanları halifenin sancağı altında toplamak üzere Sultan Mehmed Reşad tarafından 14 Kasım 1914'te Cihad-ı Mukaddes ilan edildi.

Osmanlı Devleti bu şekilde son savaşına giriyordu. Dört yıl sürecek olan Cihan Harbi 600 yıllık devletin sonunu da getire-cekti. Osmanlı Devleti bu son ve büyük savaşında hiç kimse-nin tahmin bile edemeyeceği bir azim ve kararlılıkla mücadele etti. Avrupa ovalarından Kafkasya dağlarına, Sina Çölünden Basra Körfezine kadar uzayan çok geniş bir coğrafyada yedi düvele karşı dokuz ayrı cephede savaş verdi. Bu cephelerden birisini olan Irak Cephesi bu kitabın konusunu oluşturmak-tadır. Kasım 1914'te başlayan ve dört yıl boyunca devam eden Irak Cephesi muharebeleri Osmanlı ordusunun en parlak za-ferlerinden birini oluşturan Kûtulamâre Zaferi'nin de yaşan-dığı cephe olması itibarıyla son derece önemlidir.

Seferberlik Sırasında Osmanlı Ordu Teşkilatı

Osmanlı Ordusu I. Dünya Savaşı başladığında dört ordu-dan oluşan bir askeri güce sahipti. Seferberliğin ilanıyla silah altına alınan asker sayısı 750 bine ulaşmıştı. Merkezi İstanbul olan 1. Ordu ile 2. Ordu ülkenin batıda kalan topraklarını savunmak üzere yayılmışken, 3. Ordu merkezi Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'da Rusya'ya karşı savunma pozisyonundaydı. 4. Ordu ise merkezi Bağdat'ta olmak üzere Suriye-Filistin ve Irak bölgelerinin savunulmasıyla görevlendirilmişti.

Seferberlikten önce Bağdat merkezli 4. Ordu 12. ve 13. Kolordulardan oluşuyordu. 4. Ordu Komutanı Cavit Paşa Bağdat'ta karargâh kurmuştu. Bu orduya bağlı 12. Kolordu'nun merkezi Musul'daydı ve kolordu komutanı Fahri Paşa'ydı. 12. Kolordu emrinde 35 ve 36. Tümenler vardı. 13. Kolordu komutanı Hüsamettin Paşa'nın karargâhı Bağdat'taydı ve bu kolordu bünyesinde 37. ve 38. Tümenler bulunmaktaydı.

Irak'ta bu kuvvetlerden başka isyan eden İbnissuud'a karşı 9. Tümen'in 26. Alayına bağlı 1. Tabur da 4. Ordu emrine Basra'ya gönderilmişti. 26. Alay'a bağlı bu tabur Irak cephesinde karaya çıkan İngiliz ordusunu ilk karşılayan birlik olmuştu. İlginç bir tesadüf eseri olarak 26. Alay'ın Çanakkale'de bulunan diğer üç taburu da 25 Nisan 1915'te Seddülbahir'e çıkan İngiliz ordusunu ilk karşılayan kuvvet olmuştu.

Osmanlı Devleti 3 Ağustos 1914'te Seferberlik kararı alınca ordu teşkilatında bir takım değişiklikler yaptı. Merkezi Bağdat'ta olan 4. Ordu karargâhı Suriye'ye kaydırıldı. 4. Ordu emrinde bulunan 12. Kolordu yerinde bırakılırken, 13. Kolordu doğu sınırlarını koruyan 3. Ordu emrine verildi. Böylece Irak cephesi için ayrılan kuvvet önemli ölçüde zayıflamış oldu.

Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerinin haddinden fazla zayıfladığını farkederek Harbiye Nazırı Enver Paşa, 3. Ordu emrine verilen 13. Kolordu'dan 38. Tümen'i yeniden Bağdat'ta

görevlendirerek bu bölgedeki askeri gücü artırmış oldu. Enver Paşa Irak'ta çıkacak bir savaşta yetersiz kalacağı aşikâr olan nizami ordu kuvvetini bölgedeki Arap aşiretlerinden sağlanacak gönüllü kuvvetlerle takviye etmek düşüncesindeydi.

4. Ordu'nun Suriye'ye kaydırılması üzerine Cavit Paşa emrinde bulunan 38. Tümen ve bağlı birliklerle beraber Irak ve Havalisi Umum Kumandanı ve Bağdat valisi namıyla bölgenin savunulmasıyla görevlendirildi.

Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı bünyesinde yegâne nizami ordu tümeni olan 38. Tümen Albay Suphi Bey komutasındaydı. 38. Tümen emrinde 112, 113 ve 114. Alaylar ile 26. Alay'ın 1. Taburu bulunmaktaydı. Bunlardan başka bölgede bulunan Arap aşiretlerine Enver Paşa'nın gönderdiği mektuplarla cihada davet edilen aşiret reislerinin yanlarında bulunan gönüllü mücahit kuvvetleri de Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı emrine girmişti. Başlangıçta orduya katılmak hususunda olumlu cevap vermiş olan aşiretlerin uygulama safhasına gelindiğinde vaat edilen sayıdan çok daha düşük sayıda gönüllü kuvvet çıkardığı görülmüştür. Bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin sayısı savaşa fiili olarak girilen 1914 Kasım ayında ancak 20 bine ulaşabilmekteydi.

Irak cephesinde piyade kuvvetleri yanı sıra Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde seyreden bahriye kuvveti de istenilen ölçüden daha aşağıdaydı. Nispeten donanımlı ve etkili silahlara sahip yalnızca Marmaris isimli bir gambot vardı. Bunun yanı sıra dört karakol gemisi ile Fırat üzerinde görevlendirilen, güverteleri sac levhalarla kaplı iki motor bulunmaktaydı. Doğan vapuru ise güvertesine top yerleştirilmiş nakliye gemisiydi.

Nehir yoluyla askeri nakliyatı gerçekleştirmek için barış zamanında nehirde yolcu ve yük taşımacılığı yapan Osmanlı Nehir İdaresi'nin beş vapuru bulunuyordu.

İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki Hazırlıkları

I. Dünya Savaşı başladığında İngiliz hükümeti daha Osmanlı Devleti tarafsız olup fiilen harbe girmeden önce 1914 Eylül ayından itibaren Basra Körfezi'nde askeri yığınağa başlamıştı. İngiliz hükümeti Irak'ta yapılacak müstakbel bir harekâtı Hindistan Genel Valiliği üzerinden yönetecekti. Nitekim Eylül ayı başında Hindistan'dan gönderilen 6. Poona Hint Tümeni'ne mensup birlikler Basra Körfezi'ne gelmeye başlamıştı. 6. Hint Tümeni üç tugaydan oluşan 16 bin kişilik bir kuvvetti. Savaş başlayıp çıkarma yapılan dek Basra Körfezi'ne sevk edilen bu tümenin bir kısmı Bahreyn adalarında bir kısmı ise gemilerde bekletildi.

İngilizler piyade kuvvetleri yanında nehirde ulaşım ve ikmal işlerinde kullanmak üzere çok sayıda nakliye gemisi ve kara ordusuna destek olacak 6 adet ganbotu da bölgeye sevk etmişti. Dicle ve Fırat üzerinde uzun zamandan beri yük ve yolcu taşıma işi yapan İngiliz Lynch şirketinin nakliye gemileri lojistik destek noktasında İngiliz ordusunun emrine tahsis edilmişti.

Bundan başka keşif ve hava saldırılarında kullanılmak üzere 4 adet uçak da İngiliz ordusunun emrine verilmişti.

Irak Cephesinde Osmanlı Harekât Planı

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı genelkurmayının Irak'a yönelik özel olarak hazırlanmış bir harekât planı yoktu. İstanbul'dan çok uzak olan bu bölgeye asker ve mühimmat sevki başlı başına bir meseleydi. İstanbul'dan başlayarak Bağdat'a kadar uzatılması düşünülen demiryolu hattı Halep'in doğusunda Resülayn kasabasına kadar gelebilmişti. Buradan itibaren nakliye Musul'a kadar hayvanların çektiği arabalarla, deve ve katır kollarıyla yapılyordu. Musul'dan itibaren ise

Dicle nehri üzerinde işleyen az sayıdaki vapurlar ve ilkel nehir vasıtalarıyla sağlanmaktaydı. İngilizlerin taşıt bakımından ölçüsüz üstünlüğü göz önüne alındığında daha savaşın başında Osmanlı ordusunun dezavantajı açıkça görülüyordu. Harbin en başından sonuna kadar genel olarak güçlü bir şekilde hissedilen cephane eksikliği, merkezden bin kilometreden uzakta bulunan bu savaş alanına ulaştırılmasındaki güçlükler de eklendiğinde Irak cephesi diğer cephelere nazaran çok daha mahrum bırakılmış ve cephane, mühimmat, yiyecek kıtlığı ağır bir şekilde hissedilmiştir.

Irak'ın güvenliğini sağlayacak kuvvetin zayıflığı göz önünde iken Almanların da teşvikiyle Harbiye Nazırı Enver Paşa hazırlattığı seferi kuvvetlerle İran'a girmeyi ve buradaki Rus ve İngiliz hâkimiyetine son vererek İran hükümetiyle işbirliği yapmayı düşünüyordu. Hatta İran'dan sonra Afganistan ve Hindistan'a sarkarak Hint Müslümanlarını ayaklandırarak İngilizleri zor durumda bırakmanın planlarını yapmaktaydı. Ancak kâğıt üzerindeki bu planlar bir sonuç vermeyecek zayıf kuvvetlerle tutulan Irak cephesinde İngilizlerin hızla ilerlemeleri üzerine takviye kuvvetler gönderilmek zorunda kalınacaktı.

İngilizlerin Irak Harekât Planı

İngiltere'nin Basra Körfezi ve Irak merkezli harekât planlarının temelinde bölgede öteden beri var olan menfaatlerini korumak, İngiltere için can damarı yerinde olan Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak vardı.

İngiltere, Hindistan'a olan yakınlığı, Dicle ve Fırat nehirlerinden dolayı stratejik konumu, Basra Körfezi kuzeyinde İran topraklarında bulunan petrol tesisleri dolayısıyla Irak'la yakından ilgilenmekteydi. Mezopotamya diye bilinen bu kadim ülkeye, seyyah, arkeolog, tüccar vb. sıfatlarla gelen aynı zamanda istihbaratçı kimlikleri olan İngilizler sayesinde bölgenin

topografyasına, madenlerine, etnik yapısına dair bilgiler İngiliz hükümetine rapor edilmekteydi. Bölgedeki yerel aşiretlerle temas sağlanarak para ve vaatlerle kendi nüfuzlarına alınmaya çalışılmıştı. 19. yüzyıl ortalarından itibaren İngiliz Lynch şirketi Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde taşımacılık yaparak İngilizlerin bölgeye nüfuz etmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştı.

İngiltere'nin Irak harekâtı Hindistan'daki İngiliz genel valiliği eliyle yönetilmişti. Burada kullanılacak askeri kuvvetleri de Hindistan'daki İngiliz genelkurmayı düzenlemişti. Bir bakıma İngilizler için tâli bir cephe olarak görülen Irak harekâtına, İngiltere hükümeti Avrupa'da Almanlara karşı verilen savaşa etki etmeyecek tarzda onay vermiş, Avrupa'da kullanılması düşünülmeyen Hint kıtalarıyla bu sefere çıkılmıştı. Ne var ki başta İngilizler adına iyi giden Irak harekâtı 1916 yılı içinde ters dönüp Kûtulamâre'de ordusu esir alınınca Irak harekât merkezi Hindistan'dan alınarak İngiltere'deki Savaş Bakanlığı tarafından idare edilmeye başlanacaktır.

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te Karadeniz hadisesi ile fiilen savaşa girince önceden hazırlığını yapmış olan ve askeri kuvvetlerini Basra Körfezi'nde bulundurmakta olan İngiltere 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikten bir gün sonra 6 Kasım günü Fav yarımadasına asker çıkararak Irak harekâtını başlattı.

İngiltere'nin başlangıçta bu harekâttan güttüğü hedef Basra Körfezi'ne hâkim olmak, Irak topraklarına asker çıkıp Dicle ve Fırat'ın birleşerek Şattülarap adını aldığı Kurna kasabasından itibaren güneyde Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeyi işgal etmektir. Böylece Dicle ve Fırat su yolu kontrolleri altına alınacak, Abadan ve Ahvaz'da bulunan petrol tesislerinin güvenliği sağlanacak, Kuveyt ve Muhammere'deki hâkimiyetleri sürecekti.

IRAK CEPHESİNDE MUHAREBELERİN BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmesi üzerine, Irak cephesinde askeri tedbirler alınmaya başlandı. Ekim ayından beri Basra Körfezi'ne asker nakleden İngiltere'nin muhtemel bir çıkarma harekâtına karşı Fav yarımadasının ucunda bulunan deniz feneri söndürüldü. Fav Boğazı'nın da deniz mayınlarıyla kapatılması düşünülüyse de mayın tedarik edilemeyince uygulanamadı. Yine de Enver Paşa bölgedeki komutanlara mayın yerleştiriliyormuş gibi yapılmasını ve Şattülarap'ın mayınla kapatılmış olduğu haberinin ilan edilmesini emretmişti.

Savaşa fiilen girilen 1914 Kasım ayı başında İngiltere'nin Irak'a karşı bir girişimde bulunacağı anlaşılnca Irak ve Havalisi Genel Komutanı olan Cavit Paşa elindeki kuvvetleri Basra ve güneyine ilerletti.

İngiltere'nin Harekât Hazırlığı

İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında harbe girme ihtimalini düşünerek Hindistan'da bulunan 6. Poona Hint Tümeninin bir tugayını (yaklaşık 5 bin asker) gemilere bindirerek 23 Ekim 1914'te Bahreyn adaları civarına getirdi. Bu kuvvetin bir kısmı Bahreyn adalarında bir kısmı

gemiler üzerinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi halinde Fav'a bir çıkarma yapmak üzere bekletildi.

Çıkarma için hazırlanan İngiliz kuvveti 6. Hint Tümeni'nin 16. Tugayı idi. Tugay komutanı ise sonradan Kûtulamâre Zaferi'nde Türk ordusuna esir düşecek olan General Delama-in'di. Bu kuvvet 3 Kasım 1914'te gambotlar eşliğinde Şattülârap açıklarına geldi.

6 Kasım 1914 sabahı üç bölük kuvvetinde İngiliz askeri Fav sahillerine çıkarılmak üzere yaklaştı. Bu sırada çıkarmanın yapılacağı sahilleri savunmakla görevli Osmanlı kuvveti 400-500 kişilik hudut müfrezesinden oluşuyordu. Çıkarma yapan İngilizleri bu kuvvet topçu ateşiyle karşıladı. Ancak denizde bulunan İngiliz donanmasına mensup gemilerin açtığı yoğun ateş Osmanlı müfrezesi üzerinde etkili oldu ve az sayıdaki bu kuvvet tuttukları mevzileri terkederek geri çekildi.

Fazla bir direnişe maruz kalmayan İngiliz çıkarma kuvveti kolaylıkla karaya çıkıp ilerledi ve Fav Kalesi'ni işgal etti. Gemilerde bulunan tugaya mensup diğer kuvvetlerin karaya çıkarılması 8 Kasım'a kadar tamamlandı.

Irak cephesinde dört yıl sürecek muharebeler bu çıkarma ile başlamış oldu.

Osmanlı Ordusunun Çıkarmaya İlk Tepkisi

İngilizlerin çıkarma yaptığı sahada bulunan yegâne Osmanlı askeri gücü 38. Tümeni (yaklaşık 8 bin asker). Bu kuvvet Albay Suphi Bey'in komutası altındaydı. Suphi Bey'in tümen karargâhı Basra'daydı. Tümene bağlı üç alaydan 112. Alay Basra'da, 113. Alay Amâre'de, 114. Alay Bağdat'taydı. Tümenin topçu alayı da Suphi Bey'le birlikte Basra'da bulunuyordu. 38. Tümen'den başka 26. Alayın 1. Taburu da Basra'daki kuvvetler arasındaydı.

Fav'ın İngilizler tarafından işgal edildiği haberini alan Suphi Bey, eli altında bulunan kuvvetleri derhal güneye çıkarma noktasına sevketti. Yüzbaşı Sami komutasındaki bu müfreze 11 Kasım'da karşılaştığı İngilizlere düzensiz bir şekilde taarruz ettiyse de kara ve nehir vasıtalarından açılan topçu ateşiyle karşılandı ve mevcudunun yarısını kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı.

Basra'da Suphi Bey'in emrindeki 38. Tümen birliklerinin tamamı 6000 nizami asker ile 600 kadar aşiret gönüllü kuvvetinden ibaretti. Bu kuvvetin 2500'ü güneyde çıkarma bölgesinde, 3500'ü Basra ve Zübeyr arasındaki bölgedeydi.

Bu yetersiz kuvvete mukabil İngilizler karaya çıkarmış oldukları 16. Tugayı Hindistan'dan gelmiş olan 18. Tugayla takviye ettiler. İngilizlerin Irak'taki harekâtını yönetmek üzere 6. Hint Tümeni komutanı General Barrett de cepheye ulaştı. Böylece Irak cephesindeki İngiliz kuvveti toplam 12 bin kişiye ulaşmış oldu.

Seyhan Muharebesi (15 Kasım 1914)

Yeni gelen takviyelerle güçlenen İngiliz işgal kuvveti sayı ve donanım açısından bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine üstünlük sağlamıştı. Bu üstünlüğünü kullanmak isteyen Hindistan'daki İngiliz genel karargâhı General Barrett'e Basra üzerine ilerleyerek burasının işgalini emretti.

Osmanlı müfrezesi, İngiliz ordusu önünde oluşturdukları savunma hattını Seyhan köyü güneyinde kurmuştu. Toplam 2 bin kişilik bu savunma kuvvetine İngiliz 16. Tugayı taarruz etti. Sayıca az olmalarına rağmen cesaretle direnen Osmanlı müfrezesi düşmanın üstün topçu desteği karşısında bulundukları hattı tutamayarak geri çekildi. Bu muharebede verilen şehit

ve yaralı sayısı 150 idi. Destek kuvvet olarak bulunan 500 kadar aşiret kuvveti ise firar etmişti.

Kûtüzzeyn Muharebesi (17 Kasım 1914)

Seyhan'da mağlup olan Osmanlı müfrezesi kuzeye çekilerek Kûtüzzeyn'e geldi ve burada tahkimat yaptı. Toplanabilen kuvvetin tamamı 1500'dü.

Geri çekilen Osmanlı müfrezesini takip eden İngilizler 17 Kasım günü 12 bin kişilik iki tugayla taarruza geçti. Bire on nispetindeki İngiliz kuvvetlerine karşı mücadele eden Osmanlı müfrezesi düşman topçusunun etkili bombardımanı ve sol kanadının kuşatılma tehlikesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. Bu muharebede Osmanlı savunma hattının merkezinde bulunan 26. Alayın 1. Taburuna mensup 200 erin kahramanca mücadelesi takdire şayandı.

38. Tümen'in güney grubunu oluşturan müfreze Seyhan'dan sonra Kûtüzzeyn'de ikinci defa İngilizlere mağlup olarak geri çekildi. Bu sefer verilen zayıat öncekine göre daha ağırdı. Bu muharebede 150 şehit 300 yaralı verilmişti.

Basra'nın Tahliyesi

Basra'nın güneyinde gerçekleşen ilk muharebeler göstermişti ki elde bulunan kuvvetlerle üstün sayı ve yüksek ateş gücüne sahip İngiliz ordusunu durdurmak mümkün değildir. Bu gerçek üzerine Irak ve Havalisi Genel Komutanı Cavit Paşa, 38. Tümen Komutanı Albay Suphi Bey'e Basra'nın boşaltılmasını, daha kuzeye çekilerek Dicle ve Fırat'ın birleştiği noktada bulunan Kurna kasabası civarında yeni bir savunma hattı kurulmasını emretti.

Bu emir üzerine Suphi Bey 20 Kasım'da Basra'daki bütün resmi dairelerin tahliyesine dair emir verdi. Şehir kısa sürede tahliye edildi.

Kûtüzzeyn'de galip gelen İngiliz komutan General Barrett ileri hareket için hazırlandığı sırada Basra'nın tahliye edildiğini haber aldı. Derhal hareket eden İngiliz ordusu nehir filosunun eşliğinde 22 Kasım'da terkedilmiş olan Basra'yı işgal etti.

Kurna'nın İngilizler Tarafından İşgali

Basra'dan çekilen 38. Tümen birlikleri Kurna'da mevzilenerek savunma pozisyonu aldı. Burada toplanabilen kuvvetlerin miktarı yalnızca 2 bin kişiydi. Bu kadar az kuvvetle savunma yapmak imkân haricindeydi.

İngiliz ordusu ise bu sırada 6. Hint Tümeninin üçüncü tugayı olan 17. Tugayı da takviye olarak almış ve General Barrett'in Kurna üzerine yürüyen ordusu 20 bin kişiye ulaşmıştı.

Savaşın başında Irak'taki harekâttan bekledikleri sonucu alma noktasında Kurna İngilizler için stratejik önem taşımaktaydı. Zira burada Dicle ve Fırat nehirleri birleşerek Şattülarap adını almakta ve Kurna'dan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgenin kontrolü için burası kilit vazifesi görmekteydi. İngilizlerin Kurna'ya verdikleri önem şu hususlara dayanıyordu:

1- Basra'nın güvenliğini sağlamak için stratejik konumdaki bu bölgenin elde tutulması gerekliliği.

2- Kurna'dan Basra Körfezi'ne kadar uzayan Şattülarap su yolunu elde tutarak ikmal ve ulaştırma imkânına sahip olmak.

3- İran arazisinde bulunan petrol kuyuları ve petrol tesislerinin güvenliğini sağlamak.

4- Bölgedeki Arap aşiretleri üzerinde nüfuz tesis etmek.

5- Hem Fırat nehri hem de Dicle nehri boyunca yapılacak harekâtlar için harekât üssü oluşturmak.

Kurna'da savunma hazırlıkları yapan 38. Tümen Komutanı Suphi Bey, kuvvetlerinin yetersiz olmasına rağmen nehrin her iki tarafını savunacak şekilde kuvvetlerini yerleştirdi.

25 Kasım 1914'te Kurna'ya ulaşan İngiliz ordusu nehir filosundaki gambotlar vasıtasıyla bombardımana başladı. Bombardıman etkili oldu ve karakol görevi gören Osmanlı birlikleri geri çekildi. 4 Aralık günü İngiliz piyadesi karaya çıkarılarak muharebe başladı. Yeterli sayıda kuvveti bulunmayan Osmanlı müfrezesi Mezira bölgesinden çekildi. Kurna'ya yaklaşan İngilizleri karşılarındaki etkili savunma üzerine duraksadı. İngilizlerin hızının kesilmesi üzerine harekete geçen Türk birlikleri kaybedilen mevzileri geri aldıysa da nehir filosunun etkili ateşinden fazlasıyla etkilenerек bulundukları yeri muhafaza etmek zorunda kaldı. Mezira bölgesinde süren muharebeler 8 Aralık 1914'e kadar devam etti. Takviye kuvveti alan İngilizler karşısında yetersiz kalan Türk birlikleri Kurna'ya çekilmek zorunda kaldı.

Kurna kasabasının iki tarafından ilerleyen İngiliz ordusu Türk birliklerini batı ve kuzeyden çevirip sıkıştırmaya başladı. Zor durumda kalan 38. Tümen Komutanı Albay Suphi Bey geriden takviye kuvvet istedi. Ancak istediği kuvvet bir türlü gelmedi ve Kurna'daki müfreze kaderiyle başbaşa bırakıldı.

8 Aralık 1914 günü Irak ve Havalisi Genel Komutanı Cavit Paşa, takviye kuvvet gönderilemeyeceğini mümkün olduğu takdirde Kurna'dan geriye çekilmesini Suphi Bey'e bildirdi. Yeni savunma mevzii olarak Dicle kenarında bulunan Amâre gösterilmişti.

Kurna kuzeyinde bulunan birlikler geri çekilme emrini yerine getirip Amâre istikametinde ricat ettiyse de Kurna'da sıkışmış olan Suphi Bey için çekilme imkânı kalmamıştı.

Tutulacak iki yol vardı. Ya eldeki kuvvetle imkânsız başarıp savunmaya devam etmek ya da teslim olmak. Suphi Bey beraberindeki komutanlarla durumu görüştüktan sonra savunmanın imkânsızlığı gözönüne alınıp teslim olmak kararı alındı.

9 Aralık 1914'te Suphi Bey İngiliz komutanına bir heyet göndererek teslim olunacağını bildirdi. Yapılan teslim müzakeresi sonunda, şehitlerin gömülmesine izin verilmesi, muharip olmayanların serbest bırakılması, halka kötü davranılmaması şartları altında teslim protokolü imzalandı.

10 Aralık 1914'te Kurna'nın teslim olmasıyla birlikte aralarında başta 38. Tümen Komutanı Albay Suphi Bey olmak üzere 52 subay 400 er İngilizlere esir düştü.

Irak cephesindeki yaklaşık bir aylık muharebeler neticesinde bölgeyi savunan 38. Tümen, İngilizlerin ilk çıkarma gününden itibaren kuzeye doğru olan gelişen ilerlemelerini durduramamış, sürekli gerileyerek Basra'nın ve Kurna'nın işgaline mani olamamıştı. Daha en başından Irak cephesini ciddi olarak takviye etmeyen neredeyse bomboş bırakan Osmanlı genelkurmayının ihmali İngilizlerin bir ayda Kurna'yı ele geçirmelerine zemin hazırlamıştı.

Irak Cephesinde Komuta Değişikliği

Irak cephesinde 6 Kasım 1914'te başlayan muharebelerde İngiliz ordusunun ilerleyişine mani olunamayınca bir ay gibi kısa bir sürede Basra ve Kurna'nın elden çıkışı üzerine Irak ve Havalisi Genel komutanı Cavit Paşa telaşa kapılmıştı. Zira İngilizlerin Kurna'yı işgal etmeleriyle Dicle ve Fırat nehirleri vasıtasıyla Irak içlerine ilerlemelerinin önü açılmıştı. Cavit Paşa elindeki kuvvetlerle fazla bir şey yapamayacağını bilincinde olarak Başkomutanlık'tan takviye kuvvet istedi. Ayrıca Suphi Bey'in düşman eline esir düşmesiyle boşalan komutanlık için

Süleyman Askeri Bey'in bölgede görevlendirilmesini istedi. Birkaç yıl önce Irak'ta jandarma birliklerinde görev yapan ve bölgeyi bilen Süleyman Askeri Bey'in 38. Tümen komutanlığına tayin edilmesinin faydalı olacağı kanaatindeydi.

Irak Genel Komutanı Cavit Paşa'nın önerisi ve talebi Başkomutanlıkça da uygun bulundu. Binbaşı rütbesindeki Süleyman Askeri Bey'in rütbesi yarbaylığa yükseltilerek 38. Tümen komutanı ve Basra valisi unvanıyla bölgeye gönderildi.

Süleyman Askeri Bey, beraberinde İtfaiye Alayı ve Osmanlı gönüllü taburunu da alarak hareket etti. Osmaniye taburu Kafkasya'da özel görevlerde kullanılmak üzere İstanbul'da 100'er kişilik altı bölük halinde gönüllü kuvvetlerden oluşturulmuştu. Süleyman Askeri Bey 17 Aralık 1914'te Bağdat'a ulaştı. Üç gün sonra da Cavit Paşa görevden alınarak Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına getirildi.

Irak cephesinin yeni komutanı Süleyman Askeri Bey, Bağdat'ta fazla durmayarak yanındaki kuvvetlerle 2 Ocak 1915'te Üzeyr'e ulaştı. Süleyman Askeri Bey, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşırken Libyalı aşiretlerden oluşturduğu birliklerle oldukça başarılı muharebeler vermişti. Trablusgarp ve Bingazi'deki tecrübelerini Basra cephesinde de tekrarlamak kararındaydı. Süleyman Askeri Bey, Irak cephesine nizami kuvvetler gönderilmesine lüzum yoktu. Bingazi'de olduğu gibi burada da aşiretlerden oluşturulacak mücahitlerle Irak'ın savunulabileceğini ve İngilizlerin Irak'tan atılabileceğini düşünüyordu.

Rota Muharebesi (20 Ocak 1915)

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Süleyman Askeri Bey, emrindeki kuvvetleri Kurna'nın kuzeyinde Rot köyüne ilerleterek 9 Ocak'ta mevzilendi. İngiliz kuvvetleri komutanı General Barrett Türk ordusundaki hareketlenme üzerine, Kurna'ya

yapılacak bir Türk taarruzuna karşı birliklerini takviye etti. Kurna'yı savunmak için Rota yönünde ilerleyerek karşılarına çıkan Türk birlikleriyle öncü muharebeleri yapıldı. Nihayet 20 Ocak'ta iki taraf karşı karşıya geldi.

Süleyman Askeri Bey'in emrinde yalnızca Dicle grubu vardı. Bu kuvvetlerin tamamı 2500 kişiydi. İngiliz kuvvetleri ise 17. Tugay'ın bazı birliklerinden oluşmakta ve sayı olarak Türk birliklerine denkti. Ancak İngilizlerin nehir üzerinden destek sağlayan üç gambotları vardı.

20 Ocak sabahı başlayan topçu muharebeleri ardından ilerleyen İngiliz kuvvetleri Türk piyadesi tarafından ateşle karşılandı. Bilhassa 26. Alayın 1. Taburunun etkili ateşi İngilizleri durdurduğu gibi bir müddet sonra İngiliz birliklerinin çekilmeye başladığı görüldü. Moral olarak çöken İngilizler öğleye doğru tamamen ricata başlayarak nehir gemilerinin ateş desteğinde Kurna istikametinde çekildi.

İngilizlerin ricati Türk birliklerince takip edilemedi. Çünkü bugünkü muharebeler sırasında Irak Genel Komutanı Süleyman Askeri Bey bir kurşunla iki bacağından birden yaralanmıştı. Ayrıca Türk birliklerinin sol yan grubu komutanı olan Yüzbaşı Cemil Bey de bir top mermisiyle şehit olmuştu. Bu iki olumsuz vaka İngilizlerin layıkıyla takip edilmesinin önüne geçti.

Yaralanan Süleyman Askeri Bey, durumu Başkomutanlığa bildirmiş ve yaralanıp Bağdat'a dönmek zorunda kaldığından bölgedeki komutayı devralması için Halep'te bulunan Yarbay Kazım Karabekir'in görevlendirilmesini talep etmişti. Kazım Bey gelinceye kadar İtfaiye Alay Komutanı Binbaşı Ali Bey'in komutayı devraldığını da bildirmişti.

Süleyman Askeri Bey'in Harekât Planı

Rota'da alınan galibiyetle ümitlenen Süleyman Askeri Bey İngilizlerin ele geçirdiği Şattülarap bölgesini geri almak için bir plan yaptı. Bu plana göre kuvvetlerini ikiye ayıracak, oluşturulan Dicle Grubu düşmanı tespit edip durduracaktı.

Fırat Grubu ise daha büyük kuvvetlerle Nasıriye-Zübeyr yönünden ilerleyerek Basra'ya taarruz edecek ve Kurna'daki İngiliz birliklerinin geri çekilme yolunu kapatacaktı.

Süleyman Askeri Bey'in talebi üzerine Bağdat'a gönderilen Kazım Karabekir Bey ise hazırlanan bu planı uygun görmeyip asıl taarruzun Dicle-Ahvaz üzerinden yapılmasını tavsiye etmişti. Ayrıca Irak cephesinin zannedildiği gibi aşiret kuvvetlerini güvenilerek savunulamayacağını, bölgeye daha fazla sayıda nizami ordu birliği gönderilmesi gerektiğini belirtti.

Ne var ki hem Başkomutan Vekili Enver Paşa hem de Süleyman Askeri Bey Irak cephesine yeni kuvvetler gönderilmesine gerek olmadığını aşiretlerin desteği ile mevcut kuvvetlerin bu işi başaracaklarına inanıyordu.

Kazım Karabekir bir müddet daha Bağdat'ta kaldıktan sonra İstanbul'a döndü ve Irak Genel Komutanlığını yaralı olmasına rağmen yine Süleyman Askeri Bey yürüttü.

Süleyman Askeri Bey, planladığı harekâtı uygulamak üzere Irak Genel Komutanlığı karargâhını Nasıriye'ye nakletti. Harekât buradan Fırat vadisi boyunca Basra yönünde yapılacaktı. Yapılacak harekât için Irak'taki kuvvetlerin çoğu Nasıriye'de toplanmaya başlandı. 1915 yılı Şubat ayı sonunda daha önce Suriye'deki 4. Ordu emrine verilmiş olan 35. Tümen de Nasıriye'ye geldi. Bu bölgedeki kuvvetleri önemli ölçüde artırdı. Artık Nasıriye'de iki tümenlik kuvvet toplanmıştı.

Türk ordusunun Şattülarap'ı geri almak üzere hazırlık yaptığını öğrenen İngilizler de Irak'taki birliklerini takviye etmeye

başladı. Bölgede bulunan 6. Hint Tümenine destek olarak bir piyade ve bir süvari tugayı gönderildi. 1915 Mart ayında Mısır'dan gönderilen 30. tugayla birlikte İngilizler Irak'taki kuvvetlerini iki tümene çıkarmış oldu.

İngilizlerin Hindistan genelkurmayı iki tümene çıkan Irak birliklerini bir kolordu seviyesinde düzenleyerek bu kolordunun başına General Nixon'u getirdi.

Bağdat'ta bulunan Süleyman Askeri Bey, yaralı bacakları iyileşmediği için ordunun başına geçmesi vakit almıştı. Ancak vakit kaybının İngilizlere yaradığını düşünerek daha iyice iyileşmeden 11 Mart 1915'te Nasiriye'deki birliklerin başına geçti.

Yapılacak taarruzun hedefi olan Şuayyibe'ye doğru hareket edildi. Süleyman Askeri Bey Şuayyibe yakınında bulunan Bercesiye koruluğuna arabayla geldi. İngilizlerin Şuayyibe'de kuvvetli tahkimatlar yaparak buraya büyük kuvvetler topladıkları öğrenildi. Süleyman Askeri Bey Şuayyibe'de bulunan İngilizlere taarruza karar verdi.

Şuayyibe Muharebesi (12-14 Nisan 1915)

11 Nisan 1915'te Türk kuvvetleri Bercesiye koruluğun a gelmiş, İngilizler ise Şuayyibe civarında ordugâh kurmuştu. Ertesi günü başlayacak muharebelerde Türk ordusu, Fırat Grubuna mensup kuvvetlerden oluşuyordu. Bu kuvvetler 35. Tümen birlikleri ile muhtelif alaylara ve ordu ile hareket eden Arap aşiretlerinden gönüllü mücahitlerden oluşan karma tümenden ibaretti. Bu kuvvetin sayısı 9 bin kadardı. Arap aşiret kuvvetlerinin katılımıyla Türk ordusunun sayısı 20 bine yaklaşıyordu.

İngiliz kuvveti ise üç tugaylık 6. Hint Tümeni ile takviye olarak gelmiş olan 6. süvari alayından ibaretti. İngiliz muharip kuvveti sayısı 10 bin kadardı.

İngiliz ordusu Şuayyibe mevziinde arkasını bataklığa vermiş, önünde kuvvetli tel örgüleriyle berkitilmiş güçlü bir tahkimat kurarak savunma pozisyonu almıştı. Tahkimatın arkasında çok sayıda makineli tüfek ve etkili ateş gücüne sahip topçu bataryaları yerleştirilerek Türk taarruzuna karşı hazırlıklar tamamlanmıştı.

İngilizlerin hazırlamış olduğu bu kuvvetli tahkimatı ve yüksek ateş gücünü Türk komutanlığı maalesef layıkıyla değerlendirememişti. Süleyman Askeri Bey, Şuayyibe'deki İngiliz mevzilerine piyade kuvveti ve Müntefik Aşireti reisi Uceymi Paşa'nın idaresindeki gönüllü Arap aşiret süvarileriyle taarruza karar verdi. Yapılacak taarruzu Fırat Grubu komutanı Binbaşı Ali Bey yönetecekti.

12 Nisan günü hazırda bekleyen sağlam tahkimatlı İngiliz mevzilerine taarruz için yaklaşıldı ve aynı günün sabahı taarruza geçildi.

Şuayyibe muharebelerinin ilk safhasını oluşturan Türk taarruzu Ocak ayında yapılan Rota muharebesinde iki bacağından birden yaralanmış olan ve daha henüz tamamen iyileşmemiş olan Irak ordusu komutanı Süleyman Askeri Bey yerine Binbaşı Ali Bey tarafından yönetiliyordu. İngiliz mevzilerine doğru düzensiz bir şekilde ilerleyen nizami ordu birlikleriyle, aşiret mücahit kuvvetleri İngiliz hatlarına iyice yanaşınca karşıdan müthiş bir makineli tüfek ateşiyle karşılandı. Bu ateşin etkisiyle Türk taarruzu ilerleyemeyip durmak zorunda kaldı.

12 Nisan öğleden sonra yeniden toparlanan Türk kuvvetleri taarruzu yenilemişse de güçlü İngiliz tahkimatını karşılamak mümkün olamadı. Buhücumlarda Türk taarruzunu akamete uğratan en etkili savunma vasıtalarından birisi İngilizlerin mevzileri önüne yerleştirdikleri tel örgü engeliydi. Hücum esnasında karşılarında tel örgüleri buluna Türk askerleri tabii olarak burada durmak zorunda kalıyordu. Zira

tel örgülere karşı bir tedbir düşünülmemiş, bu telleri kesmek için gerekli olan tel makasları Türk askerlerinde mevcut değildi. Bu şekilde tel örgüler önüne kadar gelip duran askerlerin üzerine İngiliz piyade ve makineli tüfeklerinin yoğun ateşi çok fazla kayba yol açıyordu.

Türk ordusunun cesaret ve inatla üstüste yaptığı taarruzlardan hiçbir sonuç alınamaması Süleyman Askeri Bey'i fazlasıyla müteessir ediyordu. Kati netice almak için 13 Nisan sabahı taarruzun daha şiddetle tekrarlanmasını emretti.

13 Nisan sabaha karşı başlayan Türk taarruzu öncekiler gibi yine tel örgüler önünde sönüp gitti. Hücuma kalkan Türk birlikleri büyük kayıplar vermişti. Budurumdan faydalanmak isteyen İngiliz ordusu komutanı elindeki süvarileri hücuma kaldırdı. Bu süvari hücumu dağınık durumdaki Türk birliklerinin dengesini bozdu ve geri çekilerek Bercesiyeye koruluğuna kadar ricata mecbur etti.

13 Nisan günü artık ilerleyemeyen Türk ordusuna karşı İngiliz ordusunda komutayı almış olan General Mellis tarafından bir hücum yapıldı. General Mellis, Şuayyibe'deki 6. Hint Tümenini takviye olarak gönderilen 30. Tugayın komutanıydı. General Mellis, etkili bir topçuatesi desteği altında güçlü bir hücum hattıyla Türk mevzilerine taarruza geçti. İngiliz hücumunu önde karşılayan Türk müfrezesi topçu ve piyade ateşi karşısında çok kayıp vermiş olduğundan kolaylıkla mağlup edildi. İlerleyen İngiliz birlikleri Bercesiyeye koruluğundaki Irak ordusu karargâhına yönelmişti. Bu kritik anda Süleyman Askeri Bey emrindeki piyade kuvvetini ve Uceymi Paşa idaresindeki Arap aşiret mücahitlerini ileri sürerek İngilizleri durdurabildi.

Gelinen noktada artık çok kayıp vermiş olan Türk ordusunun İngilizleri mağlup etme imkânı ortadan kalkmıştı. Yapılacak şey daha fazla kayıp vermeden geri çekilmektir. Ancak

Süleyman Askeri Bey'in pes etmeye niyeti yoktu. Bercesiyeye kurulduğunda yeni bir savunma hattı kurulmasını emretti.

İngiliz kuvvetlerini yöneten General Mellis, 13 Nisan günü yaptığı taarruzla Türk ordusunu iyice sarstığını farkettiğinden 14 Nisan sabahı daha geniş cepheli büyük çapta bir taarruz planladı. Sabah saat 11.30'da yoğun topçu ateşiyle başlayan taarruzda Türk mevzilerinden açılan etkili piyade ateşiyle İngilizlere ağır kayıplar verdirilerek taarruz durduruldu. General Mellis Türk mevzilerini ele geçirmek için 15.30'da ikinci bir taarruz başlattı. Bu taarruz da inatla ve cesaretle savunulan Türk mevzileri önünde durmak zorunda kaldı.

General Mellis kati sonucu almak için ısrarlıydı. Bu defa piyade taarruzuna geçmeden önce eli altındaki bütün topçu birliklerinin katıldığı etkili bir ateş baskını yaptırdı. Türk mevzileri bu cehennemî topçu ateşinden fazlasıyla etkilenmişti. Topçu ateşi perdesi altında ilerleyen İngiliz kuvvetleri, bombardıman neticesi ezilen Türk hatlarına iyice yaklaşmaya muvaffak olarak Türk mevzilerini üç taraftan kuşatıcı bir vaziyet aldı. Süleyman Askeri Bey ihtiyatta tuttuğu Aşiret süvari kuvvetlerini ileri sürmek istedi. Ancak İngiliz topçu bombardımanından aşırı etkilenen aşiret süvarilerinin neredeyse tamamı cepheyi terk etmiş olduğundan bu mümkün olamadı.

Savunmanın imkânsızlığı ortaya çıkınca Süleyman Askeri Bey artık geri çekilme kararı almaktan başka çare bulamadı. İngilizler ise üst üste yaptıkları taarruzlarda verdikleri kayıplar yüzünden geri çekilen Türk ordusunu takip edemeyerek havanın da kararmasıyla Şuayyibe'deki mevzilerine çekildi.

1914 Aralık ayında Irak Grubu komutanlığına getirilerek Irak cephesine gelen Süleyman Askeri Bey, İngilizleri mağlup edip Basra'yı geri almak ve İngilizleri bütün Irak topraklarından atmak ümidiyle yola çıkmıştı. Gerçekten de onun cepheye gelip komutayı devralması ordu üzerinde bir enerji vücud

getirmişti. Bu enerji ile 1915 Ocak ayında bizzat içinde bulunduğu Rota Muharebesinde İngilizleri mağlup etmiş, kendisi de bu muharebede iki bacağından yaralanmıştı. Bağdat'ta tedavisi sürerken bir arâ yerine orduya komuta etmek üzere Kazım Karabekir'in Irak cephesine gönderilmesini talep etmiş idiyse de sonradan kendini iyi hissedince Kazım Karabekir'i geri göndererek yine orduya komuta etmeye devam etmişti. Nisan ayındaki Şuayyibe muharebelerinde yaraları iyileşmediğinden sedyede taşınarak orduyla birlikte bulunmuştu.

İşte Süleyman Askeri Bey'in kendi hayatını düşünmeden İngilizleri Irak'tan atmak için giriştiği mücadele Şuayyibe'deki mağlubiyetle çıkmaza girmişti. Irak cephesindeki nizami ordu birliklerinin yetersizliğini bilmesine rağmen, 1911'de İtalyanlarla yapılan Trablusgarp muharebelerinde oradaki aşiretlerle kazandıkları başarıları Irak'ta da tekrarlamak inancındaydı. Gerçekten de Süleyman Askeri Bey'in Irak cephesine gelişiyle bölgedeki Arap aşiretleri Türk ordusuna geniş bir katılım sağlamışlardı. Ama neticede gönüllü aşiret kuvvetleri düzenli ordu birlikleri gibi olamıyordu. Nitekim Şuayyibe Muharebesinde Türk ordusuyla hareket eden aşiret kuvvetlerinden bilhassa aşiret süvarileri İngilizlerin yoğun topçu bombardımanına direnemeyip dağılmışlardı.

Süleyman Askeri Bey, büyük hedeflerle gelmiş olduğu Irak cephesinde başlangıçta başarılı hamleler yaptıktan sonra Şuayyibe'de mağlup olunmasına ve en çok da büyük ümitler beslediği aşiret kuvvetlerinin bir anda elden çıkmasına son derece üzülmüştü. Yaralı haliyle geldiği savaş hattında uğranılan mağlubiyetin verdiği psikolojik çöküş sebebiyle bulunduğu çadırında tabancasıyla canına kıymıştı.

Süleyman Askeri Bey'in ölümü üzerine ordunun komutasını Fırat Grubu komutanı olan Binbaşı Ali Bey devraldı.

Düzensiz bir halde ricat eden Türk birlikleri Nasıriye istikametinde geri çekildi.

Üç gün süren ve kanlı boğuşmaların yaşandığı Şuayyibe Muharebelerinde büyük zayiata uğrayan Türk ordusuna mensup 9 bin kişilik nizami birlikler mevcutlarının yarısından fazlasını kaybetmişti. Şehit ve yaralı sayısı 4 binin üzerindeydi. Buna ilaveten 700 kadar da esir verilmişti. Muharebelere katılan Arap aşiret kuvvetleri ve diğer mücahit grupların kaybı da 500 kadardı.

Şuayyibe’de daha çok müdafaada kalan, üstün topçu ve makineli tüfeklerini kullanana İngilizler ise daha az kayıp vermişti. İngilizlerin zıyatı ölü-yaralı olarak 1100’dü.

Geri çekilen Türk ordusu 18 Nisan 1915 günü Nasıriye’ye ulaştı. Süleyman Askeri Bey’den sonra komutayı devralan ve orduyu geri çeken Binbaşı Ali Bey’in rütbesi Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından yarıbaylığa yükseltilerek vekâleten Irak Ordusu komutanlığına tayin edildi.

Şuayyibe Muharebesi’nin Ardından

Süleyman Askeri Bey’in İngilizleri Irak’tan söküp atmayı amaçlayan harekât planının önemli bir safhasını oluşturan Şuayyibe Muharebesi Türk ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlanınca, mevcut şartlar altında İngilizlerin Irak’taki pozisyonlarını kuvvetlendirmişti. Bundan sonraki günlerde artık Türk ordusu için hedef, İngilizleri Irak’tan atmak değil Fırat ve Dicle vadileri boyunca ilerlemelerini engellemek üzerine kurulacaktı.

Şuayyibe Muharebesi neticesinde ortaya çıkan sonuçtan edinilen tecrübeye göre, bu aşamadan sonra yeterli kuvvetlere sahip olmadan, gereken bütün hazırlıkları ikmal etmeden İngilizleri Basra’dan söküp atmayı hedefleyen harekâtlara girişilemezdi. Ordunun nizami birlikler yönünden güçlendirilmesi

zorunluluktuk. Bölgedeki aşiretlerin desteği güçlü ordu birliklerinin varlığı oranında faydalı oluyordu. Zira aşiret kuvvetlerinden bir muharebede düzenli ordu birliklerinde görülebilecek disiplin ve mukavemet gücünü beklemek gerçekçi bir tutum değildi.

Süleyman Askeri Bey, komutan olarak geldiğı Irak cephesinde cesur ve fedakârca faaliyet yürütmüştü. Ancak karşısında asker sayısı olarak belki fazla olmayan (12 bin civarında İngiliz askeri) ancak güçlü bir nehir filosuna sahip, lojistiğı kuvvetli, bilhassa süvari kuvveti, topçu ve makineli tüfek bakımından Türk ordusuna çok üstün İngiliz ordusunun gücünü ve hazırlığını layıkıyla değerlendirememiştii. Nitekim Şuayyibe’de cesaretle savaşı, fedakârca taarruz eden Türk askerleri İngiliz mevzileri önüne çekilmiş tel örgüleri aşamamış burada çok kayıp verilmişti. Oysa bir hücumdan önce düşmanın vaziyeti, tahkimatı keşfedilip uygun vasıtalarla taarruz edilmeliydi. Maalesef Şuayyibe’de bu olmadı. Mesela düşmanın tel örgülerini kesmek üzere hücum eden erlere tel makası verilemedi. Cesurca ileri atılmakla muharebenin kazanılamayacağı acı tecrübe ile anlaşılmış oldu.

Hesapsız, plansız, keşif yapılmadan girişilen Şuayyibe Muharebesinin ağır bir mağlubiyetle neticelenmesi, bütün sorumluluğunu üzerinde hisseden Süleyman Askeri Bey’in acı kaybına yol açtığı gibi Basra ve güneyindeki Şattülarap bölgesinin artık güçlü bir şekilde İngilizlerin eline geçtiğini de ortaya koymuştu.

Irak Cephesinde Gönüllü Kahramanlar:

Osmancık Taburu

Kasım 1914'te 1. Dünya Savaşı başladığında 14 Kasım 1914'te Cihat fermanı ile bütün Müslümanlar cihada katılmak üzere halifenin sancağı altına davet edilmişti.

Cihat fermanına muhatap olan Rumeli ve Kafkasya Müslümanlarından halifenin ordusuna katılmak üzere çeşitli yollarla evinden kalkıp gelmiş gönüllü mücahitler İstanbul'da toplanmaktaydı.

Aralık 1914'te İstanbul'da önemli bir sayıya ulaşan gönüllü mücahitlerin bir kısmı birliklere dağıtılarak silah altına alınmıştı. Tam bu sıralarda Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanı olan Süleyman Askeri Bey, bu gönüllülerden özel görevlerde kullanılmak üzere "özel birlikler" kurmaya karar verdi. Süleyman Askeri Bey, 1911 yılında Trablusgarp'ta, 1912-13'te Balkan Savaşı'nda edindiği tecrübelerden, bu gibi özel kuvvetlerin düşman cephe gerisinde keşifler, baskınlar ve gayr-i nizami harpler yaparak önemli hizmetler ifa ettiğini bilmekteydi.

1. Dünya Savaşı başında Rumeli ve Kafkasya'dan gelen gönüllüler ile bilhassa Kocaeli ve Sakarya bölgesinden gelen gönüllülerden seçme "özel birlikler" kurulması fikri Enver Paşa tarafından da uygun görülünce, her ordu için bir tabur kurulmasına karar verilmişti.

Kurulacak özel birlikleri bir isim verilmesi gerekiyordu. Konulacak ismin, kurulan özel birliklerini ruhunu yansıtacak, tarihi, kültürel sembol bir isim olması isteniyordu. Bu sebeple İttihat ve Terakki ile yakın temasta olan şair ve edebiyatçılara danışıldı. Rivayete göre bu isim arayışı içerisinde danışılan kişilerden Ömer Seyfettin, Aka Gündüz ve Ziya Gökalp'in kendi aralarında ittifak edip önerdikleri "**Osmancık**" adı kabul edildi.

Enver Paşa ve Süleyman Askeri Bey, Osmancık Taburlarından her ordu bünyesinde birer tane kurulmasını istiyordu. Ancak savaş boyunca yalnız iki tabur kurulabildi.

İşte 1914 yılı Aralık ayında kurulan ilk “Osmancık Taburu” aslında bu tarihte başlamış olan Sarıkamış Harekâtı kapsamında Kafkasya’da Rus ordusunun gerisinde Müslüman ahalinin yaşadığı bölgelerde faaliyet göstermek üzere kullanılacaktı.

Irak cephesinde İngilizlerin Basra’yı hemen ardından da Kurna’yı işgal etmeleri ve bu cephedeki yegâne ordu birliği olan 38. Tümen komutanının İngilizlere esir düşmesi üzerine Irak cephesinde tehlikeli bir durum belirmişti. Bölgede az sayıdaki ordu birliklerini yerel aşiret kuvvetleriyle birleştirerek İngilizlere karşı bir cephe hattı kurması için Süleyman Askeri Bey, Enver Paşa tarafından Basra Valisi ve Irak kuvvetleri komutanı olarak tayin edilmişti.

Süleyman Askeri Bey, Irak’a giderken son derece güvendiği subayların idaresinde, cesur ve fedakâr gönüllülerden oluşan Osmancık Taburu’nu da yanında götürdü.

Osmancık Taburu’nun komutanı olan Yüzbaşı Cemil Bey, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında daima Süleyman Askeri’nin yanında bulunmuş olan bir subaydı. Cemil Bey ve taburdaki subayların çoğu Teşkilat-ı Mahsusa’nın mensuplarından oluşmaktaydı. Taburdaki gönüllü mücahitler de canlarını hiç düşünmeden din ve vatan uğruna feda etmekten asla sakınmayacak yiğitlerden kuruluydu.

Osmancık Taburu’nda her biri ortalama 100 erden oluşan altı bölükte toplam 600-650 asker vardı. Taburun kıyafet, silah ve donanımı hamiyetli kişilerin gönüllü yardımlarıyla ikmal edilmişti.

Süleyman Askeri Bey'le birlikte Irak cephesine giden Osmancık Taburu'nun ayağının tozu ile girdiği ilk muharebe 20 Ocak 1915'teki Rota Muharebesiydi.

6 Kasım 1914'te Basra Körfezi'nde bulunan Fav yarımadasına çıkan İngilizler karşılarında bulunan zayıf Türk savunmasını püskürterek ilerlemiş, 22 Kasım'da Basra'yı işgal etmişti. Irak cephesinde yegâne Türk kuvveti olan 38. Tümenin gücü İngilizleri durdurmaya yetmemişti. Basra'dan sonra Kurna'ya çekilen 38. Tümen Komutanı Suphi Bey, buradaki muharebede İngilizlere esir düşmüştü. Mağlup olan 38. Tümen dağıldığından İngilizlerin önünde ciddi bir engel kalmamıştı. Dicle yönünde ilerleyen İngiliz ordusu Rota köyüne kadar gelmişti.

İşte Irak cephesinde işlerin kötüye gitmesi ve ordu komutanının esir düşmesi üzerine Irak kumandanlığına tayin edilen Süleyman Askeri Bey, 1914 Aralık ayı sonunda cepheye gelmişti. Bölgede Osmanlı Devleti'ne sadık kalan aşiretlerden derlediği kuvvetleri, zayıf 38. Tümen birlikleriyle birlikte toplayarak İngilizlere karşı bir savunma hattı oluşturan Süleyman Askeri Bey, 20 Ocak 1915'te Rota'ya ilerlemiş olan İngiliz ordusuna taarruz etti.

Rota muharebesinde Osmancık Taburu, tam bir kahramanlık destanı yazmıştı. Muharebenin en kritik safhasında İngiliz ordusuna hücum eden Osmancık Taburu, İngilizlerin paniğe kapılarak geri çekilmelerini sağlamıştı. Ama bu muvaffakiyet Osmancık Taburuna pahalıya mal olmuştu. Zira taburun sadece komutanı değil her şeyi olan Yüzbaşı Cemil Bey, taburunun başında hücumla kalkarken bir şarapnel parçasının isabet etmesiyle oracıkta şehit olmuştu. Onun yerine geçen Doktor Yüzbaşı Sefer Bey de bir kurşunla ağır yaralanmış ve sonrasında da şehit düşmüştü. Muharebeyi yakından takip eden ve her yere yetişmeye çalışan Süleyman Askeri Bey

ise cepheye çok yaklaştığı bir sırada iki bacağını birden delip geçen bir kurşunla yaralanmıştı.

Rota Muharebesi kazanılmıştı, ancak Osmançık Taburu efradı bu galibiyetin sevincini yaşayamadı. Zira çok sevdikleri, kalpten bağlandıkları tabur komutanı Cemil Bey ve Doktor Yüzbaşı Sefer Bey'in şehit düşmesi, Teşkilat-ı Mahsusa başkanı ve Irak ordusu komutanı Süleyman Askeri'nin yaralanması taburdaki herkesi üzmüştü.

Osmançık Taburu Rota Muharebesinden sonraki günlerde, yerinde hiç durmamış, sürekli olarak İngilizlerin bulunduğu bölgelere baskınlar düzenleyerek hırpalamış, İran sınırları içinde bulunan Ahvaz'daki İngilizlerin petrol tesislerine sabotajlar düzenlemişlerdi.

Süleyman Askeri Bey, yaralanmış olmasına rağmen komutayı bırakmamış, Bağdat'ta tedavi gördükten sonra bacaklarındaki yaralar tam manasıyla iyileşmemişken Nisan ayında İngiliz ordusuna karşı yeni bir taarruzun planlarını yapmıştı. Irak cephesindeki Türk ordusunun 8 bin civarındaki yetersiz kuvvetine rağmen bölgedeki Arap aşiretlerden topladığı yaklaşık 20 bin kişilik kuvvete güvenerek İngilizleri mağlup edip Irak'tan tamamıyla atmayı hedefliyordu.

Irak cephesinde önemli muharebelerden biri olan Şuayyibe Muharebesi 12-14 Nisan tarihleri arasında Basra yakınlarındaki hurmalık ve bataklık bir arazide gerçekleşti. Başta İngilizlere üstünlük kuran Türk ordusu 14 Nisan günü takviye kuvvet alan ve bilhassa topçu ateşi üstünlüğünü iyi kullanan İngilizler karşısında aşiretlerden toplanan birlikler bozularak geri çekildi. Az sayıdaki nizami ordu birlikleri üstün İngiliz kuvvetlerine karşı duramayarak ricat etti.

Bercesiyeye koruluğunda bulunan ordu karargâhında yaralı bacakları sebebiyle muharebeyi sedye üzerinden yöneten Süleyman Askeri Bey, ordusunun bozularak geri çekilmesini derin

bir üzüntü içinde seyretti. Büyük ümitlerle geldiği Irak cephesinde bu şekilde mağlup olarak hedeflerine ulaşamamanın psikolojik çöküntüsü içinde bindirildiği arabada canına kıydı.

Osmancık Taburu, Şuayyibe Muharebesi'ne katılmıştı. İngilizlere karşı amansız bir mücadele sergileyen tabur, ordunun genel olarak bozulup geri çekilmesine kadar karşılarındaki İngiliz kuvvetlerine kök söktürmüş, bu uğurda kendini feda edilmişti.

Şuayyibe Muharebesi sonunda Osmancık Taburu 255 şehit 275 yaralı vererek neredeyse mevcudunun tamamını kaybetmişti.

Bu muharebeden sonra efradı kalmayan tabur lağvedilmiş, Osmancık Taburu, fedailik vazifesini tam manasıyla yerine getirerek Irak cephesindeki vazifesine son vermişti.

Osmanlı Devleti'nin Harb-i Umumi'ye katılması üzerine İsviçre'deki üniversite eğitimini yarıda bırakarak İstanbul'a gelen ve Osmancık Taburunun bir parçası olarak Irak cephesindeki bütün faaliyetlerine gönüllü olarak katılan mücahid Hamza Osman Erkan yıllar sonra, bu kahramanlar taburunu şöyle anlatmıştı¹:

“Osmancık Gönüllü Taburu

1915 yılı başında, Büyük Dünya Harbi'nin unutulmuş, terk edilmiş bir köşesinde Basra yakınlarında çok kanlı savaşlar oluyordu.

Irak müdafaasının ilk günlerinde, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleşerek Şattülarap adıyla akmaya başladığı Kurna mevkii civarında Rota suyunun kenarındaki bataklık arazide ve Şuayyibe müstahkem ordugâhı önlerinde cereyan eden bu muharebelerde bir kaç misli üstün sayıda istilacı İngiliz kuvvetlerini aylarca durduran bir avuç kahramandan bahsedeceğim.

1 Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946.

Bugün birçoğumuz tarafından hiç bilinmeyen, tanınmayan bu isimsiz kahramanların hayatını cephelerde ve ateş altında, yakından takip edebilmek fırsatını bulmuş olanlardan başkasının, bunların yüksek özveri ve fedakârlıklarını anlayabilmeleri zordur. Canını, malını, her şeyini vatan uğruna, gülerek ve isteyerek feda etmek düşüncesinden asla geri durmamak ancak onlarda yanan mukaddes iç ateş ile mümkün olabilir.

İşte, Osmancık Gönüllü Taburu da bunlardan biri idi.

Irak çöllerinde ölmez ve unutulmaz bir nâm bırakan Osmancık Taburunu İstanbul'da teşkilatlandıran ve yetiştirenlerin başında Yüzbaşı Cemil, Yüzbaşı Hayri, Üsteğmen Nazillili Fuat, Doktor Yüzbaşı Sinoplu Sefer, Yüzbaşı Fatihli Lütfi, Üsteğmen Yusuf Ziya, Doktor Dersimli Rıza, Yüzbaşı Avni Boyacıköy, Süleyman Askeri Bey'in kâtibi Manastırlı Seyfi, Üsteğmen Fikri, Yüzbaşı Emirganlı Şevket, Yahya Kaptan ve Yüzbaşı Halim'in adlarını zikretmek lazım gelir.

Bunlardan Yüzbaşı Üsküdarlı Cemil ve Doktor Yüzbaşı Sinoplu Sefer'i ben ilk defa olarak harbin ilk haftalarında Nuruosmaniye'deki Teşkilat-ı Mahsusa binasında teşkilatın şefi Süleyman Askeri Bey'in odasında görmüş ve tanımıştım.

Kahraman Osmancık Taburu efradından bazıları, bir vazife ile gitmiş olduğu Necid Emiri ve Türk dostu İbnürreşid'in yanından henüz dönmüş olan meşhur yaver Mümtaz Bey ile baş başa vermiş uzun uzun görüşüyorlardı. Ailemizi yakinen tanıyan rahmetli Mümtaz Bey bizi tanıştırtırken iltifatkâr ve samimi bir muhabbetle kardeşim Gazi Osman ve benden bahsetti. Doktor Sefer Bey'i esasen daha evvelden uzaktan tanıyordum; Enver Paşa'nın ve Süleyman Askeri Bey'in çok sevdikleri ve itimat ettikleri bu genç subaylar cesaret ve fedakârlıklar ile tanınmış teşkilatçı adamlardı.

Balkan Harbi'nin sonlarına doğru Garbî Trakya Türklerini Bulgar istilasından kurtarmak gayesi ile kurulan Garbî Trakya

Geçici Hükümeti davasında canla başla çalışmış olan Yüzbaşı Cemil, Trablusgarp ve Bingazi'de de yararlık göstermiştir, Yüzbaşı Fatihli Lütfi, Eşref [Kuşçubaşı], Yüzbaşı Fehmi, Sami, İskeçeli Arif ve arkadaşlarının da Garbî Trakya işlerinde can si-perâne hizmetleri olmuştur.

İstanbul'a varışımızdan bir kaç gün sonra, İzmit mebusu emekli Yüzbaşı Ziya Bey'in delâleti ile teşkilâtın [Teşkilat-ı Mahsusa] bir Bulgar filintası ile nagant tabancasını aldığım günün sevincini hâlâ hatırlarım. Benim, ailece yerleşmiş bulunduğumuz İsviçre'den gönüllü olarak memlekete gelişim hayata ve istikbâle doğru bilmeyerek attığım ilk adımdı: İsviçre, Enver Paşa, Süleyman Askerî, Osmancık Taburu... Bu isimler zihnimde pervane gibi dolaşıyordu.

Şimdi, geçmiş günlere bakarak, Birinci Cihan Harbi'ne ait notlarıma göz gezdirirken, çöl maceralarımıza ait bir çok hâtıraları, vakti ile bütün teferruatı ile kayıt etmediğimden kısmen unutmuş olduğumu işaret ediyorum; yalnız unutmadığım ve unutamayacağım vakalar arasında başlıca bir şey varsa o da Komutanımız Süleyman Askerî Bey'in Bercisiye koruluğu civarında intiharı ve bir çok fedakâr silâh arkadaşlarımızın şahadeti ile neticelenen Şuayyibe Muharebesi ile Osmancık Taburu Komutanı Üsküdarlı Cemil ve Doktor Yüzbaşı Sinoplu Sefer Beyleri kurban vererek başardığımız Rota müdafaasıdır.

O mahrumiyet, mücadele ve ızdıraplı günleri bugün imiş gibi hatırlıyorum, mahrumiyetin en büyüğü ve herkes için kıymetli olan bir tek şey vardı: Su!...

Harp meydanlarında verdiğimiz zayıttan başka, kuş uçmayan, kervan geçmeyen çöllerde, bin bir zahmet ve meşakkatten, açlık, susuzluk, güneş çarpması ve sıcak memleketlere mahsus birçok hastalıklardan ne aslan gibi delikanlılar kaybetmiştik.

Ne kadar mert ve kıymetli subay ve erlerimiz oralarda son nefeslerini vermişlerdi.

Kumların seraplarına karışmış olan bu mezarsız, şehitle-rimizin de aziz hâtıraları önünde kalbimden taşan saygı his-leri ile eğilirim.

Vatan uğrunda imanla ölenlerin yüksek şerefi yanında her şeref sathî ve geçicidir.

Adetçe çok üstün düşman kuvvetlerinin Fav Boğazı'ndaki ilk ihraç hareketlerine mühimmatsız, topsuz ve vesaitsizlik içinde göğüs geren ve iklim ve arazi güçlüklerine rağmen tarif edemeyeceğim fedakârlıklar göstererek ilk müdafaayı tesis eden, kahraman Kurmay Binbaşı Adil Bey' in fedakâr çelik yürekli Anadolu çocuklarından müteşekkil Türk müfrezesi olmuştur.

Bu müfreze efradının harp ederek çekilirken katlandıkları zahmetler ve müşkülât her türlü tasavvurun üstünde idi; ek-serisinin elbiseleri parça parça, yarı çıplak vücutları; yorgun-luk susuzluk ve gıdasızlıktan iskelete dönmüş bir halde henüz, vardıkları sol cenah cephemizin çarpışmalarına soluk alma-dan atılışları başlı başına bir kahramanlık destanıdır.

Rota mevkiini tutan, Osmancık Taburu gönüllüleri ile bun-lara katılan bu şanlı Türk müfrezesinin fedakârlıklarını ölünc-eye kadar unutmayacağım. Millet ve memleket uğrunda gös-terilen fedakârlık ve sadakat hiç bir zaman boşa gitmez.

Cepheye gitmek üzere Haydarpaşa'dan 28 Kasım 1914 cu-martesi günü hareket etmiştik. İzmit'te bir saatten fazla bir duraklamadan sonra yolumuza devam ettik ve Büyük Der-bend'i de geçtik. Sapanca'ya kadar uzanan göl ve orman ne güzel... Bilhassa Sapanca Gölü İsviçre göllerini, İsviçre'yi ve orada bıraktığım anne ve kardeşlerimi, mektebimi, bana ha-tırlattı. Her geçen dakika beni onlardan biraz daha ayırıyordu.

Kim bilir onları bir daha ne zaman görecektim?...

Bir dost elin yavaşça, omzuma dokunması ile bu tatlı hayal serap gibi bir anda söndü ve yok oldu...

Harp adamı olduğu kadar ince bir fikir ve kalem adamı olan yol arkadaşlarımızdan Yüzbaşı Halil Türkmen birlikte çay içmek üzere beni kompartımanına davet ediyordu. Halil Bey'le karşı karşıya oturuyoruz, istasyonlar sinema şeridi gibi gözümün önünden geçiyordu...

Böylece, candan ve samimi arkadaşlarla seyahat ederek bir kaç günde, o sıralarda Bağdat şimendiferinin son istasyonu olan Pozanti'ya, vardık. Pozanti'dan sonra yolun mühim kısmını yaya olarak ve gerisini yaylı arabalarla yaparak Adana'ya; oradan da, kısmen tren kısmen de kamyonla yolculuk ederek Halep'e vardık. Halep'ten itibaren, başta bizden birkaç gün evvel otomobille hareket eden Süleyman Askeri Bey'in faytonu ile kara ve sonradan Osmancık taburundaki arkadaşlarla tekrar birleşerek, birlikte nehir yolu ile şahturlarla yolumuza devam ettik, burada Binbaşı Vedat Bey, Üsteğmen Osman Bey, Yüzbaşı Cemil, Doktor Yüzbaşı Sefer, Binbaşı Ali, Doktor Yüzbaşı Rıza, Topçu Yüzbaşı Şevki, Yüzbaşı Lütfi, muharrir ve sporcu Mehmet Ali Fetgeri ve Üsteğmen Nazillili Fuat Beyleri daha yakından tanımak fırsatını elde etmiş ve daha sonraları da çöl hareketinde, kendilerine karşı, daima artan bir hürmet ve bağlılık duymaya başlamıştım.

Vatanı içten bir aşkla seven Süleyman Askerî Bey'in bu genç idealist silah arkadaşları, granit kadar sağlam birer insan nümûnesi idiler. Maddi dünyayı hiçe sayan ve ateş hatında birer aslan kesilen Askeri Bey'in karargâh subayları, kendi haline bırakılmış uzak bir cephenin adeta ruhu ve her şeyi idiler. Cephenin, müdafaa tertibatını temin edecek, yardımcı bir kuvvet halinde düşmanla uğraşması için sol cenah emrine bir derecede müstakil bir fedai taburu verilmişti: Osmancık Taburu.

Efradının mühim kısmı Kocaelili, Rumelili seçme gönüllülerden müteşekkil olan bu taburun geceli gündüzlü, cüretkârane taciz baskınlardan usanan düşman, nihayet 20 Ocak 1915 sabahı, şafak sökerken Rota'daki ileri hatlarımıza ani bir surette taarruz etti. O tarihlerde, Irak'ta cereyan eden muharebeler, 19. ve 20. asırların pek garip bir mücadelesiydi.

Birkaç asır evvelki Elcezire ahalisinin zamanımıza aynen intikal etmiş nehir vasıtaları ile cephanе teçhizat ve askerlerimizi nakletmek, 19. asrın artık müzelere devredilmiş eski toplarını kullanmak zorunda bulunan Basra cephesindeki fedakâr müfrezelerimiz 20. asrın son sistem harp vasıtalarıyla donatılmış, metanet ve cesaret ile tanınmış bir milletin evlâdı olan İngiliz askerleri ile aslanlar gibi harp ediyorlardı.

Servet ve endüstrinin, bizden esirgediği modern eksikleri Mehmetçiklerimizin kuvvetli pazusu, metin göğsü ile telâfiye çalışıyor ve insan takatının dışında bir gayretle bütün güçlükleri yenmeye çalışarak ölümle pençeleşiyorduk. Bu uygun olmayan şartlar ve ahvale rağmen mühim muvaffakiyetler de elde ediyorduk. İşte Rota ve Şuayyibe Muharebeleri, böyle denk olmayan şartlar içinde cereyan etmişti.

Hasım kuvvet, Rota kanalının kuzeyindeki eski mantelli toplarımızı son sistem seri ateşli bataryaları ile susturarak, Rota'nın güney sahilinde, kahraman piyadelerimizin inatçı bir müdafaası ile karşılaşmıştı. Karşımızdakiler de, cidden cesurâne ve fedakârane harp ediyorlardı. Bu arada, erlerinin mühim kısmı, İngiliz çocukları ve hatta bir kısmı halis Londra'lı olan Oxfordshire ve Sandringhamshire hafif piyade taburları bataklıkta, dizlerine kadar suya batarak, ileri siperlerimize büyük bir cüretle yaklaşmışlar ve kanalın 700 metre yakınına ilerlemişlerdi. Yan tarafımıza sarkarak, arkamızı çevirmek isteyen bu iki cüretkâr taburu durdurmak ve püs-kürtmek vazifesini üzerine alan Yüzbaşı Cemil Bey, Osmançık

Taburu fedailerinin başında yerden fışkırırcasına, harp meydanını inleyen:

– “Allah!... Allah!...” nidaları ile şiddetli bir çıkış hareketi yaptı...

Bu anda, muharebe, son derecede kızışmış bulunuyordu. İngilizler biraz hâkim vaziyette idiler... Osmancık gönüllülerinin bağırarak, haykırarak el bombaları ile hücumla geçişleri ile çöl adeta titriyordu. Bu sırada, en ilerideki Hintli kuvvetleri hatları arasında hafif bir kargaşalık sezildi; az sonra karşımızdaki kuvvetlerden siperlerimize kadar ileriye atılmış olan iki taburun da gerilemekte olduğu görülüyordu.

Öğleye kadar süren, çok çetin ve inatçı bir boğuşmadan sonra, müdafaadan karşı taarruza kalkan ve tamamen hücumla geçebilen erlerimizin azimkârane savlet ve takibi karşısında, karşı tarafın büyük kısmı da geri çekilmek zorunda kalarak Mezira’daki müstahkem ordugâhına sığınmıştı.

20 Ocak 1915 günü Rota suyunun kenarındaki bataklık arazide, Türk süngüsü saatlerce korku ve ölüm saçmış, sonunda da savaşı kazanmıştık. Ne yazık ki hain bir mermi ve bir şarapnel bu muharebelerin kahramanları Osmancık Taburu Kumandanı Cemil Bey’le Doktor Yüzbaşı Sefer Bey’i aramızdan ebediyen alıp götürmüştü...

Yüzbaşı Cemil Bey, bu muharebede en öne geçerek sadık ve fedakâr Osmancık Taburu gönüllülerini hücumdan hücumla kaldırırken, omuzuna isabet eden ve gövdesinin bir parçasını alıp götüren bir şarapnel parçası ile yaralanmıştı. Cemil Bey yarasına zerre kadar ehemmiyet vermeyerek ve:

– “Hücum, hücum çocuklar!...”

sedası ile, bir kaç adım daha ileriye doğru yürüdükten sonra, kızgın kumların üzerine son damla kanını akıtıp sendelemesi ve sonra olduğu yere yıkılması bir olmuştu. Bir anda “hücum, hücum, çocuklar!” diye haykıran ses kesildi. Bir inilti,

ağır yaralı bir aslan iniltisini andıran bu ses onun, son sesi idi... Rota müdafilerinin korkusuz komutanı Cemil Bey ölmüştü!

Hemen taburun başına geçen Doktor Yüzbaşı Sefer Bey de destansı bir kahraman gibi döğüşerek ve haykırarak, kurşun ve mermi yağmuru altında hücum ederken çok ağır bir yara almıştı; bu sırada kumandan Süleyman Askeri Bey, yanında hususi doktoru Yüzbaşı Nihat Sezai Bey'le yaveri Üsteğmen Rüsûhi Bey olduğu halde en ön hatlara giderken bacağından oldukça mühim bir yara alarak ilk vasıta ile Bağdat Askeri Hastanesi'ne götürölmek üzere vapura nakledildi. Doktor Yüzbaşı Sefer Bey, aynı vapurla Bağdat'a götürölürken arkadaşı Doktor Yüzbaşı Nihat Sezai'nin kolları arasında son nefesini vermişti.

Cemil ve Sefer Beylerin şahadetleri ve komutan Süleyman Askeri Bey'in ağır bir surette yaralanması üzerine hayret ve dehşet içinde kalan Osmancık Taburu gönüllöleri çılgına dönerék öfke ve şiddetle kati bir intikam saldırışına geçerek karşı tarafın döküntülerini de tamamen püskürtmüşlerdir. Aziz şehitlerimizin intikamı alınmıştı. Geç vakit yara bere içinde ordugâha muzafferden dönen ve fakat pek sevdikleri subay ve komutanlarının acısı ile teessür içinde içleri yanmakta olan yiğitlerimizin hepsi de aç ve susuz bulunmalarına rağmen ağızlarına bir lokma koymadan tüfeklerine sarılmış yarı uyku yarı uyanık sabahı etmişlerdi.

İşte Osmancık Taburu'nun, Rota müdafilerinin bu kahraman ve cidalci ruhu bütün harp boyunca Irak cephesinin her köşesinde yaşamıştır. Şimdi, birçoklarının kemikleri yâd ellerin toprak zerrelerine karışmış olan bu adsız ve mezarsız kahramanları sevgi ve saygı ile anarak yazdığım bu satırlara son verirken, kimin olduğunu şimdi hatırlayamadığım şu kıymetli sözleri tekrarlamaktan kendimi alamayacağım.

“İnsanlar doğar, yaşar, ölür, ölenlerin çoğu unutulur. İsmi unutulmayan, kendi ölmüşken adı sanı yaşayanlar milletine vatanına, insanlara iyilik edenler, büyüklük gösterenlerdir.”

Irak Cephesinin Ebedi Muhafızı:

Yarbay Süleyman Askeri Bey

Süleyman Askeri, 1884 yılında Kosova'nın Prizren şehrinde doğdu. Girdiği Harbiye Mektebi'ni 5 Aralık 1902'de teğmen olarak tamamlamış, daha sonra kurmay sınıfına seçilerek 6 Ekim 1905 tarihinde yüzbaşı olarak 3. Ordu'ya tayin olmuştu. 1907-1908 yılında Manastır merkez taburu eğitim subaylığında bulundu. 4 Eylül 1909 tarihinde kolağalığına terfi ederek jandarma kuvvetlerinin düzenlenmesi göreviyle Bağdat'a gönderildi. 1911 yılında İtalya ile başlayan Trablusgarp savaşına katılarak Bingazi ve Havalisi kumandanlığı kurmay başkanlığını üstlendi. Hemen ardından katıldığı Balkan Savaşı'nda 10. Kordolu kurmay heyetinde görev aldı. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Batı Trakya'ya kadar ilerleyen birliklerin içinde bulunarak burada kurulan Batı Trakya Geçici Hükümeti'nde genelkurmay başkanlığı görevini üstlenmişti.

27 Ekim 1913 tarihinde Bağdat'ta bulunan Jandarma Mektebi muallimi iken terfi ederek binbaşılığa yükseldi. 30 Temmuz 1914'te kendi isteğiyle ordudan ayrılarak emekli oldu.

Süleyman Askeri Bey, ordudan ayrılarak kendini tamamen Teşkilat-ı Mahsusa işlerine verdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na resmen ve fiilen girmesi üzerine, 13 Aralık 1914'te Süleyman Askeri Bey'in rütbesi yarbayağa yükseltilerek 38. Tümen komutanı ve Basra valisi unvanıyla bölgeye gönderildi.

Süleyman Askeri Bey, beraberinde İtfaiye Alayı ve Osmancık gönüllü taburunu da alarak hareket etti. Osmancık taburu Kafkasya'da özel görevlerde kullanılmak üzere İstanbul'da 100'er kişilik altı bölük halinde gönüllü kuvvetlerden oluşturulmuştu. Süleyman Askeri Bey 17 Aralık 1914'te Bağdat'a

ulaştı. Üç gün sonra da Cavit Paşa görevden alınarak Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına getirildi.

Irak cephesinin yeni komutanı Süleyman Askeri Bey, Bağdat'ta fazla durmayarak yanındaki kuvvetlerle 2 Ocak 1915'te Üzeyr'e ulaştı. Süleyman Askeri Bey, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşırken Libyalı aşiretlerden oluşturduğu birliklerle oldukça başarılı muharebeler vermişti. Trablusgarp ve Bingazi'deki tecrübelerini Basra cephesinde de tekrarlamak kararındaydı. Süleyman Askeri Bey, Irak cephesine nizami kuvvetler gönderilmesine lüzum yoktu. Bingazi'de olduğu gibi burada da aşiretlerden oluşturulacak mücahitlerle Irak'ın savunulabileceğini ve İngilizlerin Irak'tan atılabileceğini düşünüyordu.

Süleyman Askeri Bey, İngilizlerle ilk ciddi muharebeyi 20 Ocak 1915'te Rota köyü yakınlarında yaptı. Bu muharebede İngilizleri mağlup etti ancak kendisi de bir kurşunla her iki bacağından birden yaralanarak Bağdat'a sevk edildi. Bacaklarından ağır şekilde yaralanan Süleyman Askeri Bey, tam anlamıyla iyileşmeden yeniden Basra cephesine hareket etti. Niyeti aşiretlerden topladığı gönüllülerle sayısı epeyce artan ordusuyla İngilizleri Irak'tan tamamen atmaktı.

12 Nisan günü Basra yakınlarında Şuayyibe mevkiinde İngilizlere taarruz etti. İki gün süren muharebelerde Türk ordusu mağlup oldu. Yürüyemediği için savaşı sedye üzerinde idare eden Süleyman Askeri Bey, bu mağlubiyeti kabullenemeyerek bindirildiği arabasında canına kıydı. Geri çekilen Türk ordusuyla birlikte Nahile mevkiine getirilen Süleyman Askeri Bey burada defnedildi.

Hem Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak hem de Osmancık Taburu gönüllüsü olarak tanımış olduğu Süleyman Askeri Bey'i Hamza Osman Erkan şöyle anlatmaktadır²:

2 Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946.

“Süleyman Askeri Bey

Savaşların bize kaybettirdiği, fakat kahramanlar tarihi-mize kazandırdığı aziz ve mübarek şehitlerimizin sayısı çoktur. Vatan uğruna seve seve can veren kahramanlarımızın hatıralarını yücelterek menkıbelerini yazmak ve tanıtmak cidden çok şerefli bir vazifedir.

Bir avuç kahramanla topraklarımıza saldıran kuvvetleri, Kurna, kasabası önünde aylarca tutan oralaradaki muharebe-lerde bacağından çok ağır surette yaralandığı halde askerle-rinin başından ayrılmayarak sedye içinde Basra'nın 15 kilo-metre yakınlarındaki Şuayyibe Müstahkem Mevkii'ne taarruz ederken kendi canına kıyarak kan ve ateşten ibaret müca-hede hayatına son veren Basra Valisi ve Irak Cephesi Komu-tanı Kurmay Yarbay Süleyman Askeri Bey'in fedakârlıklarla dolu hayatının ancak bir kısmından bahisle o fedakâr şahsi-yeti tanıtmaya çalışacağız.

İttihat ve Terakki tarihinde ve Meşrutiyet inkılâbında ismi çok geçen ve İttihat ve Terakki'nin bir parça tarihi de kendisiyle beraber gömülen eski Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Süleyman Askeri Bey, eski ve çok ateşli bir inkılâpçıdır. Cemiyetin fedakâr şahsiyetlerinden biri idi. Manastır'da Şemsi Paşa'nın katlin-den sonra, milletin büyük fedaisi Atıf Bey'i kaçırtan Süleyman Askeri ve arkadaşları idi. Meşrutiyetin ilânından sonra Bağ-dat jandarmasının düzenlenip ıslah edilmesine memur edi-len mümtaz kolağası Süleyman Askeri Bey bir kaç sene sonra İtalya Harbi patlayınca, hoca kıyafeti ile yakın arkadaşların-dan Üsteğmen Cemil Bey'le birlikte, Mısır yolu ile Bingazi'ye geçerek oranın müdafaasına koşmuştur. Trablus Harbi bitince binbaşı rütbesi ile Bağdat Jandarma Mektebi muallimliğine tayin edilen Süleyman Askeri Bey bir müddet orada kaldıktan sonra kendi arzusu ile ordudan ayrılarak Teşkilât-ı Mahsusa'nın

başına geçmiştir. İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin ve Enver Paşa merhumun kendisine fevkalade bir itimadı vardı.

Cemiyetin komitacılık işlerinden hemen hepsine girişmiştir. Balkan Harbi'nin sonlarına doğru Garbî Trakya Geçici Hükümeti'nin başına geçerek oralarını bu suretle düşman istilasından kurtarmak için elinden geleni yapmıştır. Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın kabineye girmeleri için mühim rol oynayan grubun başında gene onu görüyoruz. Son derece cesur, zeki ve çok vatanperverdi. Yüksek bir manevi güce sahipti. İnsan karakterinde cesaret ve fedakârlığın ne kadar kıymetli bir şey olduğunu ben ilk defa bu atılgan ve harikulade cesur komutanın şahsiyetinde tanıdım.

Geçen Büyük Harp'te, Basra'nın tahliyesinden bir kaç ay sonra, Basra yakınlarında Şuayyibe ve Bercesiye denilen yerlerde pek kanlı ve şiddetli bir muharebe vukua gelmişti. Harbin devamı esnasında muzafferiyet kâh bize kâh düşmana döndüyse de neticede karşı tarafa Basra'dan imdat kuvvetlerinin yetişmesi vaziyeti aleyhimize çevirmişti.

Şuayyibe Muharebesi'nde İngiliz ve Hint kıtalarının zayıfatı pek büyüktü. Alay Komutanı Binbaşı Vedat, Binbaşı Rıza, İtfaiye Alayı'ndan Yüzbaşı Hasan, Osmancık Taburu'ndan Üsteğmen Yusuf Ziya, Mustafa Nazım Beyler bu muharebede, kahramanca ölmüşlerdi.

Şuayyibe - Zübeyir yolunu tutan süvari aşiretlerimiz de başlarında Mebus Ziya Bey, Şammar reislerinden Hümeydi ve Şeyh Bedir olduğu halde, hatlarımıza doğru ilerlemekte olan bir Hintli süvari mızraklı alayına karşı şiddetli bir mukabil hücumuna geçerek geri püskürtmüşlerdi. Bu akında Gazi Osman, harp meydanında yaralı olarak kalan bir bayraktarımızla bayrağımızı kurtararak geri hatlarımıza getirmiştir. Bu muharebelerin üçüncü ve felaketli son günü, ikindiye doğru, harekâtı, yukarıda söylediğimiz gibi, yaralı bir halde sedye içinde

takip eden komutan Süleyman Askeri Bey, bunca gayretlerin boşa çıkmasından son derece müteessir olarak büyük bir gayretle sedyesinden kalkarak harbe bilfiil girişmeğe ve ileri hatlara atılmağa teşebbüs etmişse de bacağındaki kurşun yaraları kemiğine kadar işlemiş olduğu için ata bir türlü binemedi ve gözleri yaşla dolarak kendini sedyeye attı.

Süleyman Askeri Bey, bir aralık başını kaldırdı, asabiyetle etrafına bakındı, gittikçe kızışan muharebeye seyirci vaziyette kalmış görünen Zübeyir halkı ileri gelenlerinden birisine:

– Kadınların bile muharebe etmesini beklediğim böyle bir zamanda harbe seyirci kalmaktan utanmıyor musunuz? Köpekler bile yabancıları mahallelerine yaklaştırmazlar, onlar kadar bile olamadınız! diye haykırdıktan sonra kendisini arabasına bindirmelerini yaveri Üsteğmen Rüsûhi Bey'e emretti.

Süleyman Askeri Bey, sağa sola düşmeye başlayan mermiler arasında istihkâm üsteğmeni Fikri Bey'le birlikte arabasına binerken kahraman İtfaiye Alayları ve Osmanlık Taburu, sağ cenah komutanı Yarbay Ali Bey'in komutanlığında aslanlar gibi savaşarak son mukavemeti yapıyorlardı. Ali Bey, [Ali Çetinkaya, Kel Ali, Milli Mücadele'de Ayvalık'ta Yunanlılara karşı ilk mücadeleyi başlatanlardan] yanında yakın arkadaşı ve yaveri Naci Bey olduğu halde ön hatlarda vaziyeti çok yakından takip ediyordu.

Üsteğmen Fikri Bey, Süleyman Askeri Bey'le birlikte arabaya binmişken, bir emri ileri hatlardaki kitalarımıza acele yetiştirmek bahanesi ile Süleyman Askeri Bey tarafından gönderilerek, yanından uzaklaştırılmıştı. Komutan, arabasına bininceye kadar Kurmay Başkanı Binbaşı Adil, yaveri Rüsûhi, kâtabi Manastırlı Seyfi, emir subayı Sadık, topçu Yüzbaşı Şevki, Teğmen Hadi Beyler ve diğer maiyeti yanında bulunuyorlardı.

Süleyman Askeri Bey'i arabaya bindirdiler. Araba yola çıkacağı sırada çok yakından ve ansızın bir silah sesi işitildi.

Topların müthiş gürültüleri arasında ortalık sarsılırken vukua gelmiş olan bu hâdise, pek tabii telâkki edildi ve nazar-ı dikkati çekmez göründü. Lâkin biraz sonra arabaya yaklaşıp da, içerisine göz atanlar, birden bire şaşırıp kalmışlardı, manzara pek feci idi: Süleyman Askeri Bey, nagant tabancası elinde ve ağzı kanlar içinde arabanın içinde cansız yatıyordu. Araba bu vaziyette Nahile'deki komutanlık karargâhına götürülerek aynı gece hepimizin gözyaşları arasında çadırının içinde kazılan bir mezara gömüldü: 13 Nisan 1915.

Şecaatin halis bir timsali olan Süleyman Askeri de böyle ölmüştü...

Kahraman Süleyman Askeri sen beklenenden fazlasını yapmıştın.

Şimdi rahmetli Süleyman Nazif'in 1915 yılında Süleyman Askeri Bey hakkında yazdığı bir yazının son kısımlarını olduğu gibi aşağıya alıyorum:

“Süleyman Askeri, Şuayyibe önünde kendi iradesiyle ebediyyen kaldı. Onun oradaki mezarı, bizim sonsuza dek yıkılamayacak olan istihkâmlarımızdan biridir. Bir memleketin şühedası da hayattaki evlatları gibi müdafaasını deruhte ve ifa eder. Bu zamanın ve bu vakaların tarihini yazacak olanlar, teferruatta ne kadar ihtilâf olursa olsun bir noktada huşu ve saygıyla ittifak edecekler ve diyecekler ki; Süleyman Askeri, vatani için vatanından başka her şeyini isteyerek ve gülerek, feda etmiş bir Türk'tü.”

IRAK CEPHESİNDE YENİ DÖNEM ALBAY NURETTİN BEY'İN IRAK KOMUTANLIĞINA TAYİNİ

Irak ordu komutanı Süleyman Askeri Bey'in kaybı üzerine komutayı devralan Yarbey Ali Bey, birlikleri Nasıriye'ye çektikten sonra Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan gelen bir emirle kolordu komutanı yetkisiyle Albay Nurettin Bey'in Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına tayin edildiği haberini almıştı.

Yarbey Ali Bey, yeni komutanın gelişine kadar Nasıriye'de bulunan kuvvetlerini İngilizlerin ilerleme istikametinde bulunan Dicle nehri yolunu kesmek üzere Kûtulamâre'ye doğru sevk etti. Ali Bey ve birlikleri 10 Mayıs'ta Kûtulamâre'ye ulaştı. Burada toplanan Türk ordusunun mevcudu Bağdat'tan yeni alınan takviye birlikler de dâhil olduğu halde yalnızca 2.200 kadardı.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına tayin edilen Nureddin Bey, 19 Mayıs'ta Bağdat'a ulaştı ve görevine başladı. Karargâhını Bağdat'ta kuran Nureddin Bey, Kûtulamâre'de bulunan Yarbey Ali Bey'i bu havalideki kuvvetlerin komutanlığına getirdi.

Nureddin Bey, Şuayyibe Muharebesinden sonra önünde ciddi bir engel kalmayan İngilizlerin Dicle vadisi boyunca ilerlemelerine durdurmak için elindeki kuvvetlerin bir kısmını Amâre'ye sevk etti.

Bu sırada Irak'taki İngiliz harekâtını yönetmek üzere Irak'taki İngiliz birliklerinin genel komutanlığına getirilen General Nixon, mevcut elverişli vaziyetten faydalanmaya karar vererek birliklerini Kurna'dan Amâre yönünde ilerletmeye başlamıştı.

İngiliz Ordusunun Dicle Cephesinde İlerlemesi ve Amâre'nin İşgali

İngilizler Şuayyibe Muharebesini kazandıktan sonra önlerrinde Fırat ve Dicle vadileri boyunca uzanan iki harekât sahası belirmişti. Irak'ta bulunan İngiliz ordusunun esas gayesi, Basra Körfezi'ni kontrol altında tutmak ve Ahvaz-Abadan petrol hattındaki güvenliği sağlamak olduğundan, Fırat vadisinden çok Dicle vadisine hakim olmak istiyorlardı. Bu yüzden General Nixon, stratejik harekât sahası olarak seçtiği Dicle boyunca kuzeye ilerlemeye karar vermişti. Kurna'dan sonra Dicle kenarında bulunan Amâre'nin işgal edilmesi önemliydi zira; Amâre, Bağdat'tan nehir ya da karadan gelip İran sınırları içinde bulunan Ahvaz'daki petrol tesislerine giden bir yol üzerindeydi. Ahvaz'ın emniyeti için Amâre İngilizler için elde bulundurulmalıydı.

General Nixon, Amâre üzerine yapılacak harekâtı 6. Hint Tümeni ile icra etmeyi düşünüyordu. Bu tümen daha savaşın en başında 6 Kasım 1914'te Fav'a çıkarılan ve sonraki günlerde muharebelerin tamamına katılan İngiliz ve Hintli askerlerden oluşan bir tümendi. Tümen komutanı baştan beri General Barrett iken, bu komutanın rahatsızlanarak Hindistan'a dönmesi üzerine yine Hindistan'dan yerini almak üzere General Townshend tümen komutanlığına tayin edilmişti.

22 Nisan 1915'te 6. Hint Tümeni komutanlığına tayin edilerek Irak cephesine gelen General Townshend için kendisini Kûtulamâre'de esarete kadar götürece kaderi böylece çizilmişti.

Irak İngiliz kuvvetleri genel komutanı General Nixon, 6. Hint Tümeninin yeni komutanı General Townshend'a Amâre'ye ilerleyip burayı işgal etmesi emrini verdi. Verilen emirde Amâre işgal edilip buraya yerleşilecek daha ileriye gidilmeyecekti.

Dicle vadisi boyunca kuzeye ilerleyen İngiliz ordusu karşısındaki Türk kuvveti Dicle Grubu diye adlandırılan yaklaşık 5 bin kişilik bir müfrezeden oluşuyordu. Bu kuvvetlere ilave olarak sayıları sabit olmayıp sürekli değişiklik arzeden 1.000 ile 3.000 arasında aşiret gönüllü kuvvetleri de bulunuyordu.

General Townshend komutasındaki İngiliz ordusu, 6. Hint Tümenine mensup 15 bin asker ile bu orduya gerek sahip oldukları topların ateş gücüyle gerek lojistik destekle katkıda bulunan 8 adet gemiden oluşan nehir filosundan oluşuyordu. Bunun yanı sıra İngiliz ordusunda keşif ve bombardıman hizmetinde kullanılan üç adet uçak da mevcuttu.

İkinci Rota Muharebesi (31 Mayıs 1915)

Rota köyü Kurna ile Amâre arasında Dicle kenarında bir yerleşim yeri idi. Daha önce Ocak 1915'te Süleyman Askeri Bey burada yapılan muharebede İngilizleri mağlup etmişti. Bu ilk muharebeden dolayı General Townshend ile Türk müfrezesi arasındaki muharebeye İkinci Rota Muharebesi adı verilmiştir.

Rota Muharebesinde Türk birlikleri Dicle Grubu diye adlandırılan kuvvetlerden oluşuyordu. Dicle Grubuna mensup askerler Rota'daki mevzilerindeyken İngilizlerin nehir filosunun hareketli topçularının etkili ateşiyle oldukça hırpalanmıştı. Bu yüzden ilerleyen İngiliz piyadeleri karşısında tutunamayacaklarını anlayan Dicle Grubu Komutanı, en yakında bulunan takviye birliğinin Kûtulamâre'deki İtfaiye Alayı olduğunu da göz önünde bulundurarak daha fazla kayıp vermemek ya da esarete düşmemek düşüncesiyle birliklerini geri çekmeye

karar verdi. Dicle Grubu'na takviye kuvvet gönderemeyen Albay Nureddin Bey durumun nezaketini fark ederek 31 Mayıs 1915 akşamı Dicle Grubu'nun Amâre'ye çekilmesini onayladı.

Dicle Grubu'na mensup Türk askerlerinin Amâre'ye çekilişi çok zor şartlar altında uygulandı. Yeterli nehir vasıtası olmadığından elde bulunan tek gemi olan Musul vapuruna yalnızca hasta ve yaralılar bindirildi. Geri kalan kuvvet nehir boyunca yaya gidecekti. Ancak nehirde faaliyet gösteren İngiliz filosu, hızlı hareket ederek geri çekilen Türk askerlerini sürekli taciz etmekten geri durmuyordu. Hatta yaralı ve hastaları taşıyan Musul vapuru içinde bulunan sağlık personeliyle birlikte İngiliz gambotları tarafından ele geçirildi.

Dicle Grubu komutanı Binbaşı Abdülhalim Bey ise önden hareket ederek bir motorla Amâre'ye ulaşmıştı. Buradan telgraf vasıtasıyla irtibat kurduğu Albay Nureddin Bey'e verdiği raporda birliklerinin dağıldığını, İngiliz ordusunun çok güçlü olduğunu bu yüzden Amâre'yi savunmanın faydasız olduğunu bildirmişti. Rota'da uğradığı mağlubiyet tesiriyle manen tükenen, moral bozukluğu içindeki Dicle Grubu kuvvetleri komutanı Abdülhalim Bey derhal görevden alınarak yerine Amâre mevki komutanı Yarbay Seyfullah tayin edildi.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, Amâre'nin elde tutulmasını çok önemsiyordu. Zira İran sınırı boyunca bir takım Türk birlikleri İngilizlere karşı faaliyet göstermekteydi. Bu birliklerin geri çekilme yolu Amâre'den geçiyordu. Şayet Amâre düşman eline geçerse bahsi geçen Türk askerlerinin yolu kesilmiş olacağından, imha edilmeleri veya esir düşmeleri söz konusuydu.

Albay Nureddin Bey, Rota Muharebesi sürerken Kûtulamâre'de bulunan İtfaiye Alayı'nı acilen Amâre'ye göndermişti. Hemen ardından da yine Kûtulamâre'de bulunan bir Türk taburunu ve topçu takımını kendisine kurmay başkanlığı yapan

Binbaşı Aşir refakatinde yola çıkarmıştı. Amâre mevki komutanı Yarbay Seyfullah'a da geri çekilmekte olan Dicle Grubunun perakendelerini toplayıp düzene sokmasını ve Amâre'yi savunmak için tedbir almasını emretmişti.

Amare'deki Türk birliklerinin komutanı Seyfullah Bey daha savunma tertibatını almaya vakit kalmadan İngiliz nehir filosuna mensup dört gambot Amâre'ye yaklaşarak ateş açtı. Gambotlardan açılan ateşten dolayı paniğe kapılan İtfaiye Alayı ricat etti. Amâre kasabasında da kargaşa ve anarşi baş gösterdi. Bazı yerli Araplar, küçük gruplar halinde dağılan Türk askerlerine taarruz ederek soymaya başladılar. Bu karışıklık içinde savunma yapmanın faydasız olduğuna kanaat getiren Seyfullah Bey ise geri çekilmenin yollarını arıyordu. Türk müfrezesi komutanı Seyfullah Bey, Amâre Mutasarrıfı Asım ve bazı kurmaylarıyla görüşerek geri çekilme ya da teslim olma seçenekleri üzerinde müzakerede bulundu. Geri çekilme yolu üzerinde bulunan ve İngilizler tarafından elde edilmiş Arap aşiretlerinin düşmanca tavırları bu seçeneği imkânsız hale getirmişti. Neticede teslim olmaya karar verildi ve 3 Haziran 1915'te neredeyse hiç mücadele etmeden Amâre müfrezesi İngilizlere teslim oldu.

Teslim olan Türk müfrezesi, başta komutan Yarbay Seyfullah, Dicle Grubu eski komutanı Binbaşı Abdülhalim ve Amâre Mutasarrıfı Asım olmak üzere yüze yakın subay ve bin kadar erden oluşuyordu.

Amare'nin neredeyse muharebesiz elde edilmesi İngiliz kuvvetleri komutanı Townshend'ı da şaşırtmıştı. Zira Amâre'ye yalnızca 4 İngiliz gambotu gelmişti ve daha İngiliz piyadesi yoldaydı. Gambotlardan karaya asker bile çıkarılmamıştı. Böylece İngilizler ummadıkları kadar kolay bir şekilde kendileri için stratejik olarak önemli gördükleri Amâre'ye sahip olmuşlardı.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey'in Kûtulamâre'ye Gelişi

Şuayyibe Muharebesinden sonra savaş düzeni ve dengesi bozulan Türk ordusunun Dicle Grubu'nu oluşturan birlikleri, ilerleyen İngiliz kuvvetleri önünde bir varlık gösterememiş, 3 Haziran 1915'te Amâre'de büyük bir kısmı esir düşmüştü. Irak cephesinin bu bölgesinde bulunan Türk birlikleri küçük gruplar halinde birbiriyle irtibatsız ve habersiz faaliyet göstermekteydi. Bu yüzden geri çekilme işi de bir plan ve düzen dâhilinde yapılamadı. Geri çekilirken görülen firarlar ve asi Arap aşiretlerinin sürekli saldırıları çekilme esnasında birliklerin sayısını mütemadiyen azaltmaktaydı.

Cephenin güneyinde işlerin iyi gitmediğini gören Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, yayınladığı emirle Dicle havalisindeki bütün kuvvetlerin Kûtulamâre'de toplanmasını bildirdikten sonra kendisi de karargâhının bulunduğu Bağdat'tan ayrılarak 4 Haziran 1915'te Kûtulamâre'ye hareket etti.

Nureddin Bey, Haziran ayı boyunca Kûtulamâre'de toplanan düzeni bozulmuş birlikleri yeniden tanzim ederek Dicle Vadisi boyunca ilerleyecek İngilizlere karşı burada güçlü bir savunma hattı tesis etmeye çalıştı. Amâre'nin kaybedilmesi üzerine Dicle vadisi boyunca Bağdat'a giden yol üzerinde Kûtulamâre'nin önemi bir kat daha artmıştı. Stratejik bir konumda olan Kûtulamâre'nin elde tutulması çok önemliydi. İstanbul'da bulunan Başkomutanlık karargâhı Irak cephesindeki durumu yakından takip etmekteydi ve Başkomutan Vekili Enver Paşa Kûtulamâre'nin ne olursa olsun savunularak elde tutulmasını istiyordu.

Kûtulamâre'de yeniden düzenlenen Türk ordusu esas itibarıyla iki tümendenden oluşuyordu. Bu iki tümendenden biri olan Binbaşı Namık komutasındaki 35. Tümen, olması gerekenin

yarısı kadar bir kuvvete sahip olmasına karşı nispeten düzenli bir birlikti.

Diğer tümen ise 38. Tümeni. Bu talihsiz tümen, 6 Kasım 1914'te İngilizlerin Fav'a çıkarma yaptıkları günden beri başlangıçta tek başına, sonradan 35. Tümenle birlikte Irak cephesindeki bütün muharebelere katılmış bu yüzden çok kayıplar vermiş ve iyice güçten düşmüştü. 10 Aralık 1914'te Kurna'da felaketi yaşamış, o zamanki tümen komutanı olan Albay Suphi Bey ve çok sayıda askeri İngilizlerin eline esir düşmüştü. Bu perişan ve dağılmış tümene Binbaşı Refik Bey komutan olarak tayin edilmiş, ikişer taburlu olarak üç alayı yeniden düzenlenen 38. Tümen yeniden yapılandırılmıştı.

Haziran 1915'e kadar süren muharebelerde 35. ve 38. Tümenlere mensup topçu alayları elden çıkmış olduğundan yeni toplar verilerek ateş gücü yükseltilmeye çalışıldı.

Albay Nureddin Bey, aldığı tedbirleri ve yaptığı düzenlemeleri İstanbul'da bulunan Başkomutanlık karargâhına gönderdiği raporlarla bildirmekteydi. 27 Haziran 1915 tarihli raporunda, emrindeki kuvvet mevcudunu yeni gelen ikmal efradını da dâhil ederek 12.300 olarak bildirmişti.

Albay Nureddin Bey, Kûtulamâre'de savunma tedbirlerini alırken, İngilizlere karşı kurulacak müdafaa hattını Kûtulamâre'den daha ileride (yaklaşık 30 km.) Aliyülgarbi'de kurmak kararındaydı. Bu maksatla yeniden düzenlenen 38. Tümeni Aliyülgarbi'ye göndererek tahkimat yapmalarını bildirdi. Nureddin Bey, bölgede disiplini ve düzeni kurduktan sonra Arap aşiret reisleriyle irtibata geçerek bu aşiretlerin Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmelerini ve Türk ordusuyla işbirliği yapmalarını sağladı. Böylece elde edilen aşiretlerden alınan gönüllü kuvvetler 38. Tümenle birlikte Aliyülgarbi'deki savunma hattında görevlendirildi.

Fırat Nehri Vadisinde İngiliz Harekâtı ve Nasıriye'nin İşgali

Irak'taki İngiliz kuvvetleri genel komutanı General Nixon, Şuayyibe Muharebesinden sonra dikkatini Dicle vadisindeki harekâta vermiş ve Fırat vadisinde kayda değer bir girişimde bulunmamıştı. Bu durum İngilizlerin Irak'ta bulunuş amaçlarıyla yani İran sınırındaki petrol kuyularının ve Abadan'daki petrol rafinerilerinin güvenliğinin sağlanmasıyla bağlantılıydı. Bundan dolayı da İngilizler petrol tesislerine yakın olan Dicle vadisine hakim olmayı öncelikli görmekteydiler.

Fırat nehri vadisinde Türk ordusuna mensup yalnızca bir alay ile yardımcı birlik olarak süvari ve jandarmalardan oluşan Müntefik Grubu bulunmaktaydı. Bu birliklerin yanısıra bölgedeki büyük aşiretlerden bir olan Müntefik Aşireti'nin reisi Uceymi Sadun Paşa, emri altındaki aşiret kuvvetleri ile bu havalide İngilizlere karşı yürüttüğü keşif ve taarruz hizmetleriyle orduya önemli yardım ve destek sağlamaktaydı.

Irak İngiliz genel komutanı Nixon, General Townshend eliyle Amâre'ye kadar ilerleyerek Dicle vadisini kontrol altına aldıktan sonra, Irak'taki İngiliz hedeflerinin ikinci safhasını başlattı. İngiliz ordusunun hedefinde Fırat nehri kenarında bulunan Nasıriye kasabası vardı. Nasıriye İngilizlerin Basra ve Şattülarap'a hakim olmaları için önemli bir mevki idi. Zira Fırat kenarında bulunan Nasıriye'den Dicle nehri kenarında bulunan Kûtulamâre'ye uzayan ve yılın hemen hemen yarısında üzerinde nehir araçlarının faaliyet gösterebildiği Garraf (Şattülhay) Kanalı bulunmaktaydı. Türk ordusunun Garraf Kanalı yoluyla Dicle'den Fırat'a veya Fırat'tan Dicle'ye kuvvet kaydırmasının önüne geçilmesi için Nasıriye'nin işgali İngilizler için önemliydi.

İngiliz Irak kuvvetleri komutanı General Nixon, Fırat vadisinde kullanmak üzere, İran'da Ahvaz petrol kuyularının

güvenliğini sağlayan 12. İngiliz Tümenini Basra'ya getirtti. General Gorringe komutasındaki 12. Tümen, 26 Haziran 1915'te Nasıriye harekâtına katılmak üzere Kurna'ya geldi. Harekâta nehir üzerinden destek vermek üzere dört de gambot görevlendirilmişti.

Nasıriye'yi savunan Müntefik Grubu Komutanlığı kasa-banın güneybatısında Fırat nehrinin iki yakasında mevzilenmişti. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, Nasıriye'yi savunan kuvvetleri yetersiz gördüğünden Kûtulamâre'den 500 kişilik takviye birliği göndermiş ayrıca bölge komutanına tahkimatın derinliğine uzatılması emrini vermişti.

General Gorringe komutasında hareket eden İngiliz kuvvetleri 6 Temmuz 1915'te Nasıriye yakınına ulaşarak öncü muharebelere başladı. 7-10 Temmuz arasında İngilizler acele etmeyerek Türk birliklerinin gücünü ölçmek amacıyla daha ziyade topçu bombardımanı ile yetindiler.

General Gorringe, kesin sonuçlu taarruz harekâtı için 14 Temmuz tarihini seçmişti. Fırat nehrinin sağ kıyısından harekete geçecek İngiliz kuvvetlerinin buradaki Türk mevzilerini ele geçirerek Türk kuvvetlerinin geriyle bağlantısını kesmeye yönelik bir plan hazırlanmıştı. 13/14 Temmuz gecesi yapılan İngiliz taarruzu Türk birliklerinin direnmesi karşısında başarısız oldu.

14 Temmuz günü bu defa Fırat'ın sol kıyısında taarruza geçen İngilizler, çok güçlü bir karşılık veren Türk birlikleri karşısında mağlup olarak düzensiz bir halde geri kaçtılar. Hatta bir miktar İngiliz askeri esir edildi.

15-24 Temmuz tarihleri arasında her iki kuvvet arasında küçük çaplı muharebeler yaşandı. İngilizler kati sonucu almak için hazırlık yapmaktaydı. Türk tarafında ise bir taraftan savunma hattı tahkimatı güçlendirilirken, öte yandan ordu

içinde bulunan mücahit gruplar İngilizlere gece baskınları yaparak sürekli tacizde bulunuyordu.

Nasıriye'nin kaderini tayin eden muharebe, 24 Temmuz 1915'te başladı. Bu muharebe öncesinde Türk tarafında Yarbay Ahmet Tevfik Bey kumandasında 35. Tümen ve takviye olarak gelmiş bazı alaylardan oluşan Müntefik Grubu Komutanlığı bulunmaktaydı. 10 taburdan oluşan Türk kuvvetinin mevcudu yalnızca 4.500'dü. Bu kuvvete ilaveten Arap aşiretlerinden gelen gönüllü mücahit grupları var idiyse de bunların sayısını belirlemek güçtü. Genel olarak bütün Türk kuvvetinin sayısının 8-10 bin arasında olduğu varsayılmıyordu.

İngiliz kuvvetleri ise 11 taburdan oluşan 4.600 tüfektir. Bunun yanı sıra İngilizler, önemli bir destek gücü olarak nehir filosuna sahipti. Dört gambottan oluşan nehir filosu hareketli yapıya sahip olduğundan Türk mevzilerini etkili ateş altına alabiliyordu. İngilizlerin diğer bir üstünlüğü de Türk mevzilerinin yerini belirlemede keşif hizmeti gören ve İngiliz topçusunun ateşini yönlendiren uçaklara sahip olmasıydı.

24 Temmuz sabahı 04'te İngiliz topçusunun, yerleri önceden belirlenmiş olan Türk mevzilerine etkili ve yoğun bir bombardımanıyla muharebe başladı. Topçu ve makineli tüfek ateşi desteğinde taarruza geçen İngiliz piyadesi Fırat nehrinin her iki kıyısından ilerledi. Topçu ateşinden fazlasıyla etkilenen Türk mevzilerinde bulunan savunma kuvveti, icra edilen İngiliz taarruzuna bazı yerlerde mukavemet edemedi. Bir kısım siperler İngilizlerin eline geçti. Durumdan faydalanan General Gorringe, elinde bulunan ihtiyat kuvvetlerini taarruza kaldırarak Fırat'ın sol kıyısındaki Türk mevzilerini ele geçirdi.

Durumun ciddiyetini fark eden 35. Tümen komutanı birliklerine ikinci hat siperlerine çekilme emri verdi. Ancak bu çekilme bir düzen dâhilinde yapılamadı. Çekilmeyi takip eden

İngilizler topçu ve makineli tüfek ateşiyle Türk birliklerine çok kayıp verdirdi.

Fırat nehrinin sağ sahilindeki Türk mevzilerine yapılan İngiliz taarruzu da topçu bombardımanı ve nehirdeki gambotlardan açılan etkili makineli tüfek ateşi altında netice almaya başlamıştı. Taarruza kalkan İngiliz piyadesinin süngü hücumunu cesaretle karşılayan Türk askerleri, sayı üstünlüğünün İngilizlerde olması sebebiyle eriyip gitti. Mevzilerde sağ kalabilen Türk müfrezesi Nasıriye yönünde dağıldı.

Türk mevzilerini yerinden oynatıp geriye süren İngilizler, öğleden sonra 14.30'da gemilerde ve karadaki topçularıyla şiddetli bir ateş baskınından sonra bütün kuvvetleriyle hücumla geçti. Direnmeye çalışan Türk müdafaa hattı, sayı üstünlüğüne sahip İngiliz taarruzunu durdurmayı başaramadı. 35. Tümen komutanı birliklerini Nasıriye kasabasına çekti. Kasabada savunma için bir tahkimat mevcut olmadığından burada kalmanın faydasız olacağı kanaatiyle Müntefik Grubu komutanı Yarbay Ahmet Tefvik Bey emrindeki birliklere Nasıriye'yi tahliye emri verdi. 24/25 Temmuz 1915 gecesi Türk birlikleri Nasıriye'yi terk etti. Ertesi sabah İngilizler terkedilmiş Nasıriye kasabasına hiçbir direnme görmeden girdiler.

Nasıriye'nin İngilizişgaline uğramasıyla neticelenen muharebeler sonunda Türk ordusunun Müntefik Grubu mevcudunun yarısı olan 2.200 kişi kaybetmişti. İngiliz zayıyatı da ölü-yaralı olarak 600 kadardı.

İngilizlerin genel Irak harekâtı çerçevesinde çok önemli bir yere sahip olan Nasıriye'nin elden çıkması Türk tarafı için mühim bir kayıptı. Daha önce de değinildiği üzere Fırat kıyısında bulunan Nasıriye, Garraf (Şattülhay) Kanalı vasıtasıyla Dicle nehrine bağlanıyordu. Irak gibi susuz çöllerle kaplı bir coğrafyada orduların harekâtı doğal olarak nehir vadilerine mahkum olduğundan Fırat ve Dicle arasında irtibatı sağlayan

yegâne su yolu olan Garraf Kanalı'nın bir ucundaki Nasıriye'yi işgal etmek İngilizler için stratejik bir başarıydı. İngilizler çok geçmeden Garraf Kanalı'nın Dicle ucundaki Kûtulamâre'yi de ele geçirerek bu önemli su yoluna hakim olacaktı.

Bu derece önemli ve stratejik konumda olmasına rağmen Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, elinde yeterli kuvvet olmadığından Nasıriye'yi savunan Türk birliklerini takviye edememişti. Bununla birlikte Nasıriye'yi savunan Müntefik Grubu komutanlığı da gerek yetersiz tedbirler alarak gerek tahkimatını iyice güçlendiremeyerek İngilizlerin işini kolaylaştırmıştı. Yeterli askere sahip olunamayınca, üstüne de savunma tertibatını gereken düzeyde hazırlayamayınca mağlubiyet kaçınılmaz olmuştu.

Kûtulamâre'de Savunma Hazırlıkları

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, Müntefik Grubunun mağlup olması ve Nasıriye'nin elden çıkması üzerine hazırlamış olduğu genel savunma planında değişiklik yapmak zorunda kaldı.

Nureddin Bey, elinin altında bulunan 35. Tümeni Fırat vadisini örtmek üzere Nasıriye'ye, 38. Tümeni de Dicle vadisini İngilizlere kapamak üzere Aliyülgarbi'ye sevk etmişti. Bu iki tümeden daha çok güvendiği 35. Tümenin İngilizlere mağlup olması ve Nasıriye'nin işgali üzerine, Garraf Kanalı yoluyla İngilizlere Kûtulamâre yolu açılmış olduğundan artık 38. Tümenin Aliyülgarbi'de beklemesine gerek kalmamıştı. Nureddin Bey, 25 Temmuz 1915'te 38. Tümene Kûtulamâre'ye dönme emri verdi. Böylece zayıf ve moralsiz 38. Tümenin ansızın yapılacak bir İngiliz taarruzu karşısında kötü bir duruma düşme ihtimalini de ortadan kaldırmış oluyordu.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, 38. Tümeni Kûtulamâre'ye çekerken kafasındaki plan burada İngilizlere karşı bir savunma hattı oluşturmak değildi. Nureddin Bey, emri altındaki eğitimsiz ve moralsiz kuvvetlerle İngiliz taarruzlarına karşı duramayacağını düşünüyordu. Bu düşüncesini bir raporla Başkumandanlık Karargâhına bildirdi. Raporda, eldeki kuvvetlerle İngiliz taarruzlarını durduramayacağını, mümkün olduğu kadar kuvvetlerini düzenleyerek eğitmeye çalışacağını ancak yine de Irak cephesine bir kolduluk takviye kuvvet gelmedikçe bu cephenin tutulamayacağını, bu durumda Kûtulamâre'ye 150 km mesafedeki Selman-ı Pâk mevzilerine çekileceğini bildirmişti.

Başkomutan Vekili Enver Paşa ise ordunun Kûtulamâre'den geriye çekilmesine taraftar değildi. Siyasi ve askeri gerekçelerle Kûtulamâre mevzilerinin kesinlikle savunulmasını talep etmekteydi. Başkomutanlığın talebi doğrultusunda Nureddin Bey, eli altında bulunan 38. Tümenle Kûtulamâre'nin savunulmasını kabuletmiş ve gerekli hazırlıklara başlamıştı.

Nureddin Bey, öncelikle Nasıriye'de mağlup olarak Kûtulamâre'ye gelen 35. Tümeni yeniden yapılandırmaya çalıştı. İntizamsız birlikleri yeniden düzenleyerek alayları yeniden teşkilatlandırdı. Kûtulamâre'ye gönderilmiş olan takviye kuvvetlerle 35. Tümenin taburlarındaki asker sayısını artırdı. Böylece Dicle vadisini savunan Türk kuvveti iki tümene ulaşmış oldu. Bu iki tümenenden yararlanarak Kûtulamâre doğusunda Dicle nehrinin iki yakasında savunma mevzileri hazırlandı. Dicle nehrinin sol kıyısındaki mevzilere 38. Tümen, sağdaki mevzilere 35. Tümen yerleştirildi.

İngilizlerin Dicle Vadisindeki Harekâtı

Nasıriye'yi işgal ederek Fırat vadisini hâkimiyetleri altına alan İngiliz komutanlığı, Garraf kanalı ile ulaşılan Kûtulamâre'yi

de alarak bölgenin tam manasıyla güvenlik altına alınmasına karar verdi. Bu karardan hedeflenen maksat; Nasıriye'nin işgalini tamamlayıcı olarak Kûtulamâre'nin alınmasının gerekliliği, böylece Dicle nehrinin güney kısımları ve Garraf kanalının emniyet altına alınacağı, bu yol vasıtasıyla Ahvaz'daki petrol kaynaklarına yapılacak muhtemel Türk saldırılarının önünün kesileceği, bölgedeki Arap aşiretlerinin Osmanlı Devleti'nden koparılarak İngiliz nüfuzuna geçirilmesi idi.

Irak İngiliz kuvvetleri komutanı General Nixon, Kûtulamâre üzerine ilerleme kararı alınınca 6. Hint Tümeni komutanı General Townshend'a gönderdiği emirde, Kûtulamâre işgal edip burada yerleşerek Basra vilayetinin hâkimiyetini ve güvenliğini pekiştirmesi isteniyordu.

General Townshend, Kûtulamâre istikametine yapılacak harekât için hazırlıklarını ve planını 28 Ağustos 1915'te tamamladı. 11 Eylül 1915'te 6. Hint tümenine mensup üç tugayı (16., 17. ve 18. Tugaylar) Aliyülgarb'de toplanmıştı. Townshend'ın beraberinde üç gambottan oluşan yardımcı nehir harp filosu da vardı. İran genel komutanı Nixon da Basra'dan Amâre'ye gelmişti.

Kûtulamâre yönünde ilerleyen İngiliz tümeni, 16 Eylül'de Kût'ta bulunan Türk mevzilerinin 10 km. kadar doğusunda Sanaiyat mevkiine ulaştı. General Townshend, karşısında bulunan Türk mevzilerini anlamak için uçaklarla keşif yaptırdı. Bu keşif uçaklarından biri Türk hatlarının gerisine mecburi iniş yapmak zorunda kalarak pilot ve yardımcısı esir alındı. Yaptığı keşifte Türk hatlarını umduğundan sağlam gören Townshend, takviye kuvvet istedi ve kendisine iki taburdan oluşan yaklaşık iki bin asker gönderildi.

Birinci Kûtulamâre Muharebesi (26-28 Eylül 1915)

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, Kûtulamâre'nin savunulması için elindeki iki tümeni Dicle nehrinin iki yakasında mevzilendirerek bir savunma hattı kurmuştu. Bu tümenlerden 35. Tümen Dicle'nin akış istikametine göre sağ sahilinde bulunan Es-Sin – Ebter – Sabis tepeler hattında, 38. Tümen ise Dicle'nin sol yakasında bulunan Medhi mevkii ile Suveda ve Atabe bataklıkları arasındaki hatta mevzilenmişti.

Bu savunma hattında mevzilenen Türk kuvvetlerinin genel mevcudu 12 bin muharip erden oluşmaktaydı.

İngiliz ordusu ise Türk hatlarının doğusunda, Dicle nehrinin sağındaki Beyt-i İsa mevkiinde Dicle sol kıyısında da Sanaiyat mevkiinde mevzilenmişti. İngiliz kuvvetleri, 6. Hint Tümenine mensup üç tugay ile takviye olarak gelmiş olan iki taburdan oluşan 11 bin kişi idi. Bu kuvvetin 3 bini İngiliz askeri, 8 bini Hintli askerlerden müteşekkildi. Kara ordusunu takviye eden nehirde üç gambot ile lojistik destek sağlayan 15 nehir gemisi de orduyla birlikte harekete ediyordu.

26 Eylül 1915 sabahı Birinci Kûtulamâre Muharebesi'nin ilk çatışmaları başladı. General Townshend, nehrin her iki yakasındaki birlikleri harekete geçirdi. Ancak onun harekât ağırlık merkezi nehrin sol yakasında zayıf gördüğü 38. Tümenin tuttuğu hattı. Townshend, esas kuvvetini 38. Tümen cephesine yönelterek burayı düşürmek ve Kûtulamâre'yi kuşatmak istiyordu.

27 Eylül günü şiddetli bir topçu ve piyade ateşini takiben İngiliz genel taarruzu başladı. 38. Tümenin tuttuğu hattın solunda Atabe-Süveyce bataklığı arasındaki zayıf Türk hattı, üstün kuvvetlerle yapılan İngiliz taarruzu önünde duramayarak geri çekilmeye başladı. Nureddin Bey, bu çekilmeyi haber alınca derhal kurmay başkanı Aşir Bey komutasında bir taburluk kuvvet göndererek duruma müdahale etti ve Türk cephe

hattında yaşanan tehlikeyi bertaraf etti. Gece boyunca iki taraf arasında karşılıklı ateşlerle muharebe devam etti.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, İngilizlere karşı bir hat oluşturarak müdafaaya başlamış olmasına rağmen mevcut kuvvetlerle Kûtulamâre'nin savunulmasının mümkün olmadığını düşündüğünden 28 Eylül 1915 gecesi geri çekilme kararı aldı ve birliklere bu konuda gerekli emirleri gönderdi. Verilen emirde bütün birliklerin düzen ve disiplin içinde Selman-ı Pâk istikametinde geri çekileceği yazılıydı.

Albay Nureddin Bey, almış olduğu çekilme kararını bir telgrafla Başkomutanlığa rapor etmişti. Bu raporda; "Bugün (28 Eylül 1915) sabah İngilizlerin bütün gemileri ve kara kuvvetleriyle taarruza geçtiği, aralıksız ondört saat süren şiddetli bir muharebe olduğu, Dicle nehrinin sol kıyısındaki grubun İngilizler karşısında tamamen çevrilmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğu, yarın yapılacak ikinci bir muharebenin hiçbir başarı vaat etmediği eldeki kuvveti büsbütün dağılmaktan kurtarmak için bu gece (28/29 Eylül gecesi) Selman-ı Pâk istikametinde çekilmeye mecbur kalınmıştır" demektedir.

Kûtulamâre'nin stratejik önemine binaen hiçbir şekilde elden çıkarılmasına taraftar olmayan Başkomutan Vekili ve harbiye Nazırı Enver Paşa, Nureddin Bey'in bu kararını onaylamamaktaydı. Yine de çekilmekten başka çare yok ise, Kûtulamâre'den Selman-ı Pâk'a kadar 150 km.lik bir çekilme yapmaktansa Kûtulamâre'ye yakın elverişli bir arazide yeni bir savunma hattı kurulmasını tavsiye etmekteydi. Enver Paşa ilave olarak Irak cephesine gelmek üzere yeni ve mükemmel seviyede takviye kuvvetlerinin yolda olduğunu da haber vermişti.

Enver Paşa'nın aksine Nureddin Bey, çekilme kararında ısrarlıydı. Zaten emir verilmiş, birlikler çekilmeye başlamıştı. 29 Eylül sabaha karşı mevziler terkedilmiş, birlikler 1 Ekim'de Bagile mevkiine ulaşmıştı. Hızlı hareket edilerek 2 Ekim'de

Aziziye'ye varıldı. Nureddin Bey, İngilizlerin çekilen orduyu takip etmelerini engellemek için orduyla hareket eden süvari tugayını artçı olarak Aziziye'de bıraktı. Diğer kuvvetler ise çekilmeye devam ederek 3 Ekim 1915'te Selman-ı Pâk mevkiine ulaşıldı. Nureddin Bey'in bütün ordusunu beş gün gibi kısa bir sürede İngilizlerin takibinden kurtararak Kûtulamâre'ye yaklaşık 150 km. mesafede bulunan Selman-ı Pâk'a toplu bir halde getirmesi askeri bir başarıydı. Zira bundan önce Basra'nın İngiliz işgaline uğramasından beri yapılan bütün geri çekilme faaliyetlerinde, birliklerin dağılıp elden çıkması veya İngilizlerin esir düşülmesi gibi olumsuzluklarla karşılaşılıyordu.

Türk ordusunun 28/29 Eylül gecesi mevzilerini terk ederek çekildikleri ancak ertesi sabah İngilizler tarafından fark edilebildi. İngilizler derhal harekete geçerek savunmasız durumda kalan Kûtulamâre'yi işgal etti.

General Townshend, çekilen Türk birlikleriyle teması kesmeden takip etmek istediye de gecikmeli başlayabilen takip hareketi irtibatı sağlayamadı. Türk birliklerinin Selman-ı Pâk'a ulaştığı 3 Ekim tarihinde İngilizler daha Aziziye'yi işgal edebilmişti.

Esasında Townshend, yalnızca bir tümenlik bir kuvvetle Türk ordusunu takip etmeyi de doğru bulmadığından takipte ısrarcı olmamıştı. Zira kötü bir durumla karşılaştığında kendisini takviye edecek kuvvetler 500-600 km. güneyde Basra bölgesindeydi. Bu sebeple Kûtulamâre'ye dönerek burayı tahkim etmeyi ve şayet takviye kuvvetler alırsa ve kendisine emredilirse Bağdat üzerine yürüyebileceğini Irak İngiliz kuvvetleri komutanı Nixon'a bildirdi.

Zaten General Townshend, Kûtulamâre'yi alarak İngilizlerin Irak harekâtından beklentilerine ve hedeflerine ulaşmıştı. Kûtulamâre ve Nasıriye'nin işgaliyle Dicle ve Fırat'ı birleştiren Garraf kanalını kontrol altına almışlardı. Artık Kûtulamâre

ve Nasıriye'nin güneyinde Basra'ya kadar Fırat ve Dicle bölgesi İngilizler için güvendedi.

Her ne kadar Kûtulamâre'nin elden çıkması Irak cephesinde Türk ordusu için önemli birkayıp idiyse de üstün İngiliz kuvvetleri karşısında Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in elinde bulunan sayısı az, morali düşük birlikleri harcamadan bir bütün halinde geri çekmiş olması başarılı bir hareketti. Türk birliklerinin geri çekilme harekâtı hızlı, düzenli ve disiplin altında gerçekleşmişti. Kûtulamâre'den Selman-ı Pâk'a kadar 150 km.lik mesafeyi beş günde kat eden Türk birliklerinin sevk ve idaresini yapan Nureddin Bey, takdire şayan komutanlık örneği sergilemişti.

Selman-ı Pâk'ta Savunma Hazırlıkları

3 Ekim 1915'te Selman-ı Pâk'a ulaşan 35. ve 38. Tümenlerden oluşan Türk ordusu derhal savunma hazırlıklarına başladı. Enver Paşa'nın yolda olduğundan bahsettiği yeni takviye kuvvetler de gelmek üzereydi.

Enver Paşa, Irak cephesinde muharebeler başladığından beri buradaki Türk ordusunun yetersizliğini takdir ederek gerekli takviyeyi yapmakta ihmalkâr davranmıştı. Ne zaman ki İngiliz ordusu 8-10 ay içinde Kûtulamâre'yi ve Nasıriye'yi işgal ederek Bağdat yönünde tehdit edici bir vaziyet aldı ondan sonra Irak cephesini takviye etmek lüzumu hissetti. Başkomutanlık karargâhı 45. Tümeni Irak cephesine sevk etmişti ancak bu bu tümen Nureddin Bey ve ordusu Selman-ı Pâk'a geri çekildikten bir hafta sonra gelip Nureddin Bey'in emrine girmişti. Şayet bu bir tümenlik kuvvet daha evvel yola çıkarılmış olsaydı, belki de Kûtulamâre İngilizlere terk edilmeyecekti.

Enver Paşa, Irak cephesindeki durumun nezaketini sonunda takdir ederek önce 45. Tümeni hemen ardından da Erzurum

bölgesinde bulunan 51. Tümeni Bağdat yönünde harekete geçirmişti. Ekim ayı ortasında Seman-ı Pak'ta Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı emrinde 35., 38. ve 45 Tümenlerden oluşan yaklaşık 11 bin kişilik bir kuvvet bulunuyordu.

Enver Paşa, Kûtulamâre'nin düşmesi ve ordunun Bağdat'ın 30 km. yakınında bulunan Selman-ı Pâk'a çekilmesi üzerine duruma müdahale etme gereği duymuş ve 45. Tümeninden sonra, Erzurum'da doğu cephesinde bulunan amcası Albay Halil Bey'i (Halil Kut Paşa) emrinde bulunan iki tümenle (51. ve 52. Tümenler) Bağdat'a sevk etmişti. Halil Bey'in tümenlerinden 51. Tümen tam Selman-ı Pâk muharebesi başladığında cepheye yetişecekti. 52. Tümen ise daha sonra gelebilecekti.

Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Irak cephesindeki orduyu güçlendirirken, öte yandan da bu cephedeki orduyu yeniden düzenlemenin yollarını arıyordu. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in kendi düşüncesi hilafına Kûtulamâre'yi terk ederek orduyu Selman-ı Pâk'a çekmesi yüzünden Irak'taki komuta kademesine olan güvenini kaybetmişti.

Irak'taki bütün askeri kuvvetleri bir çatı altında toplamak, tek elden ve koordineli biridare sağlamak amacıyla bu bölgedeki tüm kuvvetleri bir "ordu" teşkilatına dâhil etmeye karar verildi.

1915 yılı Ekim ayına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı yürüten ordularının sayısı en son Çanakkale'yi savunmak üzere kurulan orduyla beşe çıkmıştı. Bu yüzden Irak cephesi için kurulan yeni orduya "6. Ordu" adı verildi. Bu ordunun komutanlığına da Alman Mareşali Colman von der Goltz getirildi.

Mareşal von der Goltz (Türkiye'de yaygın kullanılan ismiyle Goltz Paşa), 1885 yılından beri Türkiye'de görev yapmış, Osmanlı ordusunun eğitim ve ıslahı çalışmalarında bulunmuş,

1896'da Almanya'ya dönmüştü. Goltz Paşa, Osmanlı ordusunda çok itibar edilen, bilhassa genç subayları fikirleriyle etkilemiş bir askerdir. Bu yüzden Meşrutiyetin ilanından sonra 1909'da İttihatçı subaylar tarafından yeniden Türkiye'ye davet edilmiş, askeri konularda danışmanlık görevi yapmıştı. I. Dünya Savaşı başlayıp Osmanlı Devleti ile Almanya müttefik olarak savaşa dâhil olunca her iki ülke hükümdarları birbirlerine kendilerini temsilen birer subay göndermişlerdi. Osmanlı padişahı Sultan Mehmed Reşad, Zeki Paşa'yı Berlin'e temsilci olarak gönderirken, Alman İmparatoru II. Wilhelm de Türkiye'yi yakından tanıyan Mareşal Colman von der Goltz'u göndermişti.

Goltz Paşa, bir süre sonra, yine bir Alman generali olan Liman von Sanders'in 1915 Martında Çanakkale'de kurulan 5. Ordu komutanlığına tayin edilmesi üzerine onun yerine 1. Ordu komutanlığına atanmıştı. İşte Goltz Paşa, İstanbul'da 1. Ordu komutanı olarak bulunurken Irak'ta işlerin kötüye gitmesi üzerinc kurulan 6. Ordu'nun komutanlığına getirildi.

Esasında Goltz Paşa'nın 6. Ordu komutanlığı yalnızca bir askeri tayin olmayıp, ona bölgede siyasi bir misyon da yüklenmişti. Enver Paşa'nın Almanya ile birlikte yürüttüğü İran siyasetinde 1914 yılı Kasım ayından beri ilerleme sağlanamaması üzerine 1915 Ekim ayında bu konu yeniden ısıtılmaya çalışılmıştı. 6 Ekim 1915'te 6. Ordu komutanlığına tayin edilen Goltz Paşa'ya verilen emirde, öncelikli görevinin İran'a müdahale ederek bu ülkede İngiltere ve Rusya aleyhine ayaklanma çıkarmak ve İran'da bir ordunun kurulmasına önayak olmak vardı. Goltz Paşa ordukomutanı olarak son derece geniş yetkilerle donatılmış, hatta doğu cephesinde bulunan 3. Ordu'dan bile istediği gibi faydalanabilecekti. Çok geniş bir sahada siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmak üzere bölgeye gelen Goltz Paşa'nın kurmay başkanlığına Albay Kazım Karabekir

getirilmişti. Goltz Paşa ve karargâhı 15 Kasım 1915'te İstanbul'dan hareket etti.

İngilizlerin Bağdat Üzerine Yürüme Kararı Alması

İngilizlerin Irak'ta bir cephe açarak giriştikleri harekâtın hedefleri zaman içerisinde sürekli değişkenlik göstermişti. Daha 1914 Kasımında ilk harekât başladığında İngilizlerin hedefinde Basra'nın elde edilmesi vardı. Basra'dan sonra Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Kurna kasabası stratejik önemde görülerek hedefe dâhil edilmişti. Kurna kısa bir sürede ele geçirildi.

İngilizlerin başlangıçta Irak harekâtından beklentileri mahduttu. Onlar İran'da bulunan Ahvaz petrol kuyuları ve Abadan'daki petrol tesislerinin güvenliğini sağlama almaya çalışıyordu. Bununla birlikte Almanya'nın, müttefiki olan Osmanlı Devleti üzerinden bölgeye nüfuz etmesini, İran yoluyla Hindistan'a karşı tendit edici bir vaziyet almasının da önünü kapamak istiyordu.

Avrupa cephelerinde Almanlarla devam eden kıyasıya boğuşma yüzünden İngiltere'nin Irak cephesi için ayıracağı asker ve mühimmat sınırlıydı. Bu yüzden Irak'taki harekât İngiltere merkezinden değil, Hindistan'daki İngiliz sömürge hükümeti ve Hindistan İngiliz genelkurmayı eliyle sevk ve idare edilmekteydi. Irak'a gönderilen askeri kuvvetler de Hindistan'da bulunan ordu birliklerinden seçilmişti. Dolayısıyla İngiltere, Irak cephesi için başlangıçta mahdut hedefli bir harekâtı yine mahdut sayıda kuvvetle başa çıkarmaya karar vermişti.

Öte yandan İngiltere için önemli bir coğrafya olan Irak ve Basra Körfezi'nin güvenliği ve savunması adına Osmanlı genelkurmayının daha savaşın en başından beri gevşek ve ihmalkâr bir tavır takındığı da bir gerçektir. Bu durum İngiltere'nin işini kolaylaştıran en önemli etken olmuştu. Nitekim

1914 Kasım ayında harbe girildiğinde İngilizlerin Irak'ta bir harekât hazırlığından haberdar olunmasına rağmen Osmanlı Devleti bölgeyi zayıf bir tümenin sorumluluğunda bırakarak neredeyse boş bırakmıştı.

İngilizler Irak cephesinde faaliyete başlayınca karşılarında bulunan zayıf mevcutlu 38. Türk Tümenini kolaylıkla alt ettiler ve 6 Kasım 1914'teki çıkarmadan sonra kısa bir sürede Basra'yı ve hemen ardından Kurna'yı ele geçirdiler. Bu kolay galibiyetler ve güçlü bir direniş görülmemesi İngilizlerin cüretini arttırdı. Bilhassa Şuayyibe Muharebesi'nin kaybedilmesiyle dağılan Türk ordusunun ardından hem Fırat hem de Dicle vadilerinde hızla ilerleyerek Temmuz 1915'te Nasiriye'yi, 28 Eylül 1915'te ise Kûtulamâre'yi işgal ederek Dicle ve Fırat nehirlerini kontrol altına aldılar.

Irak'taki İngiliz ordusu komutanı General Nixon'da, yalnızca iki tümenlik bir kuvvetle elde ettikleri bu başarıyı daha ileri taşıyıp Bağdat'ı da ele geçirmek arzusu uyandı. Nixon bağlı bulunduğu Hindistan genelkurmay başkanlığına karşısında bulunan Türk kuvvetlerinin toparlanmasına fırsat vermeden Bağdat üzerine yürüme kararında olduğunu bildirdi. Ancak Hindistan İngiliz hükümeti onunla aynı düşüncede değildi ve daha temkinli hareket etme yanlısıydı. Onara göre Nixon'un emrindeki bu kuvvet Bağdat'ı ele geçirse bile orayı elinde tutması zordu. Bağdat'ın bir kere alındıktan sonra tahliye edilmek zorunda kalınması İngiltere için siyasi açıdan kötü neticeler verebilirdi. Bağdat üzerine yürünmesi meselesinde İngiltere'deki Savaş Bakanlığı da olumsuz kanaatleydi. Avrupa'da işlerini gitmediği bir ortamda Irak için fazladan kuvvet ayıramayacağını bildirmişlerdi. Ancak General Nixon Bağdat'a yürümekte kararlıydı ve ısrar ediyordu. Nixon'a göre; "Bağdat'ın işgal edilmesi, İstanbul'un işgali kadar önemliydi".

Neticede Bağdat üzerine harekâta devam etme kararı Irak'taki ordunun inisiyatifine bırakıldı. Yapılacak harekâta takviye kuvvet olmak üzere de bir tugaylık (30. Tugay) kuvvet gönderilerek Bağdat harekâtına onay verildi.

Bağdat Yönünde İngiliz Harekâtı

Kûtulamâre'deki İngiliz ordusunun Bağdat üzerine yürümesi hususundaki tartışmalar bir sonuca bağlanıp, elde mevcut kuvvetlerle ileri harekete başlamaya karar verilmesini müteakip, General Townshend, ilk adımda Aziziye üzerine yürüyerek 5 Ekim 1915'te burayı ele geçirdi. Bağdat'a yürüme kararı alan Irak İngiliz ordusu komutanı Nixon da Kûtulamâre'ye gelmek üzere 11 Kasım'da Basra'dan hareket etti.

Selman-ı Pâk'ta mevzilenmiş olan Türk ordusuna karşı harekete geçen General Townshend, Dicle nehri boyunca kuzeye ilerleyerek sırasıyla Kataniye, Zor ve Lec'i işgal ederek 19 Kasım'da esas Türk kuvvetlerine çatmak düşüncesindeydi. İngiliz kuvvetleri planlanandan iki günlük bir gecikme ile Selman-ı Pâk'a ulaştı.

Irak cephesindeki cüretkâr İngiliz harekâtının kaderini tersyüz edecek olan Selman-ı Pâk muharebesinin gerçekleştiği mevki Bağdat'a 30 km. mesafede bulunuyordu.

Selman-ı Pâk kasabası adını, Hz. Peygamberin sahabelelerinden İran asıllı Selman-ı Farisi'nin mezarının burada bulunmasından alıyordu. Bu büyük sahabe, bölgedeki Müslümanlarca çok hürmet ve saygı gösterilen bir şahsiyetti. Türbesinin bulunduğu yerde Selman-ı Pâk kasabası vardı. Selman-ı Farisi yalnızca Irak-İran bölgesinde değil, Hindistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Müslüman Hintliler tarafından da çok sevilen ve hürmet edilen bir sahabe olduğundan General Townshend, ordusundaki Müslüman Hintlilerin Selman-ı Farisi'nin kabrinin

bulunduğu yerde muharebe edeceklerini bilmelerini istemediğinden resmi yazışmalarda ve haritalarda Selman-ı Pâk ismi yerine bu bölgenin Romalılar döneminden kalma ismi olan “Ctesiphon” adını kullanmaya özen göstermişti.

Selman-ı Pâk mevkii aynı zamanda Pers imparatorluğunun başkenti Medayin şehrinin kalıntılarının olduğu yerdi. Persler zamanından kalan ünlü antik eser olan “Tak-ı Kisra” (Kisra, yani Pers kralının takı) hala ayakta idi ve muharebe alanının içinde bulunuyordu.

Bağdat’ı savunmak üzere Selman-ı Pâk’ta mevzilenen Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, Dicle nehrinin iki tarafında savunma hattı oluşturmuştu. Kademeli olarak hazırlanan iki savunma hattının uzunluğu 12 km. idi.

Selman-ı Pâk’ta toplanan Türk kuvvetleri, Kûtulamâre’den beri gelen 35. ve 38. Tümenler ile 10 Ekim’de takviye kuvvet olarak bölgeye gelmiş olan 45. Tümen’den oluşuyordu. Bu kuvvetlere ilave olarak tam muharebenin başlayacağı gün yetişen 51. Tümeni de ilave etmek gerekir. 51. Tümen Halil Bey komutasında Enver Paşa tarafından özel görevle doğu Anadolu’ya gönderilen 1. Kuvve-i Seferiye’nin iki tümeninden biriydi. Irak cephesinde durumun kritik hal alması üzerine Enver Paşa Halil Bey’i iki tümeniyle (51. ve 52. Tümenler) birlikte Bağdat’a yönlendirmişti. Buiki tümenden 51. Tümen Selman-ı Pâk muharebesine yetişmiş, 52. Tümen ise daha sonra gelerek Kûtulamâre’nin kuşatılmasında hazır bulunmuştu.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı emrindeki bu nizami ordu birliklerinden başka atlı ve develi süvarilerden oluşan Irak süvari tugayı ile bölgedeki Arap aşiretlerinden derlenmiş Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa komutasındaki bir süvari tümeni de muharebe alanında idi. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey’in emrindeki muharip kuvvetin mevcudu 18 bin

kadardı. Sayıları sürekli azalıp çoğalan Arap aşiret kuvvetlerinin mevcudu da yaklaşık 5 bindi.

Selman-ı Pâk Muharebesi'ne katılan Türk birlikleri ve komutanları şunlardı:

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey

38. Tümen Komutanı Yarbay Halil Rüştü

35. Tümen Komutanı Binbaşı Hamdi

45. Tümen Komutan Vekili Binbaşı Halil Rıfat

51. Tümen Komutanı Albay Mehmet Ali Bey

Irak Süvari Tugayı Komutanı Mazhar Paşa

Aşiret Süvari Tümeni Komutanı Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa

Erzurum'daki 3. Ordu bölgesinden Bağdat'a sevk edilen Halil Bey'in (Halil Kut Paşa) 1. Kuvve-i Seferiyesine mensup iki tümendeki 51. Tümen, 21 Kasım 1915'te cephe gerisine gelmiş ve ordu ihtiyatını oluşturmuştu. Diğer tümenin (52. Tümen) gelişi ancak Aralık ayında Kûtulamâre'nin kuşatılmasından sonra olacaktı. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın emriyle Bağdat'a gönderilen Halil Bey'in komutasındaki 51. ve 52. Tümenler daha sonra 18. Kolordu adıyla Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı emrine girecektir. Bu tümenlerden 51. Tümen Selman-ı Pâk muharebesine tam zamanında yetişerek, bu muharebenin kazanılmasında çok etkili olmuştur. Kolordu komutanı Halil Bey (Halil Kut Paşa) ise Selman-ı Pâk Muharebesinde bulunmamıştır. Rahatsızlığı sebebiyle Bağdat'ta kalmıştı. Halil Bey, Selman-ı Pâk muharebesinden sonra Kûtulamâre'ye doğru kaçan düşmanı takip ederken gelip 18. Kolordu komutanı unvanıyla Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in emrine girmişti.

İngiliz ordusuna gelince, General Townshend, 6. Hint Tümeniyle 21 Kasım 1915'te Selman-ı Pâk önüne gelip birliklerini

topladı. Townshend.'in emrinde bulunan kuvvetler; General Delamain komutasında 16. Tugay, General Hoghton komutasında 17. Tugay, General Hamilton komutasında 18. Tugay ve takviye olarak gönderilmiş olan General Mellis komutasındaki 30. Tugaydan oluşan 15 binden fazla muharip asker vardı. Kara ordusuna destek ve lojistik yardımda bulunan nehir filosunda da 4 gambot ile beş nakliye gemisi bulunmaktaydı. İngiliz Irak seferi kuvvetleri komutanı olan General Nixon da harekâtı izlemek üzere Selman-ı Pâk'a gelmişti.

Ordusunu üç kısma ayıran General Townshend'in saldırı planında, General Hoghton idaresindeki 17. Tugay Türk birliklerini cepheden tespit ederken, General Hamilton'un 18. Tugayı Türk mevzilerinin sol kanadına şiddetli bir hücum yapacaktı. General Mellis'in komutasındaki 30. Tugay ise 18. Tugayın sağından Türk cephe hattının sol açığından geniş bir kuşatma manevrası yaparak Türk mevzilerinin arkasına sarkacaktı. General Townshend, bir kuşatma planı yaparak kati sonuç almak niyetindeydi.

Irak'ta Türk Ordusunun Gönüllü Yardımcıları: Aşiret Kuvvetleri Komutanı Uceymi Sadun Paşa

Irak cephesi, Osmanlı ordusunu sevk ve idare eden Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından ilk bir sene boyunca ihmal edilmiş, lâıykıyla desteklenmemiş bir harp sahası olmuştu. Devletin yönetim merkezi olan İstanbul'a en uzak mesafede bulunan bu savaş alanında, yetersiz kuvvetler bulundurulmuş, cephenin savunulmasında, cihad için gönüllü olarak orduya katılacak bölgedeki aşiret kuvvetlerine güvenilmişti.

Irak cephesi komutanı olarak bölgeye gönderilen Süleyman Askeri Bey de tıpkı Enver Paşa gibi aşiretlerden derlenecek kuvvetlerle İngilizlerin mağlup edileceği inancında olduğundan, görev yerine giderken takviye kuvvet talep etmemişti.

Gerçekten de Süleyman Askeri Bey Ocak 1915'te Rota Muharebesinde İngilizleri mağlup ettikten sonra maneviyatı artan aşiretler, Osmanlı ordusu saflarına katılmaya başlamışlardı. Ne var ki Şuayyibe muharebesinde ordunun yarısını teşkil eden bu gönüllü aşiret kuvvetleri, yoğun topçu bombardımanı ve ateş altında bozulup geri çekilmişler ve Şuayyibe muharebesinin kaybedilmesine sebep olmuşlardı.

Irak'ta bulunan Arap aşiretlerinden çoğu savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak gönüllü olarak muharebelere katılmış, kılavuzluk vs. hizmetler vermişlerdi. Bu aşiretler arasında bulunan ve nüfuz alanı Bağdat ile Basra arasında uzayan büyük Müntefik Aşireti'nin genç reisi Uceymi Sadun 1914'te savaşın en başından 1918'de en sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak Türk ordusuna fevkalade mühim hizmetlerde bulunmuştu. Uceymi Sadun, gösterdiği yararlılıktan dolayı takdir ve taltif edilerek kendisine "paşa" unvanı verilmişti.

Uceymi Sadun Paşa, I. Dünya Savaşı boyunca Türk ordusunun yanında yer almış, orduyla birlikte geri çekilerek Urfa civarına kadar gelmiş, Milli Mücadele’de Urfa’nın kuruluşunda önemli rol oynamıştı. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra devlet tarafından Urfa’da kendisine verilen köylerde aşireti ile yerleşmiştir.

Irak cephesinde Osmancık Taburunda bulunan Hamza Osman Erkan, bir görev sırasında karşılaştığı Uceymi Sadun Paşa’yı şöyle anlatmaktadır³:

“Uceymi Sadun Paşa

İsviçre’den kardeşim Gazi ile İstanbul’a döndükten biraz sonra, Erzurum cephesine gitmek üzere iken vakalar ve hâdiseler bizi Irak’a sevk etmişti.

1914-1915 senelerinde Irak’ı hemen baştanbaşa dolaştık. Bir ucundan öbür ucuna kadar bu uçsuz bucaksız çöller ve kasabalar içinde en çok Müntefik sancağında ve Müntefik çöllerinde kaldık. Nasıriye ile Basra arasındaki boş çöllerde aylarca yaşadık.

Çöl! Çöl! Bu güzel ve hür bâdiyeler, bu boş ve ezeli sahra, uzakta bazen beliren aşiretler, ceylân gibi atlar, seraplar, nihayetsiz ufukları ile uzayan develerin gölgeleri ile çöl, başlı başına bir âlemdir.

Nasıriye’de bir çöl sabahı seyretmiştim. Ne güzel bir sabah, ne güzel bir manzara idi. Otuz bir sene oldu hâlâ unutmadım! Hâlâ hayalim hep bu hurma ağaçları, nihayetsiz çöller ve develerle doludur.

Nasıriye’den çöle Nahile denilen yere Ferhan isminde bir kılavuzun delâleti ile ve birkaç sadık Kerkük ve Süleymaniyeli yerli jandarmayla birlikte vazife için gidiyorduk. Nahile mevkiindeki örtme kuvvetlerimiz Komutanı Yarbay Seyfullah Bey’e merkezin bazı emirleri ile para götürüp geri dönecektik. Çöl,

3 Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946.

sahra! Korku ve esrar ile dolu bir cihanı rüzgâr gibi geçiyor-duk. Hamisiye de bir gece kaldıktan sonra Gabişiye harabe-lerinde durmayarak geçtik. Zavallı yorgun hayvanlarımız bu çılgınca yürüyüşten şaşırılmış gibi... Yolculuğumuzun üçüncü günü idi çok sert bir kum rüzgârı esiyordu, Nahile mevkiine birkaç saatlik mesafede idik. Mukabil taraftan kum fırtınası-nın içinden birdenbire bir süvari müfrezesinin bize doğru gel-mekte olduğunu gördük:

– “Aşiret atlıları!”

– “Hayır süvari asker!” diye muhtelif tahminlerde bulu-nurken atlılar müthiş bir kum rüzgârı şeklinde, birkaç sani-yenin içinde yanımıza yaklaştılar. Bunlar, daha yirmi ikisine gelmemiş genç bir şeyhle muhafızları idi. Menzil teşkilâtımı-zın merkezlerinden biri olan Gabişiye mevkiine günü birlik gi-diyorlardı. Karşılıklı durduk, selamlaştık ve bir saniye sükût içinde bakiştık.

Şeyh, hâkim, fakat çok tatlı bir sesle, bir istediğimiz olup olmadığını sorduktan sonra büyük bir nezaket ve tevazu ile:

– “Bana bir emriniz var mı? Müsaade ederseniz yanınıza adamlarımdan ikisini katacağım”, dedi ve sonra eli ile selam işareti vererek hızla ayrıldı. Kim olduğunu bilmediğim bu “Çöl Şövalyesi” kayboluncaya kadar arkasından manyetize olmuş bir halde baktım ve yanımdakilere sordum:

– “Kim bu adam?”

Bedevi kılavuzumuz Ferhan, cevap verdi:

– “Müntefik topraklarının en uç noktasına kadar ahkâm ve emirleri kayıtsız ve şartsız geçerli olan Şeyhülmeşayih (Şeyhle-rin Şeyhi) Uceymi Paşa işte budur. Birkaç sene evvel Halep’te vefat eden Emir Sadun Paşa’nın oğludur. Asalet, servet ve ha-miyet ve şecaat ile bütün Irak’ta meşhurdur!”

Bağdat’tan beri menkıbe ve hikâyelerini işitmekte olduğu-muz, düşman kuvvetleri ileri karakollarının rüyalarına giren

ve uykularını kaçıarak dehşet uyandıran Müntefik Aşiretleri reisini o gün ilk defa görmüş oluyordum.

İşte bu satırları, geçen Büyük Harbin başından sonuna kadar malını, efrad ve ailesini hatta canını feda ederek Türk saflarında kahramanca mücadeleye devam ve harpten sonra da Türkiye’de yerleşmek suretiyle öne çıkıp kendini göstermiş olan bu Uceymi Paşa’ya hasretmekle kadirşinaslık vazifemizi biraz geç de olsa ifa etmiş oluyorum.

Yukarda da söylediğim gibi cüretkârane baskınları ile düşman kıtalarının rüyalarına giren ve mütemadiyen taciz eden bu cesur kabileler reisinin muharebe esnasındaki heybetli tavır ve hareketlerini destanlardaki kahramanlara benzetiyordum. Bu çöl şövalyesinin miğferi, zeytinyağı sürülmüş gür saçları; zırhı da düz ve beyaz entarisi idi.

Küheylânına bu sade kıyafetle biner ve pür-silah yedi-sekiz yüz atlının başında muharebe meydanına yıldırım gibi inerdi. Basra’nın tahliyesinden sonra anavatanla irtibat ve münasebeti tamamen kesilmiş olan ve çok üstün kuvvetler karşısında kahramanca müdafaalardan sonra merkezden gelen emir üzerine çekilmek mecburiyetinde kalan fedakâr güneydeki müfrezemizi kuş uçmayan ve kervan geçmeyen çölden geçirerek kurtaran Uceymi Paşa’dır. Müfrezenin bu çöl ricati başlı başına bir maceradır. Müfreze komutanı pek müşkül ve buhranlı bir vaziyete düşmüş, yanı başında müthiş bir karışıklık ve anarşi içinde çalkanan Basra şehri, önünde su basmış bir saha, solunda pek yakın bir mâziye kadar hükümete karşı silaha sarılarak isyan eden Zübeyir ve civar halkı, gerisinde ilerlemekte olan tehditkâr düşman kuvvetleri vardı. Bu çok acı hakikatler karşısında tedbirli komutan, yegâne kurtuluş ümidini Uceymi Paşa’nın gösterdiği çöl yolunda buldu ve hemen hareket emrini verdi.

Talihsiz müfrezenin önünde hayat ve maişet eserlerinden tamamen yoksun 150 kilometrelik bir çöl yolculuğu, bir

ikinci Tih Çölü seyahati belirmişti. Irak müdafaa kuvvetlerinin akıbeti meçhul bu bakiyesi, günlerce birçok güçlüklerle mücadeleden sonra nihayet Nasırıye'ye varabildi ve bu suretle de kurtulmuş oldu.

Ricat esnasında ordugâhtan eşya çalan birkaç Bedeviyi, Uceymi Paşa adamları vasıtası ile buldurarak herkesin gözü önünde kendi tabancası ile öldürdü.

Gene Basra önlerinde Şuayyibe Muharebesi'nin ikinci günü idi, düşman süvarisinin ani bir kuşatma tehlikesine karşı, komutan Süleyman Askeri Bey, daha evvelden Basra-Şuayyibe yolunu kesmeye memur ettiği Uceymi Paşa'dan yardım istedi. Uceymi Paşa, tam zamanında Hızır gibi imdada yetişti. Ve maiyetindeki süvarilere gür sesle hücum emrini verdi. Uceymi Paşa o gün de her vakit ki kıyafeti ile ve birkaç yüz atlının başında olduğu halde yıldırım sürati ile düşman ateşi altında sağ cenahtan sol cenaha koşmuş ve gelmişti.

Koca Müntefik kahramanının cidden emsali nadir görülen bu cüretkârane hücumu kıtaatımızı ve Süleyman Askeri Bey karargâhını muhakkak bir tehlikeden kurtarmış bulunuyordu. Yıldırımla vurulmuş dönen düşman süvarisi de bu korkunç ve müthiş fırtınadan çekinerek geri çekilmişti.

Başka bir gün de muharebe meydanına süvarileri ile geç yetişen akrabalarından birisini, revolverle ateş ederek yaramıştı. İşte bu asil çöl çocuğu, ta Basra kapılarından Urfa'ya kadar ordumuzun sadık ve kahraman bir yardımcısı olarak harp ede ede çekilerek gelmiştir.

Daha sonra da Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Ankara'ya gelerek memleket müdafaasına koşmuş ve güney hudutlarımızda büyük hizmetler ifa etmiştir. Şimdi Urfa'da hükümetimizin kendisine hediye ettiği bir çiftlikte ziraatle meşgul olmaktadır.”

IRAK CEPHESİNDE DÖNÜM NOKTASI SELMAN-I PÂK MEYDAN MUHAREBESİ (22-24 KASIM 1915)

Selman-ı Pâk'ta mevzilenmiş Türk birliklerinin konumunu karadan ve havadan son defa keşif yaptırdıktan sonra 21/22 Kasım gecesi İngiliz birlikleri muharebe için yaklaşmaya başladı. General Townshend'in yaptığı plana uygun hareket eden İngiliz kuvvetlerini savunma pozisyonundaki Türk birlikleri karşıladı. Cepheden fazla ilerleme imkânı bulamayan Townshend, kuşatma harekâtını yapacak olan 30. Tugaydan ümitliydi. Ancak Townshend'in hesap etmediği bir husus vardı. Irak ordusuna takviye olarak gelen 51. Tümen bir gün önce muharebe alanına yetişmişti ve geride ordu ihtiyatını oluşturuyordu. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, İngilizlerin kuşatıcı bir manevraya giriştiklerini görünce derhal ihtiyattaki 51. Tümene bağlı iki taburu sol kanada sevk ederek kuşatma harekâtını akamete uğrattı. Hatta kuşatma yapacak 30. Tugay birlikleri bozularak geriye doğru çekilmeye başladı.

Yaptığı planın işlemediğini gören General Townshend, ihtiyatta tuttuğu General Delamain komutasındaki 16. Tugayı, cepheden ilerleyemeyen 17. Tugaya takviye olarak göndererek şiddetli bir taarruz başlattı. Sayıca Türk birliklerine üstün durumdaki İngilizlerin taarruzu başarılı oldu ve Türk hatlarının

merkezinde bulunan 45. Tümen mevzilerine düşman girdi. 45. Tümen çözülerek geri çekilmeye başladı. Türk cephe hattının merkezinde bulunan mevzilerde bulunan 45. Tümene bağlı 142. Alayın komutanı Yarbay Muhtar Bey, ve beraberindeki iki taburluk kuvvet siperlerini terk etmeyerek büyük bir cesaret ve fedakârlık göstererek İngiliz taarruzuna direndi. Mevzilerini saatlerce inatla savunan kahraman müfreze, başta Alay komutanı Muhtar Bey olmak üzere tamamen şehit düşmeleri üzerine siperler İngilizlerin eline geçti.

İngiliz ordusunun Türk hatlarının merkezindeki siperleri ele geçirerek savunma hattını geriye atmaları üzerine Albay Nureddin Bey, derhal kararını verdi ve İngilizlere hiç beklemedikleri bir anda şiddetli bir karşı hücumda bulundu. Mağlup olduğunu düşündükleri Türk birliklerinin bu hiç beklenmedik taarruzu İngilizlerin paniğe kapılarak bozgun halinde geri çekilmelerine sebep oldu. 22 Kasım günü muharebe meydanında hava karardığında savaş şiddetini yitirmiş, her iki taraf sabahki mevzilerine çekilmişti.

Selman-ı Pâk muharebesinin bu ilk gününde General Townshend, hazırlamış olduğu kuşatma planına uygun olarak yapmış olduğu taarruzla Türk mevzilerini işgal edip, kuşatıcı bir manevrayla kesin sonuca ulaşmayı düşünmüşken bunda başarılı olamamış, yaptığı şiddetli hücumlarda çok zayıat vermişti. Albay Nureddin Bey ise bu ilk muharebede savunmada kalmayı benimsemiş, İngilizlerin yapmış olduğu taarruzlara ve kuşatma harekâtına karşı elinde bulunan yedek kuvvetleri yerinde ve zamanında kullanarak Townshend'in hamlelerini boşa çıkarmıştı.

23 Kasım günü yeniden toparlanan İngiliz ordusu yeni bir taarruz için hazırды. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, İngilizlerin ilk günkü muharebede büyük kayıplar veren kuvvetlerini ilk savunma hattından geriye çekerek

hazırlanmış olan ikinci savunma hattına getirdi. 23 Kasım sabahı taarruz için ilerleyen İngiliz askerleri boş buldukları birinci savunma hattını işgal etti.

Albay Nureddin Bey, emrindeki kuvvetleri yeniden düzenleyerek iki kolordu halinde teşkilatlandırdı.

35. ve 38. Tümenlerden oluşan kuvveti 13. Kolordu adıyla Yarbay Namık Bey komutasına verdi. 45. ve 51. Tümenler de Albay Mehmet Ali Bey komutasına 18. Kolordu adıyla Selman-ı Pâk önünde mevzilendirdi. Bu kolordulardan 13. Kolordu, cephe hattının sağını, 18. Kolordu ise solunu savunacaktı.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, muharebenin ikinci günü olan 23 Kasım'da, ilk gün çok kayıp verdiğini düşündüğü İngiliz ordusuna taarruz edip sonuca gitmeye karar verdi. Her iki kolorduya gerekli emirler gönderilerek 23 Kasım 14.30'da genel taarruza geçileceğini bildirdi.

Nureddin Bey'in taarruz emrini uygulayan 13. Kolordu saat 15.30'da kendi cephesi önündeki İngiliz mevzilerine taarruz etti. Bu kolordu birlikleri bir miktar ilerleyebildiyse de akşama kadar süren muharebelerden bir sonuç alınamayınca tekrar eski siperlerine döndü.

18. Kolordunun taarruzu da 15.30'da başladı. Kolorduya mensup 45. ve 51. Tümenler başlangıçta ilerlemeye muvaffak oldu. 45. Tümen İngiliz mevzilerinden yapılan topçu ve makineli tüfek ateşiyle karşılaştı. Akşama kadar fedakârca mücadele eden 45. Tümen birlikleri ağır zayıat vermiş, subaylarının çoğunu kaybetmişti. Düzeni bozulan 45. Tümen alayları ikinci hat siperlerine çekilmek zorunda kaldı. Bu tümenle irtibatlı halde ilerleyen 51. Tümen İngiliz cephesi karşısında yalnız kalınca başarı şansı kalmadığına hükmedilerek gece karanlığında muharebeyi kesip ikinci hat siperlerine geri döndü.

24 Kasım sabahı General Townshend, Türk ordusundan hiç beklemediği bir karşılık ve direnç görmesi ve birliklerinin ağır zayıat vermesi üzerine harekâtı sonlandırmak düşünce-sindeydi. Selman-ı Pâk'a kadar gelmiş olan İngiliz Irak seferi kuvvetleri komutanı Nixon'a gönderdiği raporda; verdiği ağır zayıattan, elde kalan yetersiz, yorgun ve geriden ikmal im-kânından mahrum birlikleriyle Bağdat'a ilerlemenin müm-kün olamayacağını bildirerek geri çekilmek için onay istedi. Townshend'in raporunu değerlendiren General Nixon bu şart-lar altında devam etmenin uygun olmayacağını görerek geri çekilmeyi onayladı.

22-24 Kasım 1915'te Selman-ı Pâk'ta yapılan muharebe-lerde her iki taraf da ağır zayıat vermişti. Türk tarafının ka-yıpları şehit-yaralı 6 bin kadardı. İngiliz zayıatı ise 4.500'dü. Bu rakamlar her iki taraf için sahip oldukları kuvvetin yarı-sını kaybettikleri anlamına geliyordu.

General Townshend, bulunduğu durumu parlak görmeyerek geri çekilme hazırlıkları içindeyken karşı tarafta Albay Nured-din Bey de kararsızlık içindeydi. Birliklerinin vermiş olduğu ağır kayıplar ve moralsizlik Nureddin Bey'i düşündürüyordu. Kuvvetli bir İngiliz taarruzunda cephe hattının bozularak bir felakete uğramaktan endişe etmekteydi. Cephe hattından ise İngiliz ordusuna dair çelişkili haberler alınmaktaydı. 24 Ka-sım gece yarısı bir süvari subayının göndermiş olduğu rapor; İngilizlerin Türk cephesi karşısında zayıf kuvvetler bırakarak geri kalan büyük kuvvetiyle Türk ordusunun sol tarafında bu-lunan Nehrivan istikametinde ilerlemekte olduğunu haber ve-riyordu. Nureddin Bey, İngiliz ordusunun bir kuşatma harekâtı için manevra yaptığını zannederek zaten kararsız ve tedirgin bir psikolojide olduğundan haberi doğrulatma gereği bile duy-madan her iki kolorduya 25 Kasım 1915 gecesı 01'de bir emir

göndererek; geri çekilmeleri ve Diyale nehrinin gerisinde toplanmalarını bildirdi.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, gece yarısı gelen haberden etkilenmiş ve bu haberi teyit ettirmeden, İngiliz ordusunun Nehrivan üzerinden kendi solundan ilerleyerek ordusunun geri çekilme yolunu kesip kuşatıcı bir vaziyet almak istediklerine yormuştu. Bu yanlış değerlendirmenin tesirinde kalarak düşmanın kuşatması altına düşmeden alelacele bütün birliklerine geri çekilme emri vermişti.

Nureddin Bey, kuvvetlerini geri çekerken gerçekte ise durum bambaşka idi. Türk birlikleri geri çekilirken aynı anda İngiliz ordusu da geri çekilme halindeydi. İşin aslı kolordular Diyale nehrine ulaştığında sabah 08'de anlaşıldı. Düşmana yakın bir mevkie bulunan süvari tugayından gelen raporda İngilizlerin Selman-ı Pâk doğusunda bulunan Deriye'deki mevzilerini terk edip geriye Lec istikametine çekildikleri bildiriliyordu.

25 Kasım gecesi Selman-ı Pâk'ta trajikomik bir durum ortaya çıkmış, birbirinden habersiz her iki ordu da geri çekilmekteydi. Bu olaya bizzat şahit olan ve muharebe meydanında 44. Alay Komutanlığı yapan Yarbay Mehmet Reşit Bey günlüğünde "komedyâ" diye tanımladığı çekilme olayını şöyle anlatır:

"Akşam saat yedide bağlı bulunduğum 45. Tümen kumandanlığından aldığım bir emirde, düşmanın üç alay kuvvetindeki bir müfrezesinin Huşumülseade istikâmetinden ordunun sol kanadını çevirmek üzere ilerlediğini ve bunun keşfi için açıkgöz ve cesur, atlı bir subayın seçilmesi ve sekiz atlının gönderileceği de bildiriliyordu. 3. Tabur Yaveri Mehmed Efendi'yi tayin ederek gönderdim. Bu subay emredilen istikâmette keşfini lâıykıyla yapmış ve 51. Tümenin sol kanadı açıklarına kadar gitmiş, düşmandan hiçbir eser görememiş. Hatta 22 Kasım 1915 muharebesinde yaralanıp telaşla kaldırılamayan bir

düşman neferini de şahidi olarak beraber getirmişti. Keyfiyet aynen fırkaya tebliğ edildi.

Bu keşfin sevinçle icra edildiği ve akşamleyin orduya telefonla iletilmek üzere 45. Tümenen gelen bir raporda gece taarruzunda düşman istikâmetinde kalan ve elli-altmış neferiyle akşam üzeri dönebilen bir başcavuşun ifadesine göre düşmanın geri çekilme hazırlığında bulunduğu bildirildiği halde, yanlış olduğu aşağıda beyan edilecek olan bir rapor üzerine ordunun 25 Kasım 1915 gece saat birde Diyale istikâmetine doğru geri çekilmesine dair olan emir Tümenen tebliğ edildi.

Müfrezem (1. Tabur, 3. Tabur, 44. Makineli Bölük, âdî cebel, 2 Hoçkis mitralyözü) 45. Tümenin artçısı olarak istemeden geriye doğru harekete geçmişti. Geri çekilme pek karışık bir şekilde yapılıyordu.

Daha geceleyin düşmanın geri çekilmekte olduğuna dair Araplardan haber alınmaya başlandı. Saat yediye doğru süvari tugayından dört nefer ile Erzincanlı İsmail Efendi adında bir yüzbaşı kıtaya başvurarak yanıma geldi. Başkumandanı soruyor, garip ve hayret içinde nereye gitmekte olduğumuzu soruyordu. Alınan rapor üzerine, ordu emriyle geri çekilmekte olduğumuz hakkında verdiğimiz cevaba karşı; *“Ben süvari tugayından, düşman kanadından geliyorum, böyle bir şey yoktur, düşman geri çekiliyor!”* cevabını veriyordu.

Bu fedakâr ve gayretli yüzbaşıya başkumandanın bulunması muhtemel olan Diyale istikâmeti gösterildi ve atını çatlatıncaya kadar süratle hareket etmesi tavsiye edildi. Bereket versin süvari tugayının çekilme emrini almadığı, vazifesine devam etmekte olduğu ve düşmanın çekilmesini hisseder etmez raporunu yetiştirdiği anlaşıldı.

(Yanlış rapor veren Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, süvari tugayı ileri karakolunda iken yanlış raporu hem tugaya hem de Irak

Kumandanlığı'na göndermiş, raporun kumandanlığa tugaydan daha önce ulaşması geri çekilmeye neden olmuştur).

Ve komedyanın gülünç sahne ve safhası kendini göstermeye başladı. O aralık yanımızda bulunan 45. Tümenin kurmay başkanı, merhum Yüzbaşı Mahmud Nedim Efendi'ye de (Delâbiha'da şehit olmuş ve tedbirsizliğe kurban edilmişti) sorumluluğu üzerine alarak düşman üzerine dönülmesi lüzumunu Kolordu Kumandanına tebliğ eylesini söylemiştim. Düşman üzerine dönülmesi kolorduca uygun bulunmadı. Fakat Ordu emrinde istenildiği şekliyle, Diyale'nin sağ sahiline geçilmeyerek Diyale'nin kuzeyinde savunma vaziyeti alınıp yeni emir beklenmeye karar verildi.

Tam bu sırada düşmanın bir tayyaresi geldi. Keşif yaptı ve süratle geri gitti. Ordunun düşmanın geri çekildiğini bildiren raporu haber almasına rağmen buna önem vermemesi ve akşama kadar beklemede kalması pek değerli zamanları kaybettirdi. Tayyaresiyle geriye çekildiğimizi öğrenen düşman, artçılarını geri çevirmiş, süvari tugayımızla muharebe etmiş ve tekrar Deriye'yi, Selman-ı Pâk'ı işgal eylemişti. Öğleden sonra saat dörtte tekrar ileri harekete geçildi. Ben fırkama, 2. Tabur da Alaya katıldı. Yol kaybedilerek Tümen müşkülâtla 22 Kasım 1915'teki mevziine girebilmişti.

Gece yarısında 18. Kolordu kurmay başkanı Diyale'ye gelmiş ve bu komedyanın şahidi olmuştu. Düşman tekrar dönüşümüzden haberdar olarak Selman-ı Pâk hattını tahliye edip geriye çekildiğinden takibe, ileri harekete geçildi (26 Kasım 1915).

İşte bu şekilde şanlı bir muzafferiyet bu komedya ile neticelendi. Yalan değil, fakat yanlış olan ve ordunun geri çekilmesine sebep olan raporun, gece taarruzunu yapan ve geriye dönen kıtalarımızın düşman kıtası sanılmasından kaynaklandığı anlaşıldı.

Bu rapor sahibi Yüzbaşı Bağdatlı Ali Rıza Efendi askerlik-ten uzaklaştırıldı!...

Raporun içeriği hakikat bile olsa çekilmeyi icap ettirir miydi? Bu soruya ben hayır diyebilirim. Çünkü, düşmanın üç alay piyadesi velev ki bir çevirme girişiminde bulunsa bile bu kuvvete karşı 51. Tümen sevk edilerek diğer üç tümen ile cepheden mukabele edilebilirdi. Nitekim ordu 22 Kasım 1915 muharebesini de böyle yaptı ve üstelik o vakit 51. Tümenin iki değerli taburu da harp hattına girmemiş, sonradan gelmişti."

Yaşanan bu hadise bir orduda keşif hizmetinin ne kadar gerekli olduğunu bilhassa uçakların keşif hizmetinde kullanılması ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştu. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey ise yalnızca bir subayın vermiş olduğu rapora istinaden ve istihbaratı teyit etmeden ordusunu geri çekmekle büyük bir hata yapmış, Selman-ı Pâk meydan muharebesinde iyice hırpaladığı İngiliz ordusuna kati darbeyi indirme şansını yitirmişti.

Selman-ı Pâk Muharebesi, Irak cephesinde 6 Kasım 1914'ten beri cereyan eden ve pek çoğu Türk ordusunun aleyhine neticelenen muharebelerin kaderini değiştirmişti. Yaklaşık bir yıl içinde Basra'dan itibaren Dicle ve Fırat vadilerinde İngiliz ordusu cüretkâr bir şekilde hareket etmiş, kuvvetinin azlığına rağmen Bağdat'ı bile işgal etmeyi hedeflemişti. Nureddin Bey, 19 Mayıs 1915'ten beri yürüttüğü Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevini yerine getirirken bu kuvvetlerle Irak'ı savunmanın imkânsız olduğunu Başkomutanlığa gönderdiği raporlarında sürekli bildirmesine rağmen, Kûtulamâre'nin yitirilip İngilizlerin Bağdat üzerine yürüdüğü tarihe kadar Başkomutanlık karargâhından olumlu bir cevap alamamıştı. Başkomutanlık en sonunda Nureddin Bey'e hak vererek önce 45. Tümeni ardından da 51. Tümeni takviye olarak Irak cephesine göndermişti. Bilhassa Selman-ı Pâk Muharebesinin başladığı

22 Kasım günü yetişen 51. Tümen bu muharebenin kaderini değiştirmişti. Orta Anadolu vilayetlerinden derlenmiş askerlerden oluşan 51. Tümen, eğitilmiş ve son derece disiplinli bir tümen olarak iki taraf arasındaki güçler dengesini Türk tarafı lehine değiştirmişti. Bu tümenin katılmasıyla Nureddin Bey'in muharip kuvveti neredeyse ikiye katlanmıştı.

Selman-ı Pâk'ta kazanılan zafer Türk ordusu lehine olarak Irak cephesindeki işleri tersine çevirmişti. Sayı ve moral açısından General Townshend komutasındaki İngiliz ordusundan üstün duruma geçen Türk ordusu, artık sürekli mevzi kaybederek geri çekilen değil, ricat eden düşmanı kovalayan bir kuvvet haline gelmişti. Bu bakımdan Selman-ı Pâk'ta kazanılan zafer, Irak'taki Türk ordusu için önemli bir kırılma anıdır. 29 Nisan 1916'da İngiliz ordusunun Kûtulamâre'de teslim alınmasını sağlayan büyük zaferin temeli, Selman-ı Pâk'ta kazanılan meydan muharebesinde atılmıştır.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, 28 Eylül 1915'te İngilizlere terk etmek zorunda kaldığı Kûtulamâre'yi Selman-ı Pâk muharebesinin galibi olarak 7 Aralık 1915'te Kûtulamâre önüne gelerek muhasarayı başlatan kişi olmuştur. Bu açıdan hem Selman-ı Pâk zaferi hem de bu zaferle temeli atılan Kûtulamâre'de İngiliz ordusunun esir alınması başarısında Nureddin Bey'in katkısı ve gayreti son derece büyüktür.

Selman-ı Pâk'ta İngiliz ordusunu mağlup eden Türk ordusunun muzaffer komutanı sıfatıyla Nureddin Bey Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya 29 Kasım 1915'te bir rapor göndermişti. Bu raporda, Irak cephesine geldiği günden beri izlenimlerini bildirmekte, kazandığı zaferi anlatmakta ve en önemlisi de Irak cephesi için yeni kurulan 6. Ordu'ya komutan olarak tayin edilen Alman Mareşali Goltz'un gelişinden duyduğu endişeyi yansıtmaktadır:

“Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretlerine,

1- Buraya vardığımda Irak'ı aşağıda açıkladığım şekilde buldum:

Varlığını, maddi ve manevi yönden yitirmiş, moral olarak çökmüş, her şeyden yoksun bir ordu, büyük ölçüde paralar harcanarak toplanan ve kendilerine büyük güven beslenen aşiretlerden büyük kısmının bunalımlı günlerimizde dağılmış olduğu, memleketin her tarafını fesat ve heyecana veren yaklaşık olarak 20 bini aşkın asker kaçağı, hükümet memurlarını vazife yerlerinde ve sırasında tahkirden çekinmeyen ve memuriyet yerlerinden uzaklaştırmaya çalışan ve düşmana işbirliği halinde bir kısım ahali, her bakımdan ihmal edilmiş idari, askeri ve siyasi bir durum, bu olumsuz ortamdan istifade ederek Irak için 25 yıldan bu yana hazırlık yapmış, her türlü araç ve gereçle donatılarak memleketin kalbine kadar girebilmiş galip ve mağrur bir düşman.

2- İşe yarar bir karargâhın bulunmayışı, moral açısından çökmüş, sayıca önemli oranda azalmış subay ve erlerden oluşan birliklerden kurduğum teşkilat ve değişen şartlar altında aldığım tedbir ve düzenle her bakımdan üstün kuvvette olan düşmanla savaşıarak hükümetin önem verdiği bu bölge için şimdiye kadar altı ay vakit kazanabildim.

3- Selman-ı Pâk'a kadar çekilmekteki kararın doğruluğu bugün Allah'ın yardımıyla ordunun taarruza geçmesi ve düşmanın yenilgiye uğratılmasıyla belli olmuştur.

4- Başlangıçta bozulmuş ve sonrasında yeni kuvvetler almaya başlamış olan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığında en bunalımlı zamanlarda her güçlüğü yenmiş olduğum halde bugün, harbin en şerefli döneminde emir ve komutayı yabancı bir komutana (Goltz Paşa) bırakmak üzere bulunan bir Türk komutanının üzüntüsünü yüksek görüşlerinize bırakıyorum.

5- Goltz Paşa'nın bildirdiğine göre beni burada en değer-siz tümenlerden kurulu bir kolordu komutanlığında kullanacağını anladım.

6- Bugün düşmanı kesin yenilgiye uğratmış olan ve Irak'tan atma azminde bulunan Türk komutanını, moralini bozacak olan bu halden korumanızı ve Goltz Paşa'nın benim için tasarladığı makamı kabul etmeyişimi lütfen mazur görmenizi diler ve üzüntümün şahsi olmayıp yalnızca millî olduğunu arzederim.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı

Nureddin”

Selman-ı Pâk'tan Kûtulamâre'ye Takip Harekâtı

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, İngilizlerin geri çekilmesi üzerine Deriye'deki İngiliz mevzilerini işgal ettikten sonra süvari tugayını öncü olarak ileri sürerken, artık eli altında bulunan bir uçağı da İngilizlerin vaziyetini öğrenmek için keşif uçuşu için görevlendirmişti.

Alınan keşif raporları aynı neticeyi veriyordu. İngiliz ordusu bir bütün halinde doğuya Aziziye'ye doğru çekiliyordu. Bunun üzerine Nureddin Bey, hazır bekleyen kolordulara 28 Kasım sabahı saat 04'te takip için emir verdi. Önde 18. Kolordu arkasından 13. Kolordu yürüyüşe geçti.

Türk ordusu Deriye'den takip hareketine başladığı 28 Kasım günü Aziziye'ye gelmiş olan İngiliz ordusu burada iki gün boyunca dinlenip toparlanma ile meşgul oldu. Ordudaki yaralı ve hastalar nakliye gemileriyle nehirden Kûtulamâre'ye sevk edildi. Orduyla birlikte hareket eden gambotlardan Şeytan isimli gambot bölümlerinden biri delindiğinden batmaması için kıyıya çekilmişti. Onarılmaya çalışılan gambot, takipteki Türk ordusunun öncüsü olan süvari tugayının baskınına uğrayınca terk edilmişti.

General Townshend, takipteki Türk ordusuna yakalanmamak için 30 Kasım'da Aziziye'den hareket etti. Birliklerine verdiği hedef 16 km doğudaki Delâbiha (diğer ismiyle Ümmü't-Tubul) idi.

Delâbiha Muharebesi (30 Kasım-1 Aralık 1915)

İngilizleri takibe geçen Türk ordusunun önden giden kuvveti olan 18. Kolordu, 30 Kasım 1915 günü saat 14'te Aziziye'ye ulaştı. İngilizler kasabayı yakmış, yiyecek ve kullanılabilecek malzemeyi tahrip etmişlerdi. 18. Kolordu burada fazla kalmayarak Kûtulamâre yönünde takibe devam etti.

Aynı gün karanlık çöktükten sonra 18. Kolordu öncüleri, ilerilerinde ateşler yanan bir ordugâh gördüler. Bu ordugâhın kendilerinden daha önde olduklarını zannettikleri Türk süvari tugayına ait olduğunu düşünerek hiçbir tedbir almadan ilerlediler. Ancak yaklaşıncı karşıdan açılan ateşten, burasının İngiliz ordugâhı olduğu anlaşıldı.

18. Kolordu derhal savaş düzenine geçip topçu birlikleriyle ordugâha ateş açıldı. Türk topçusunun topçu ateşine İngilizler tarafından karşılık verilmedi, yalnızca yanmakta olan ateşler söndürüldü. 18. Kolordu komutanlığı açılan ateşle İngilizlerin uzaklaşıp gitmiş olduğu kanaatiyle bulunduğu yerde geceyi geçirmek üzere ordugâh kurdu. Oysa İngiliz ordusu hiçbir yere gitmemişti. Sabah olduğunda iki taraf için gerçek ortaya çıkmıştı. Taraflar birbirinden 3-4 km mesafede bulunuyordu.

Türk ordusunun bu kadar yakınına sokulduğunu gören General Townshend, kaçmaktansa bir ateş baskını ile kendilerine zaman kazandırmak istedi. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte gafil bir halde kamp kurmuş olan 18. Kolordu üzerine İngiliz topçusu baskın ateşi açtı. Muharebe alanı içinde tedbirsiz ve ihmalkâr davranmanın cezasını İngiliz topçusu acı

bir şekilde vermişti. Topçu ateşi, Türk birlikleri üzerinde kısa sürede bir panik ve kargaşa yaratmış, birlikler birbirine karışmıştı. Bu karışıklık içinde başta 18. Kolorduya vekâleten komuta etmekte olan 51. Tümen komutanı Albay Mehmet Ali Bey olmak üzere subay ve erlerden çok sayıda kayıp verilmişti.

İngiliz topçusunun bombardımanı, gaflet halinde uykuda yakaladığı Türk ordusuna büyük bir panik yaşatmıştı. Bu sırada General Townshend'in girişeceği genel bir taarruz felakete sebep olabilirdi. Neyse ki geceden beri ileri karakol kurarak uyanık bekleyen 44. Alayın karşı taarruzu ve bir kısım topçunun nehrin üzerindeki gambotlara ateşle karşılık vermesi üzerine, istediğini elde etmiş olan Townshend derhal geri çekilerek Kûtulamâre yönünde ilerlemeye devam etti.

İngilizler bu ani saldırıyla Türk ordusunu gafil avlayarak 400-450 kayıp verdirdiyse de kendileri de bu hücumdan oldukça zararlı çıkmıştı. İngiliz ordusunun kaybı 500'den fazlaydı. Asıl büyük kayıpları ise Türk topçusunun ateşiyle iki gambotlarını kaybetmeleri olmuştu. Bu gambotlardan Comet isimli gambot Türk topçu ateşiyle yanarak tamamen tahrip olmuştu. Firefly gambotu ise sağlam olarak Türk ordusunun eline geçti ve bu gambota kazanılan zafere nispetle "Selman-ı Pâk" adı verilerek Türk nehir filosuna katıldı.

Delâbiha (Ümmü't-Tubul) Muharebesi

Selman-ı Pâk'ta mağlup olarak Kûtulamâre'ye doğru ricat eden İngiliz ordusu, Delâbiha (Ümmü't-Tubul) mevkiine geldiğinde çok yakınına sokulan Türk ordusuna topçusuyla bir ateş baskını yapmıştı. Maalesef en önemli harp kaidelerinden emniyet ve keşif tedbirlerini almadan düşmanın çok yakınında kamp kuran Türk birlikleri gafil avlanarak beklenmedik kayıplara uğramıştı.

Bu talihsiz olayı bizzat yaşamış olan, 51. Tümene mensup 44. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Reşit Bey günlüğüne şöyle yazmıştı⁴:

“30 Kasım 1915 tarihine tesadüf eden Salı günü ordu kumandanının her zamanki alışkanlığı üzere yürüyüşe geç geçildi. Yürüyüş tertibi aşağıda gösterildiği şekilde, 45. Tümen Dicle'nin sol sahilini takip etmek üzere sağda, 51. Tümen bunun solunda, 18. Kolordu ileride ve aynı taktik düzenle 13. Kolordu da gerideydi. Yürüyüş esnasında ve Aziziye'den beş kilometre kadar mesafede 18. Kolordu Kumandanı Halil Bey tümenlerine, 13. Kolordu derinliği kadar, Aziziye'yi geçtikten sonra ikinci bir emrini beklemek üzere durmaları emrini vermişti. Bu emirden, bugün hareket istikâmeti olan Delâbiha'ya hareketi durdurarak akşam olmasından dolayı Aziziye'de konaklamak için Halil Bey'in ordu kumandanı nezdinde girişimde bulunacağı sonucu çıkarılmıştı.

Hakikaten de 18. Kolordu duracağı yere girdiği ve durduğu vakit öğleden sonra saat dört buçuktu. Düşmanın buradan pek telaşlı firar ettiği, yanmakta olan erzak ambarından ve ordugâhında bir takım giyecekleri ve yiyecekleri topraklara gömdüğünden anlaşılıyordu. İleri yürüyüşe devam edilirse bir

4 Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri, Osmanlı'nın Unutulan Son Zaferi Kûtulamâre, Sultanbeyli Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.

gece muharebesinin olması muhtemeldi. Süvari tugayı ileri-
den hareket ediyor, düşmanla temasta bulunuyordu. Bu tu-
gaydan düşmanın bize pek yakın olduğuna dair orduya rapor
gelmiş olması da muhakkaktı. Gece muharebesini dezavan-
tajından dolayı kabul etmemek lazım gelirdi. Yarın yürüyüşe
erken geçilerek düşman daha güvenli ve etkili bir şekilde ta-
kip edilebilirdi.

Maatteessüf orada konaklamaya Halil Bey, Irak kuman-
danını razı edememiş olmalıdır ki saat beşten sonra Delâbiha
istikâmetinde yürüyüşe devam emri geldi. On kilometre ka-
dar mesafe alınmış ve saat akşam sekize yaklaşmıştı ki 45.
Tümenin Dicle'ye, 51. Tümenin 45. Tümenine yaklaşarak ordu-
gâha geçilmesi emri sözlü olarak bir emir subayı aracılığıyla
Kolordu'dan alındı ve alaylara tebliğ edildi. Kurmay başka-
nımı, ordugâh yeri seçimi ve düzenlenmesi için tümenin kol-
başısına gönderdim. Ben de tümeni takip ettim fakat durak-
lamanın geciktiği için süratle atımı ileriye sürdüm.

İleride tümenin kolbaşında bulunan 44. Alayı durmuş va-
ziyette buldum. Sebebini sordum, kimse bilmiyordu. Daha
tümenin kolbaşına gelmeden evvel ileride ateşler görüyor ve
ordugâhın tesis edildiği zannında bulunuyordum. 44. Alayın
tamamıyla kolbaşına geldiğim vakit bir karartı kim olduğumu
sordu. Hüviyetimi bildirdim. Bu sorunun Ordu Kumandanı Al-
bay Nureddin Bey tarafından sorulduğunu anladım ve atım-
dan inerek yanına gittim.

Karşıda görünen ateşin düşman ordugâhı olduğunu ve şa-
ğımızdaki 45. Tümenin ileride bulunan alayının açtırılarak
yaydırıldığını, bizim tümenin baştaki alayının da 45. Tümenin
baştaki alayının solundan [itibaren] aç oluşturarak düşmanı
çevirmek üzere açtırılıp yaydırılması, tahkimât yaptırılması
ve tümenin diğer alaylarının ihtiyat olarak geride, açılan ala-
yın arkasında bulundurulması emrini aldım. İşbu emir tatbik

edilmekte iken 18. Kolordu Kumandanı Halil Bey'i gördüm ve malumat verdim. Tam bu sırada düşman ordugâhına topçumuz tarafından ateş açıldı. Az bir zamanda düşman ordu-gâhında ateşten eser kalmadı. Aynı zamanda düşman nehir-deki taşıtlarından projektörle bizi aydınlatarak gözetliyordu.

44. Alay tahkimâtını ve mevziye alınan Şnayder Topçu Taburu da faal durumda bulunan dört topu için implasmanlarını yapmıştı ki bu suretle düşmanın bir taarruzuna karşı mümkün mertebe bir tedbir alınmıştı. Vaziyet aşağıda gösterildiği üzere pek vahimdi. Tümenlerle kolordular birbirine yanaşmış, ordunun sol kanadı bütünüyle açıkta kalmış, ordu Dicle'nin dirsek teşkil eylediği bir kavis içine sokulmuştu! Allah muhafaza ciddi bir taarruzla hezimete uğramamız pek tabiiydi.

Önde bulunan tümenlerin birer alaylarını yaymak tedbirine ilaveten, gerideki kolorduyu sola doğru açmak ihtiyat-kârlığında bulunmak lazım gelirken bilakis daha tehlikeli bir vaziyet alındı: Gece yarısına doğru Kolordu'dan çağrıldım. Tümenin başında bulunan 44. Alay'ın ileri sürülerek düşman ordugâhına bir ateş ve süngü baskını yaptırılması ve bu alaya iki de top verilmesi hakkındaki Ordu emrini aldım. Bu alay düşman ordugâhına doğru gidecek, ateş ve süngü hücumu yapacak, bu sırada 45. Tümenin cephesindeki alay da ihtiyatta kalarak ateş etmeyecekti.

Bu emirle tehlike davet ediliyordu. Bütün manasıyla gece karanlığı hakimdi. Bittabi gece harekâtında kıtalar gereği gibi kontrol altında tutulamaz, subaylar asker üzerinde görerek etkide bulunamaz, düşmanın kuvveti bilinemezdi. Allah korusun, düşmanın bir karşı taarruzu bu alayı geriye püskürtebilir, bozgun halinde ordu üzerine düşecek olan bu alay orduyu da Hercümerç eder veyahut düşman eline düşerek alay kâmilten mahvolarak esir olabilirdi. Yukarıda da zikredildiği gibi düşman, ordugâhı içindeki ateşi söndürmüştü. Yalnız, alayın ilk

zamanda aldığı cephe düşman istikâmetine işaret ediyordu. Binaenaleyh emri alay kumandanına tebliğ ve istikâmet olarak birkaç karanlık yıldızı gösterdim.

Alayın tamamıyla düşman üzerine gitmeyip, Allah tarafından düşmanın yanına yöneldiği sonradan anlaşıldı. Cenab-ı Hak burada pek büyük bir erkân-ı harp planı hazırladı. Alayın hareketinden sonra kendisiyle irtibat kurmak için gönderdiğim 9. Alaydan birinci subay keşif kolu temas edemedi gelmiş, ikinci subay keşif kolu da birkaç yaralı vermiş, verdiği raporda; bu yaralıların, 44. Alay ateşinden ileri geldiğini bildirmişti. Gece yarısından sonra alaydan gelen 3. Tabur Yaveri Mehmed Efendi ile Zabit Vekili Abdurrahman Efendi'nin getirdikleri raporda alayın aşiretlerden mürekkep Mazhar Paşa kuvvetiyle birleştiği ve Mazhar Paşa'ya atfen oralarda düşmandan eser olmadığı bildiriliyordu. Bunları bizzat kolordu kumandanının yanına gönderdim.

1 Aralık 1915, Çarşamba

Şafakla beraber düşmanın dehşetli bir top ateşiyle kalktı. Kurmay başkanım batarya dürbünüyle düşmanı gözetliyordu. Düşman ağır toplarıyla, nehirdeki gambotlarından ordugâha baskın ateşi yapıyor, uzun bir cephe ile süvarisi taarruza geçiyor, cephedeki iki seri bataryasıyla da cepheden ordugâhımıza ateşler yağıdırıyordu. Bir anda ordugâhta külliyetli kayıp verilmişti. Zaferin, karşı taarruza geçmekte olduğuna, vaziyet muhafaza edildikçe kaybımızın artacağına kani oldum ve derhal taarruza geçtim.

Alaylara sözlü olarak emirler verdim ve kararımdan sağ kanadımda bulunan 45. Tümeni, aynı zamanda kolorduyu raporlarla haberdar ettim. Aynı zamanda da taarruza katılması için 44. Alaya bizzat yaverimi gönderdim. Daha emir yetişmeden evvel düşman top ateşi açtığı anda bu alayın da taarruza

katıldığı anlaşıldı. 7. Alaya tümenin solu gerisinde ihtiyatta kalması emredilmişti. Harbin bu ilk safhasında düşmanın cephesine doğru sarkmakta olduğunu gördüğüm sol kanada gitmiştim.

7. Alay kumandanı vaziyeti değerlendirerek iki bölüğü dışındaki bütün alayı fazla aralıkla sola doğru yaymıştı. Açık bulunan sol kanadımızın bir fırka ile tutulması lüzumunu koldurdan istirham ettim. Yanımdaki iki Şnayder cebel toplarından yalnız birisi işler vaziyette olduğundan Sahra Topçu Taburu kumandanından hiç olmazsa bir takım topun gönderilmesini rica ettim. Düşman taarruz vaziyetini iki saat kadar muhafaza ettikten sonra çekilme alâmetleri göstermeye başladı ki bu anda tümenimle takibe giriştim. 7. ve 9. Alaylara 44. Alayı irtibat gösterdim, kolorduya da malumat vererek takip hareketini idare etmek üzere merkeze, 9. Alayın sağ kanadına gittim.

9. Alayın sağ kanadına gittiğimde 3. Alayı, 44. Alay ile 9. Alay arasına sıkışmış buldum. Bunları intizam altına alarak 44. Alay cephesine sevk ettim. Başta burada yalnız iki adi cebel topu varken sonradan mantelli ve sahra bataryaları geldi ve sol kanada iki sahra yetişti. İki sahra da sağ kanada, 44. Alay cephesine gönderdim. 44. Alay taarruzda pek seri davranmış ve düşmanla, düşmanın gambot ve dubaları arasına girmiş, kendi yanındaki iki Şnayderi ile gambotları hareketten alıkoymuş, düşmanın çekilmesini hızlandırmıştı. Durumdan beni raporla haberdar etmiş ve gambotla civarında yakaladığı altmış kadar esiri göndermişti. Sonradan biri yüzbaşı olmak üzere üç esir daha getirildi.

Bugünkü muharebede şehit ve yaralı olmak üzere 400-450 kadar zayıyatımız vardı. Fakat düşmandan teçhizatıyla iki gambot, erzak ve eşya ile dolu iki de duba elimize geçti. Gambotun birisi maatteessüf ateşimizle, istifade edilemeyecek bir halde

yanmıştı. Fakat kazanına yalnız bir mermi isabet eden Firefly ismindeki gambot orduca sonradan tamir edildi ve çalışır hâle getirilerek “Selman-ı Pâk” ismi verildi. Bu muharebede düşmana indirilen darbe tesiriyle ileri yürüyüşte düşmandan bir-iki duba ve motor daha elimize geçti ve Arapların hücumuyla bir dubada dört yüzden fazla esir daha alındı.”

1 Aralık 1915’te vuku bulan Delâbiha Muharebesinde İngilizlere ağır bir darbe vurulmuştu. Bu muharebede İngilizler 500’den fazla kayıp vermiş, bir o kadar da esir alınmıştı. İngilizler bunun yanı sıra nehir filosuna mensup iki gambotu da kaybettiler. Bu gambotlardan Comet isimli gambot Türk topçu ateşiyle yanarak tamamen tahrip olmuştu. Firefly gambotu ise sağlam olarak Türk ordusunun eline geçti ve bu gambota kazanılan zafere nispetle “Selman-ı Pâk” adı verilerek Türk nehir filosuna katıldı. Delâbiha muharebesinde Türk tarafının kayıpları 600 civarındaydı.

Türk ordusunun baskısı altında hızlı bir şekilde ricat eden General Townshend kuvvetleri Delâbiha muharebesine kesikten sonra 40 km mesafeyi bir günden az zamanda katederek aynı gece saat 21’de Şadi mevkiine ulaştı. 2 Kasım’da yeniden hareket eden İngilizler Kûtulamâre’ye 10 km mesafede bulunan Bagile’ye ulaştı. Takipten kurtulan İngiliz birlikleri geceyi burada geçirdikten sonra 3 Aralık 1914 sabahı yola çıkarak aynı gün içinde Kûtulamâre kasabasına girdi.

Delâbiha’daki muharebeden sonra takibe devam eden Türk ordusu, sıcak teması keserek Kûtulamâre istikametinde yürüyüşe geçti. 3/4 Aralık gecesini Bagile’de geçiren Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, 5 Aralık sabahı 18. Kolordudan bir taburu Kûtulamâre’ye doğru ileri sürdü. 13. Kolordu’nun geriden gelişiyile Kûtulamâre etrafında toplanan Türk ordusu, 7 Aralık 1915’te kasabayı dört taraftan kuşattı.

General Townshend'ın Selman-ı Pâk'tan Kûtulamâre'ye çekilmesi İngilizler tarafından son derece başarılı bir ricat hareketi olarak kabul edilir. Oysa aynı ricati ters yönde Nureddin Bey de yapmıştı. 28 Eylül 1915'teki Birinci Kûtulamâre Muharebesini kesip, yorgun ve moralsiz birliklerini düşman süvarilerinin ve nehirdeki gambotların sürekli taciz ateşleri altında geri çekmeyi başaran Nureddin Bey'in ricati daha değerlidir. Zira Nureddin Bey, 150 km'lik bu mesafeyi beş günde ve neredeyse hiç kayıp vermeden geçerken, General Townshend'ın ricati sekiz gün sürmüştü ve geri çekilirken iki nehir gemisini kaybetmiş, Delâbiha muharebesinde yaklaşık 1100 kişi kaybetmişti.

KÛTULAMÂRE KUŞATMASI

Selman-ı Pâk'ta mağlup olarak Kûtulamâre'ye çekilen General Townshend'in düşüncesi kasabayı müstahkem bir mevki haline getirip burada savunmada kalmaktı. Daha Kûtulamâre'ye gelmeden yolda iken 2 Aralık 1915 tarihinde İngiliz Irak seferi kuvvetleri komutanı Nixon'a gönderdiği telgrafta; "Her ne olursa olsun Kûtulamâre'yi savunmaya ve direnmeye karar verdiğini, Kûtulamâre'yi elde bulundurma ile Türk ilerlemesine sed çekeceğini, bu suretle Basra'ya gelecek olan İngiliz takviye birliklerinin Amâre-Aliyülgarbi bölgesinde toplanmalarının mümkün olacağını, Irak'taki İngiliz ordusuna zaman kazandıracağını" bildirmişti.

General Townshend'in almış olduğu bu karar, Kûtulamâre'nin konumu itibarıyla sahip olduğu stratejik önemi göz önüne alındığında İngilizler açısından çok yerinde bir karardı. Zira Kûtulamâre, Bağdat ile Basra arasında önemli bir mevki idi. Basra'ya 450 km, Bağdat'a 180 km mesafedeydi. Dicle nehri kenarında kurulmuş olan bu kasaba, 650-700 haneli, yaklaşık 6 bin nüfusa sahip bir Arap yerleşimiydi. Kûtulamâre'nin tam karşı kıyısında başlayan Garraf (Şattülhay) Kanalı vasıtasıyla Dicle nehrinden Fırat nehrine ulaşılabilirdi.

Kûtulamâre, Dicle nehrinin bir "U" şeklinde kıvrıldığı bir yarımada üzerinde kurulmuştu. Bu şekilde üç tarafı nehirle çevrili, yaklaşık 2 km eninde 4 km uzunluğundaki bir

yarımada içinde bulunan Kûtulamâre'nin kara ile bağlantısı sadece kuzeydendi. Diğer üç tarafı, genişliği 200 ila 400 metre arasında değişen Dicle nehriyle oluşan doğal bir engelle muhafaza altındaydı.

Kûtulamâre'nin kuzeydoğusundaki kara ile bağlantısının olduğu bölümün doğusunda Dicle nehri kenarında Hıdeyri Kalesi diye bilinen müstahkem bir mevki bulunuyordu. Kûtulamâre kasabasının tam karşısında ve Dicle nehrinin sağ kıyısında ise içinde bir meyankökü fabrikası ve birkaç evin bulunduğu Elhan adında küçük bir köy bulunmaktaydı. İngilizlerin Kûtulamâre yarımadası haricinde Dicle nehrinin sağında ellerinde tuttukları yegâne mevzi bu Elhan köyü idi.

Aslında her ne kadar üç tarafı nehirle çevrili olmasıyla müdafaaya müsait bir konumda olsa da modern top ve mühimmatına sahip bir orduya karşı Kûtulamâre'nin savunulması zordu. General Townshend'in yaklaşık 5 ay Türk ordusuna karşı durması, Türk birliklerinin tahrip gücü yüksek ağır çaplı modern toplar ve bol miktarda cephaneye sahip olmamasından kaynaklanmıştı. Şayet kuşatmayı yapan Türk kuvvetlerinde bu tip silahlar mevcut olsaydı ihtimaldir ki Townshend için sığındığı Kûtulamâre kasabası bir kapandan farksız olurdu ve çok kısa bir süre içinde teslim olmaya mecbur kalırdı.

Kûtulamâre'yi bir direnek noktası haline getirip Türk ordusunun önüne sed çekmeye karar veren Townshend, Irak İngiliz ordusu komutanı Nixon'a bu kararını şöyle açıklamıştı: "Türk ordusunu bizzat Kûtulamâre'de karşılamaya karar verdim. Bu kararı almamın sebeplerinden birisi kıtalarımındaki askerlerin bir adım daha atamayacak derecede yorgun ve mecalsiz olmalarıdır. Kûtulamâre'de bol erzak ve cephane vardır ve Kûtulamâre çok önemli bir stratejik noktadır. Kûtulamâre terk etmek demek Türk ordusunun Garraf (Şattülhay) kanalından faydalanarak Fırat nehrine ulaşması ve buradan Nasiriye'ye

asker ve cephane sevk etmesine müsaade etmektir. Eğer düşman bütün kuvvetlerini Nasiriye'ye sevk etmeyi başarırsa hiç şüphe yok ki Basra tehdit altına girecektir.”

General Townshend, Kûtulamâre'nin stratejik önemini kavrayarak burayı takviye kuvvetler yetiştinceye kadar elinde tutmak istiyordu. Onun bu kararlılığına komutanı olan General Nixon da onay vermiş ve kararına iştirak ettiğini, kendilerine bu konuda güveninin tam olduğunu bildirdikten sonra takviye kuvvetlerin en kısa zamanda yetiştirileceğini müjdelemişti.

İngiliz Irak seferi komutanlığının Kûtulamâre'yi elde tutmak istemesi başlıca iki nedene dayanıyordu:

1- Türk ordusunun tıpkı İngiliz ordusu gibi Basra yönüne yapacağı askeri harekât için nehir yoluna mahkum olması dolayısıyla nehir yolu üzerinde stratejik bir noktada olan Kûtulamâre'nin İngilizlerin elinde bulunmasıyla Türk ordusunun gerek Dicle nehri ve gerek Garraf kanalı yoluyla yapacağı ileri hareketin önü tıkanmış olacaktı.

2- Hindistan'daki İngiliz genelkurmayının Irak cephesine gönderilmek üzere Hindistan'da hazırlanmış olan takviye birliklerinin toplanması ve Amâre'ye sevki için İngiliz Irak seferi kuvvetler komutanı General Nixon'a zaman kazandıracaktı. Böylece takviye kuvvetlerin Amâre'den kuşatılmış olan Kûtulamâre'ye kaydırılması ve Townshend ordusunun kuşatmadan kurtarılması mümkün olacaktı.

General Townshend, 3 Aralık'ta Kûtulamâre'ye kapanıp savunma pozisyonuna geçmesiyle birlikte kurtarılması için gelecek iki aylık sürede kendisine faydası olmayacak birlikleri ve vasıtaları Kûtulamâre'den tahliye etmeye karar vermişti. Bu karar gereği, kuşatma altındaki Kûtulamâre'de kullanılması düşünülmeyen süvari kuvvetleri, fazladan olduğuna kanaat getirdiği nehir vasıtaları ve tahrip edilebilir endişesiyle

elinde bulunan üç uçağı Türk kuşatması başlamadan tahliye ederek Aliyülgarbi'ye gönderdi.

General Townshend, bu şekilde hem savunmada gerekme-yecek kuvvetlerin zarar görmesini önlemiş hem de Kûtulamâ-re'de besleyecek asker sayısını azaltmayı hedeflemişti. Irak İn-giliz seferi kuvvetleri komutanı Nixon, Townshend'a kendisini kurtarmak için iki aylık bir süreye ihtiyaçları olduğunu, Kûtu-lamâre'de kala kuvvetlerin bu süre içinde kendilerini savunma yönünde güveninin tam olduğunu bildirmişti.

6. Hint Tümeni komutanı General Townshend'la beraber Kû-tulamâre'de kalan İngiliz ordusu şu birliklerden oluşmaktaydı:

16. Piyade Tugayı; komutanı General Delamain

17. Piyade Tugayı; komutanı General Hoghton

18. Piyade Tugayı; komutanı General Hamilton

30. Piyade Tugayı; komutanı General Mellis

10. Sahra Topçu Tugayı; komutanı General Smith. (Bu tu-gaya mensup çeşitli çap ve büyüklükte 40 top bulunuyordu.)

23. Süvari Alayından bir bölük, 7. Süvari Alayından bir bölük

Bunların yanısıra istihkâm, muhabere ve sağlık birimle-rine mensup yardımcı personel de vardı.

Nehir filosu olarak Sumana gambotu, 4 adet istimbót, 2 motorbot, 6 duba ve yerel ahalinin Müheyle adını verdiği 40-50 adet yelkenli küçük tekne bulunuyordu.

Kûtulamâre'deki İngiliz ordusunu oluşturan asker mev-cudu da şöyleydi:

301'i İngiliz, 255'i Hintli toplam 556 subay,

2851'i İngiliz, 8230'u Hintli toplam 11.081 er,

3530 yardımcı hizmet sınıfı olmak üzere toplam asker mevcudu 15137 kişiydi.

General Townshend'in emrinde muharip asker olarak (piyade-topçu) 9 bin asker vardı. Orduya mensup hayvan sayısı ise 1000 at, 2000 katır, 100 baş öküzden ibaretti.

Kuşatmanın başladığı 7 Aralık 1915 tarihinde Kûtulamâre'de İngiliz ve Hintli askerler için 60 günlük yiyecek, hayvanlar için ise 30 günlük tahıl ve yem vardı. Kûtulamâre'deki sivil Arap ahalinin ise üç aylık yiyeceği olduğu hesaplanmıştı.

Townshend, azami iki ay içinde kurtarılacağına inandığı için, kuşatmanın ilk günlerinde yiyecek kısıtlamasına gitmeyi hiç düşünmemişti. Tam aksine yetiyecek kurtarma birliğiyle Türk ordusuna karşı yapacakları müşterek taarruzda güçlü kalmaları için birliklerini besleyerek zinde ve sağlıklı kalmalarını istiyordu.

Kûtulamâre'de İngiliz Savunma Tertibatı

General Townshend, daha Kûtulamâre'ye gelmeden bir gün önce 2 Aralık 1915'te kasabanın nasıl savunulacağı hakkında bir savunma planı hazırlayarak bunu birliklerine tebliğ etmişti. Planı uygulamak üzere İngiliz birlikleri 4 Aralık'ta tahkimata başladı.

Townshend'in planına göre Dicle nehrinin sol kıyısındaki Kûtulamâre ile birlikte hemen karşı kıyıda bulunan Elhan köyü de elden çıkarılmayıp müdafaa edilecekti. Esas savunma hatlarının bulunduğu sol kıyıda kasabanın kuzeyinde kale ve blokhavzlardan kurulu engel boyunca birinci savunma hattı, bu hattın 600-900 metre kadar gerisinde orta savunma hattı, bunun gerisinde de ikinci savunma hattı inşa edilecekti.

İkinci savunma hattı doğu-batı doğrultusunda uzanarak yarımadaı bir baştan bir başa kesmekte ve nehir kıvrımının en ucundaki noktadan yaklaşık 1200 metre mesafede bulunuyordu.

Muharebe alanı savunma amacıyla üç bölgeye ayrılmıştı:

Kuzeydoğu bölgesi: Bu bölge ikinci savunma hattının sağ yanıyla nehir kenarındaki Hıdeyri Kalesi ve sağdaki ikinci istinat noktasına kadar uzanan birinci hattan ibaretti. Kuşatmanın sonuna kadar General Hoghton komutasındaki 17. Tugay tarafından savunulmuştu. Tugay karargâhı kalenin yakınında bulunuyordu.

Kuzeybatı bölgesi: Bu bölge birinci savunma hattının kalan kısmıyla ikinci hattın sol yanına kadar olan yarımada batısındaki nehir hattından ibaretti. Burası 16. Tugay tarafından tutuluyordu.

Güney bölgesi: İkinci hatla bu hattın güneyindeki nehir hattından ve Dicle'nin sağ kıyısındaki Elhan köyünden oluşuyordu. Bu bölgeyi kuşatma sonuna kadar General Hamilton komutasındaki 18. Tugay savunmuştu.

Başlangıçta 30. Tugaydan ibaret bulunan genel ihtiyat kuvvetleri, geceleri Kûtulamâre kasabasının kuzeyinde, gündüzleri ise kasaba içinde bulunuyordu. General Townshend'in 6. Hint Tümeni karargâhı da kasaba içinde bir evdeydi.

İngiliz savunmasının en güçlü noktasını oluşturan Hıdeyri Kalesinde iki piyade taburu, gönüllü bataryadan oluşan orta çaplı iki top, altı adet ağır makineli tüfek, Oxford taburundan 50 bombacı, bir istihkâm bölüğünden ibaret müfreze bulunmaktaydı.

İngilizlerin en zayıf gibi görüldüğü nokta ise asıl savunma tertibatının dışında kalan Dicle nehrinin sağ kıyısındaki Elhan köyündeki mevzilerdi. İki taburla tutulan bu mevzilerle Kûtulamâre kasabası arasında irtibatı Sumana gambotu sağlamaktaydı. General Townshend, muhtemel bir huruç hareketiyle kuşatmayı yarma noktası olarak burayı uygun gördüğünden,

savunulması tehlikeli ve zor olan Elhan köyünü her şeye rağmen kuşatmanın sonuna kadar muhafaza etmişti.

General Townshend, Kûtulamâre'yi tahkimatla meşgulken, diğer bir mesele de kasabada bulunan Arap ahalinin mevcudiyetiydi. Townshend, başta Arapların kasabadan çıkarılmalarını düşünmüşse de yanında bulunan siyasi danışmanı Percy Cox'un önerisiyle bundan vazgeçmiştir. Percy Cox'a göre; *"Kasabadan çıkaracağı kadın ve çocukların yollarda mahvolacakları ve bu durumun Arapların himayesi için Türklerle savaşmışları bir sırada Irak halkı üzerinde kötü bir siyasi etki bırakacaktı"*. Bunun üzerine yalnızca kasabanın yerlisi olanların kalmasına kasabaya dışarıdan gelenlerin tahliyesine karar verildi. Böylece 700-800 kişi kasabadan çıkarıldı geride 5-6 bin kadar sivil halk kalmıştı. General Townshend, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir kaza merkezi olan Kûtulamâre halkının kendisine karşı ayaklanabileceklerinden endişe ettiğinden yerli halkın ileri gelenlerinden bazılarını tutuklayarak İngiliz ordusuna karşı yapılacak herhangi bir harekette elinde rehin olarak tutacağı bu kişileri kurşuna dizeceğini de ilan etmişti. Townshend'in kuşatmanın başında yerli halkı kasabadan bilerek çıkarmadığı bu sayede Türk ordusunun taarruzlarına karşı onları canlı kalkan olarak kullanmak niyetinde olduğu iddia edilmiştir. Şartlar değişip kasabada yiyecek sıkıntısı başladığında ise yerli halkın kasabayı terk etmesini kolaylaştırmaya çalıştığı iddiasıyla Türk ordu komutanlığı ile bir dizi yazışmaları da olacaktı.

Türk Ordusunun Kûtulamâre'yi Kuşatması

Selman-ı Pâk muharebesinden sonra ricat eden İngiliz ordusunu takip eden Türk ordusu, Delâbiha'da epeyce hırpalanmış olduğu Townshend kuvvetlerinin peşinden 4-5 Aralık gecesi öncüleriyle Kûtulamâre'ye ulaşmıştı.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey komutasındaki iki kolordudan 18. Kolordu önden, 13. Kolordu arkadan gelerek 7 Aralık 1915'te Kûtulamâre dört taraftan çevrilerek kuşatma hareketi tamamlandı. Böylece Kûtulamâre ve civarında 4 ay 23 gün sürecek kuşatma ve buna bağlı muharebeler başlamış oldu.

Kûtulamâre'yi kuşatan 6. Ordu'ya bağlı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına mensup kuvvetlerin mevcut durumu şöyleydi:

6. Ordu Komutanı Alman Mareşali von der Goltz Paşa ((Bağdat'ta idi)

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey; karargâhı Kûtulamâre'nin kuzeybatısında ordugâhta.

18. Kolordu; komutanı Halil Bey (Halil Kut Paşa), karargâhı Kûtulamâre kuzeyinde ordu karargâhı yakınında. (Halil Bey komutanı olduğu iki tümenle (51. ve 52. Tümenler) Erzurum bölgesinden Irak cephesine gelmişti. Rahatsızlığı sebebiyle Selman-ı Pâk muharebesinde bulunmamıştı. Türk ordusu İngilizleri takipteyken 29 Kasım 1915'te gelerek 18. Kolordunun başına geçmişti).

Kûtulamâre'nin kuzey cephesini tutan 18. Kolordu mıntıkasındaki kuvvetler, sağdan itibaren sırasıyla 45. Tümen, bu tümenin solunda 51. Tümen ve en solda Hıdeyri Kalesi karşısında 38. Tümen bulunmaktaydı. 18. Kolorduya bağlı 52. Tümen ise Erzurum bölgesinden yeni gelmiş olup 8 Aralık tarihinde yetişerek kolordunun ihtiyatını oluşturacaktı.

13. Kolordu; komutanı başta vekâleten 44. Alay komutanı Mehmet Reşit Bey, Şubat 1916'dan sonra Albay Ali İhsan Bey (Ali İhsan Sabis Paşa), karargâhı Dicle nehrinin sağ yakasında İmam Muhammed mevkiinde.

Genel olarak Dicle nehrinin sağ yakasında bulunan Elhan köyü, Garraf Kanalı ve İmam Muhammed mevkilerinden sorumlu olan 13. Kolordunun emrinde 35. Tümen ile 45. Tümenlerden bir alay bulunuyordu.

1915 yılı Aralık ayı ortasında Kûtulamâre'yi kuşatan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı emrinde bulunan muharip kuvvetlerin miktarı şöyleydi:

35. Tümen, subay-er 2.900

38. Tümen, subay-er 3.100

45. Tümen, subay-er 3.000

51. Tümen, subay-er 4.300

52. Tümen, subay-er 4.600

Ordu bağı birlikleri, subay-er 1.500

Kûtulamâre'de bulunan bu beş tümenlerden oluşan Türk ordusunun toplam mevcudu ancak 20 bine ulaşabiliyordu. Normal şartlarda ve kadro mevcudunda bir tümende 8-10 bin asker olması gerektiğı düşünöldüğünde sahip olunan bu kuvvetin olması gerekenin ancak yarısı kadar olduğı görölmektedir.

Türk ordusu Kûtulamâre'yi kuşattığında İngilizlerin kasabadaki kuvvetleri hakkında yerli Arap kaynaklardan edinilen istihbarata göre, kuşatılan kuvvetlerin sayısı 4 binden fazla zannedilmiyordu.

Diğer bir ordu istihbarat raporunda ise Townshend tarafından bilerek Kûtulamâre'den çıkarılan süvari birliğinin kasabadan ayrılmasına istinaden varılan yoruma dayanılarak düşmanın Kûtulamâre'yi boşaltarak az sayıda asker bıraktığı yönünde ordu komutanlığı nezdinde yanlış bir kanaat hasıl olmuştu. Kuşatmanın başında Albay Nureddin Bey, bu yanlış istihbarata dayanarak kuşatma altındaki İngiliz kuvvetini 6-7 binden fazla görmemiş, kasabadaki top sayısını da 18-20 olarak kabul etmişti. Kûtulamâre'deki İngiliz ordusunun sayısının

gerçekte 14 bine, top sayısının ise 40'a ulaştığı neredeyse bütün kuşatma boyunca tam manasıyla öğrenilememiştir.

Yanlış bir istihbarat neticesinde edinmiş olduğu düşmanın zayıflığından istifadeyi düşünen Nureddin Bey, kolordulardan Kûtulamâre'nin kuşatılmasını istemiştir. Bunun üzerine 6 Aralık 1915'te başlayan kuşatma hazırlığı 7 Aralık'ta tam olarak ikmal edildi.

Kûtulamâre'yi kuşatan birliklerin konumu şöyledir.

Dicle nehri sol sahilinde (batıdan doğuya doğru):

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı Karargâhı: Komutan Albay Nureddin Bey,

18. Kolordu

Şamran devresi kuzeyinde; 18. Kolordu karargâhı, komutan Albay Halil Bey (Halil Kut Paşa)

45. Tümen:

Kûtulamâre yarımadasının kuzeybatı cephesinde ileri hatlarda ve düşmana 2,5 km mesafede. Tümen karargâhı cephe hattının 1,5 km gerisinde.

3. Alay; ön hatta, İngiliz kuvvetlerine 2 km uzaklıkta, yayılmış durumda,

141. Alay; 3. Alay ihtiyatının 400 metre gerisinde,

142. Alay; 141. Alaydan 1 km geride,

51. Tümen:

Kûtulamâre yarımadasının kuzeydoğu cephesinde, tümen karargâhı alaylar hattının gerisinde,

44. Alay; birinci hatta yayılmış durumda,

7. Alay; 44. Alayın sol açığında,

9. Alay; 44. Alayın gerisinde,

38. Tümen:

51. Tümenin sol yanı gerisinde toplu durumda. Irak Süvari Tugayı (iki alaylı) 38. Tümenin solunda eski köprüünün kuzeydoğusunda,

13. Kolordu:

Karargâhı Dicle nehri sağ sahilinde Ümmülnebi civarında, Garraf kanalına doğru yürüyüşte. Komutanı vekâleten Yarbay Mehmet Reşit Bey.

35. Tümen; Kolordu karargâhı ile aynı yerde,

Sadık Bey Müfrezesi (bir tabur); Garraf kanalı batısında, Emir Kalesi kuzeyinde,

Fazıl Paşa Aşiret Kuvvetleri: Garraf kanalının hemen doğusunda.

Albay Nureddin Bey, birliklerini yukarıdaki gibi yerleştirdikten sonra Kûtulamâre'ye taarruz hazırlığında olduğunu Bağdat'a ulaşmış olan 6. Ordu Komutanı Goltz Paşa'ya bildirmişti. Nureddin Bey, zayıf gördüğü İngiliz savunmasını aşarak Kûtulamâre'yi alacağından emin olarak Goltz Paşa'ya gönderdiği 7 Aralık 1915 tarihli raporda: *"Yarın Allah'ın yardımıyla Kûtulamâre'ye girmeyi ümit ediyorum"* demektedir.

Oysa durum onun zannettiği kadar kolay değildi. İngiliz ordusu sadece süvarilerini Amâre'ye göndermişti. Esas kuvvetleriyle birlikte tahkimatını tamamladığı Kûtulamâre mevzilerini savunmak için hazır beklemekteydi. Nitekim Kûtulamâre'ye taarruz için yaklaşan Türk birliklerine açılan şiddetli ateş bunu teyit etmişti.

Kûtulamâre Muharebelerinin Başlaması

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, Kûtulamâre'yi ele geçirmek için hazırladığı taarruzu icra etmeden

önce bir askerlik kaidesini yerine getirmek, kan dökülmesini engellemek için Kûtulamâre'yi savunan İngiliz kuvvetleri komutanı General Townshend'a birmektup göndererek teslim olmasını teklif etti.

Teslim teklifinin yapılmasının sebeplerinden birisi de, kaledeki düşmanın hayli zayıf ve hemen hepsinin Hintli birliklerinden ibaret bir artçı bölük zannedilmiş olmasıdır. Kasabadan iltica eden Arapların asılsız ve tutarsız telkinleri ve ifadeleriyle orduya yayılmış olan bu yanlış düşünce, feda edilmiş bir kuvvet zannedilen artçı bölüğün ilk fırsatta sağ sahile geçip kaçacağı gibi bir inancı da kapsıyordu.

Mektubun aslı olan Türkçe metin, bizzat Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey tarafından kaleme alınmış ve tayyareci Fazıl Bey tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir.

“8 Aralık 1915

Kûtulamâre'de İngiliz Kıtaları Kumandanlığı'na
Efendim Hazretleri,

Zayıf kuvvetiniz üstün ordumuz karşısında ve dar bir sahada kuşatıldı. Ciddi bir hareketimizin direncinizi kırarak olması doğaldır. Bundan başka içinde sakinleri olan bir kasaba civarında savaş yapmak medeniyet kurallarına tamamen aykırıdır. Boşuna kan dökmekten sakınarak çaresiz ve bu işte bir günahı olmayan belde ahalisini korumak adına sizi teslim olmaya davet ediyorum. Bu şekilde biz insanlık adına görevimizi yerine getirmiş olduğumuz gibi sizin de aynı medenî ve insanî düşüncelere uyacağınızı ümit ve görevli aracılığıyla cevap vermenizi temenni eder ve iyi niyetlerimi bildiririm efendim.

Irak Kumandanı

Nureddin İbrahim”

Nureddin Bey'in teslim teklifini alan General Townshend, aynı günün akşamı cevabi bir mektup göndermişti:

“Kûtulamâre’den

8 Aralık 1915

Osmanlı Kıtaları Kumandanlığına

Paşa Hazretleri!

Mektubunuzda bulunan nazik ifadelere teşekkür ederim. Fakat zikrettiğiniz teklifinize hiçbir cevap vermeyeceğim. Bir kasabanın işgalini medeniyet kurallarına aykırı olarak değerlendirmeniz büsbütün yanlıştır. Ahaliyi -ki bence masum degillerdir- kasabadan çıkmaya davet etmiştim. Lâkin onlar evlerinde kalmayı daha emniyetli buldular. Çok iyi hatırlıyorum ki diğer ordular da aynı şekilde hareket ediyorlar ve dostunuz olan Almanlar da hemen her gün başka başka tarzda şehir ve kasabaları işgal veya müdafaa ediyorlar.

Yüksek hürmetlerimin kabulünü rica ederim paşa hazretleri.

C. V. F. Townshend

Tümgeneral

İngiliz Kıtaları Kumandanı”

Kûtulamâre’de Köprübaşı Muharebesi

(9 Aralık 1915)

General Townshend, Kûtulamâre’de işe yaramayacağını düşündüğü süvari ve bir takım kuvvetlerini Amâre’ye göndermek için Kûtulamâre’nin doğusunda Hıdeyri Kalesi güneyinde bir köprü kurdurmuştu. Süvari birlikleri geçtikten sonra da köprü yerinde kalmış ve Kûtulamâre’deki ordudan ayrılan bir müfreze köprüünün karşı yakasına Dicle nehrinin sağ sahiline geçirilmişti. Townshend’in niyeti tıpkı Elhan köyünde olduğu gibi Dicle’nin sağ sahilinde burada da bir köprübaşı tutarak gerektiğinde huruç hareketi veya geri çekilmek için açık bir yol bulundurmaktı.

Türk ordusu 7 Aralık 1915'te Kûtulamâre'yi kuşatınca Dicle'nin sağ sahilini tutan 35. Tümen mensup 105. Alay birlikleri bu köprüye doğru yaklaştırmaya başladı. Köprübaşını tutan iki bölüklük İngiliz kuvveti, 105. Alayın baskısına dayanamayarak 9 Aralık sabahı sağ sahilde tuttıkları köprübaşı mevzilerini terk ederek sol sahile Kûtulamâre tarafına geçtiler. Türk birlikleri boşaltılan köprübaşı mevzilerini kolaylıkla ele geçirdi.

Köprübaşının Türk birliklerinin eline geçmesi ve köprüyü kullanarak Kûtulamâre tarafına geçmeleri tehlikesi belirince İngilizler köprübaşını yeniden ele geçirmek için hareket geçti. Yapılan İngiliz taarruzu 105. Alayın karşı taarruzuyla püskürtüldü. Başarısız taarruz akabinde köprübaşını geri alamayacaklarını anlayan İngilizler köprüyü tahrip etmeye karar verdi.

9 Aralık 1915 akşamı karanlık çökünce harekete geçen İngiliz tahrip müfrezesi, köprüye yaklaşarak yerleştirdikleri patlayıcılarla köprüyü havaya uçurdu.

İngiliz birliklerinin elindeki köprüyü taarruz ederek ele geçiren 105. Alay, bu başarısını daha ileri götürüp, köprüyü geçip Dicle nehrinin sol yakasında Kûtulamâre tarafında bir köprübaşı tutma imkânı varken bunu yapamadı. 105. Alayın bu kritik görevi ifa edememesi, Kûtulamâre'nin çok daha erkenden ele geçirilmesi için kaybedilmiş çok önemli bir fırsattı. Zira köprü ele geçirildikten sonra sol sahilde bir köprübaşı tutulabilseydi, Kûtulamâre'nin düşmesi %90 ihtimalle kolaylaşacaktı. Böyle bir durumda İngiliz savunma hattı olan Dicle nehri-Hıdeyri Kalesi çizgisi ve bunun gerisinde bulunan ara hattın boşaltılması gerekecekti. Böylelikle Kûtulamâre yarımadasının güneyinde çok dar bir alana sıkıştırılacak olan İngiliz savunma kuvveti belki de birkaç gün içinde ya teslim olacak ya da imha edilecekti. Bu başarılabilseydi 143 sürece kuşatma ve bu kuşatma sırasında binlerce askerin kaybedilmesinin önüne geçilmiş olunacaktı.

Kûtulamâre'ye İlk Genel Taarruz (10 Aralık 1915)

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, 8 Aralık 1915'te yapmış olduğu teslim olma teklifine Townshend'dan red cevabı alması üzerine harekete geçmişti. 9 Aralık'taki Köprübaşı muharebesinden sonra Nureddin Bey, Kûtulamâre'yi zaptetmek üzere genel bir taarruz için hazırlıklara başladı. Yapılacak taarruzun hedefi Kûtulamâre'yi kesin olarak ele geçirmektir. Taarruzun ağırlık noktası, Kûtulamâre yarımadasının karayla bağlantısını kapayan İngiliz savunma hattıydı. Bilhassa bu savunma hattının en doğusunda Dicle kenarında bulunan ve Townshend tarafından mükemmel bir şekilde tahkim edilerek güçlü bir istinat noktası haline getirilmiş olan Hıdeyri Kalesi'ydі. Hıdeyri Kalesi'ne yapılacak taarruzu 18. Kolordu Komutanlığı emrinde hareket edecek olan 38. Tümen icra edecekti.

Dicle nehrinin sağ sahilinde taarruza katılacak olan 13. Kolordu birlikleri İngilizlerin Dicle'nin sağ sahiline geçmelerini önleyecek, düşman mevzilerini top ve makineli tüfek ateşiyle baskı altına alıp esas taarruza destek verecekti.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, 9 Aralık günü yayınladığı taarruz emrinde yapılacak hücumun ayrıntılarını birlik komutanlarına tebliğ etmişti. Esas taarruzu yapacak olan 18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey, emrindeki birliklere şu taarruz emrini vermişti:

“1- Kûtulamâre'deki düşman, esas mevziini muhafaza etmekte ve kasabadaki binaları savunma yeri haline koymaktadır.

2- Ordu yarın sabah düşman ana hattını ve Kûtulamâre'yi zapt etmek ve düşman kuvvetini imha eylemek üzere taarruz edecektir. Kolordumuz (38. Tümen ile beraber) esas taarruzu gerçekleştirecektir.

3- 45. Tümen, 52. Tümenin 37. Alay'ı ile takviye olunacak ve sahilden itibaren düşmanın bir kilometrelik cephesine taarruz edecektir. 51. Tümen, 45. Tümen ile bağlantı kurarak 45. Tümenin taarruz edeceği cepheden sola doğru bir buçuk kilometrelik cepheye taarruz eyleyecektir. 38. Tümen, Hecin süvarilerinden piyadeye çevrilmiş bir alay ve süvari tugayı nezdindeki seri sahra topu ile takviye olunarak sahilden itibaren düşmanın sağ cenahına, Hıdeyri Kalesi'ne taarruz edecektir. 51. Tümen de topçusuyla bir dayanak noktasını döğerek düşürülmesine yardım edecektir.

4- Kıtalar, bu geceden itibaren ileriye yaklaşmakla düşman mevzilerine mümkün mertebe yakın bir mesafede mevzi hazırlayacaktır. Bataryalar da mümkün mertebe ileriye sürülecek ve şafakla beraber sabah saat 6.30'da düşman piyade mevzilerine ve topçusuna şiddetli ateş açacaklardır.

5- 45. Tümenin merkezi gerisine beş ağır top yerleştirecektir.

6- 45. Tümen, 141. veya 142. Alaylarından birisini ordu destek kuvveti olmak üzere bu geceden kolordu karargâhı gerisine gönderecektir.

7 -Sağ sahildeki 35. Tümen, kuvvetini ikiye ayırarak düşman esas mevziinin sağ ve sol cenahlarını yan ve arka ateşine alacak şekilde topçu ve piyade yerleştirecektir.

8- Bu gece aralıklı top atışı icra edilecektir.

9- Taarruz, 10 Aralık 1915 sabahı saat 6.30'da başlayacaktır.

10- Ben telgraf hattı boyunca bulunacağım.

11- Yarınki taarruzda bütün arkadaşlarımdan ve askerlerimden, Allah'a sığınarak bütün kararlılık ve sertlikleriyle ileriye atılmalarını ve parlak başarılarıyla memleket ve milletimizin namusunu yüceltmelerini talep eder ve Cenâb-ı Hak'tan zafer temenni ederim."

Türk Ordusunun Savaş Düzeni:

18. Kolordunun yukarıdaki emrine göre 2,5 kilometreden biraz fazlaca olan taarruz cephesi (yarımadanın kuzey, kuzey-doğusuna denk gelen berzah hattı) tümenler arasında şu şekilde taksim olunmuştu.

45. Tümen; Yarımadanın batı kenarına ve Dicle sahiline karşı gelen ve düşman savunma hattının sağ cenahından itibaren bir kilometrelik kısmını ele geçirmeye memur olup bu cephenin sağ yarısına 3. Alayı ve kalan kısmına da 141. Alayı tahsis ediyor ve 37. Alayı da başlangıçta destek kuvveti olarak bulunduruyordu.

51. Tümen; 45. Tümenin sol cenahından itibaren 1,5 kilometrelik bir cepheye saldırmak için memur edilmişti ve bu cephenin sağından bir kısmına 7. Alayı ve diğer kısmına da 9. Alayı tahsis etmiş ve 44. Alayı da ihtiyatta tutuyordu.

Sol Cenah Grubu; 9 Aralık 1915 akşamı kurulup, 38. Tümen, Hecin süvari alaylarından oluşturulan yaya alayı ve Bedre Müfrezesi'nden oluşan bu grup da, düşman savunma hattının doğu sınırında bulunan Hıdeyri Kalesi'ni düşürmeye memurdu.

Grup, 38. Tümeni Hıdeyri Kalesi'nin zapt ve işgaline tahsis edip yaya alayını da destek kuvvetinde bıraktı. Bedre Müfrezesi'ni de biraz daha yaklaştırıp hem grup destek kuvvetlerini kurmak ve hem de asıl görevi olan nehri kapamak hususlarının önceden olduğu gibi sağlanmasını emretti.

38. Tümen, sağda 112. Alay (51. Tümenin solunda) cephe, 114. Alay ihtiyatta ve 113. Alay da kuzey istikametinden yani nehir ile kale arasındaki sahadan gerçekleşecek saldırıları gözetlemek ve baskı altına almakla görevliydi.

İşte bugünkü taarruzu gerçekleştirmekle görevlendirilen 18. Kolordunun ve daha doğrusu sol sahildeki kıtaların taarruzdan önceki vaziyeti bu şekildeydi.

Topçu sınıfının cepheye dağıtılma şekli ise şöyleydi:

Muharebe Topçusu; sağ cenahta ve 45. Tümen cephesi gerisinde, normal ateşli 8 sahra ve 4 dağ topu;

Merkezde ve 51. Tümen cephesi gerisinde seri ateşli 6 sahra ve 5 cebel topu;

Sol cenahta ve 38. Tümen cephesi gerisinde ve Dicle Nehri'ne yakın mevzilerde 6 sahra ve seri ateşli 2 olmak üzere toplam 8 top bulunuyordu.

Sağ sahilde Hıdeyri Kalesi'ne karşı 4 ve Elhan bölgesinde de düşman sol cenahına karşı 3 normal ateşli sahra ve 2 dağ topu mevcuttu.

İki Taraf Kuvvetlerinin Mukayesesi

Türk ordusunun bu sıralardaki kabaca umumî ordusuyla savaş düzeni şu şekildeydi:

Kûtulamâre mevzisine karşı gerçekleştirilen bu ilk taarruz sırasındaki kuşatma ordusunun askerî gücü 17 bin tüfek, 24 makineli tüfek, 750 kılıç, 40 sahra ve dağ, 7 muhasara ve 2 sahra obüsünden ibaret olup doğrudan doğruya sol sahil-den taarruza katılacak asker sayısı ise 12.000 tüfek, 18 makineli tüfek, 31 sahra ve dağ topu ile 7 kuşatma topu olmak üzere toplam 38 toptan ibaretti.

Kuşatma altındaki İngiliz ordusunun buna karşılık gelen askerî varlığı ise, 9 bin muharip asker ile miktarı bilinmeyen makineli tüfekle tamamen seri ateşli olmak üzere sahra ve ağır 40 toptan oluşuyordu.

İngiliz savunma birliklerinin, sağ sahilde ve Elhan Köyü'ndeki bir taburu da hesaba katılmak şartıyla piyade kuvveti, Türk piyadesinin yarısından biraz fazla, topçusu ise birkaç misli üstün ve bilhassa mühimmat hususunda durumu Türk kuvvetlerine oranla gıpta edilecek seviyedeydi. Henüz

kuşatılma devrelerinin ilk günlerini yaşayan İngiliz birliklerinin psikolojileri biraz karışık olsa da yiyecek içecek, elbise gibi konular açısından Türk birliklerinden daha iyi durumda bulunduklarında şüphe yoktu.

Kûtulamâre Taarruzunun Başlaması

Taarruzu yapmakla görevlendirilmiş olan 18. Kolordu, kararlaştırılan vakitte şiddetlice ateşe başlayan topçusunun himayesinde bütün cephe boyunca piyadelerini ilerletmeye başladı. Bu ileri hareket, saldırı kuvvetlerinin maksadını anlamakta gecikmemiş olan İngiliz birliklerinin çok şiddetli ateşiyle karşılandı. Düşmanın esas cephe hattının ilerisindeki arazi, dümdüz ve askerlerin gözetleme ve gizlenmesine yarayacak doğal ve sonradan oluşturulmuş engebelerden bile yoksundu. 45. Tümenin sağ cenahı karşısındaki ve Dicle Nehri'ne sınır olan saha, Dicle Nehri'nden ayrılan bir takım kuru kanalların doğuya doğru kademeli şekilde azalan gizleme kabiliyetinden az çok istifade edilebilir idiyse de cephenin merkezî kısımları tamamen düz ve taarruz kollarının yaklaşmasını zorlaştıracak ve hatta imkânsız kılablecek bir yapıdaydı.

Bununla birlikte saldırı birliklerinin piyadesi, arazinin kendi aleyhindeki bu mühim hal ve vaziyetinden ve buna eklenen etkili ve şiddetli savunma birlikleri ateşinden sakınmadan ilerliyordu. Sabah saat 11'e doğru gelen raporlar, savaş vaziyetini şu şekilde gösteriyordu:

Genel olarak avcılarımız, düşman tel örgülerine 800 metre kadar sokulmuşlardı. Daha gecedен birinci hattaki piyadesiyle 400-600 metre kadar yaklaşabilmiş olan 38. Tümen, saat 07.30 sıralarında yani topçusunun ateş açmasından bir saat sonra 112. Alayı ile ileriye atılmış ve bir saat içerisinde Hıdeyri Kalesi'nin 300 metre mesafesine kadar yanaşabilmişti. Fakat bu mesafede, kaledeki piyade ve makineli tüfeklerin şiddetli

ateşine maruz kalarak beklemeye mecbur olmuştu. 38. Tümen, destek hattındaki alayının bir taburuyla 112. Alayı takviye ederek taarruza devamını emretti. Aynı zamanda kendi piyade avcılarıyla 51. Tümen kıtalarına zarar verebilecek bir hale gelen topçusunun ateşini kaleden hurmalık önündeki düşman topçusuna çevirdi. Çünkü bu düşman toplarının 51. Tümen kıtalarına büyük zarar vermekte olduğunu tümen kumandanı bizzat görüyordu.

Düşmanın sağ cenahını ateş altına alarak 45. Tümenin taarruzunu kolaylaştırmaya memur olan sağ sahildeki Sadık Bey Müfrezesi'nin vaktinde ve zamanında anılan cenah karşısına yetişememesi sebebiyle Elhan Köyü'ndeki müdafaa birlikleri, 45. Tümenin sağ cenahındaki 3. Alay avcılarını şiddetli yan ateşine almış ve epeyce hırpalamışlardı. 51. Tümen kıtaları da soldan ve Hıdeyri Kalesi'yle gerisindeki bölgeden yan ateşine uğramaktaydı. İşte bu görüş alanı dışındaki yan ateşleri adı geçen iki tümenin ileri harekâtını önemli bir şekilde ağırlaştırıyordu. Taarruzu zorlaştıran bu duruma rağmen, düşman piyadesi, ileri mevzileri olan tepeler hattından esas mevzilerine geri çekilmek zorunda bırakılmış şekilde ileri harekâta ağır ağır devam ediliyordu. 45. Tümen, karşısından avcılarını ateş altına almakta olan düşman motoruyla koruluk ilerisinde ve sahil yakınındaki düşman topçu ve makineli tüfeklerini ele geçirmek veya susturmak için gerisindeki muhasara topçusuna emir vermeye mecbur olmuştu.

45. ve 38. Tümenlerin 10 Aralık günü giriştikleri fedakârca taarruzlardan maalesef bir netice alınamamıştı. Bu başarısızlık iki ana sebebe dayanıyordu:

Öncelikle taarruz bütün cephe hattına aynı derecede yöneltilerek ağırlık merkezi oluşturulmamıştı. Bu ise İngilizlerin her taarruz yerinde karşılarındaki Türk birliklerini kolaylıkla karşılamalarına imkân vermişti. Bununla birlikte düşmanın

mevzilerinin keşfedilmesi ve bilhassa kuvveti hakkında yeterli hazırlık yapılmamıştı.

İkinci olarak taarruz eden kuvvetler arasında organizasyon ve harekât birliğinin bulunmayışydı. Tümenler birbirinden kopuk hatta birinin taarruzu diğerine zarar verecek şekilde geliyordu.

Büyük cesaret ve özveriyle girişilen 10 Aralık taarruzu böylece bir sonuca ulaşmadan sona ermişti.

Ertesi günü taarruzun tekrarlanmasına karar verildi. Bu arada 10/11 Aralık gecesi, taarruz eden birliklerin bir türlü aşamadıkları İngiliz mevzileri önünde bulunan tel örgülerin kesilip yol açılması için yoğun bir çalışma yapıldı. Ancak bu iş için yeterince tel makası olmadığı gibi, düşman ateşi altında yapılan tel kesme işi çok fazla kayıp verilmesine yol açmaktaydı.

Türk birlikleri, gece mesaisinin sonuçsuz kalmasından ümitsizliğe düşmeden 11 Aralık 1915 sabahı, taarruz için belirlenmiş olan saatte ileriye atıldılar.

18. Kolordu'nun gece mesaisiyle son vaziyetini haber alan Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, mevzinin ele geçirilememesinin sebeplerini hiddetli bir dille kolorduya sordu. Taarruzun ilerleyememesi sebeplerini evvelce arz etmiş olan kolordu, çözülemeyen problemin şiddetli içerikte bir emir gerektirdiğini anlayarak kıtalarına sert emirler verdi. Sabah saat 08'de 51. Tümene yazdığı emirde, tümeni gayretsizlikle suçlayarak her ne pahasına olursa olsun mevzinin ele geçirilmesini ve 7. Alay cephesinden ilerlenmesi hakkında uyarıda bulunmasıyla aynı zamanda ve yaklaşık olarak aynı anlamda olmak üzere 45. Tümene de emir verdi.

18. Kolordu Komutanı Halil Bey, Hıdeyri Kalesi karşısında bulunan Sol Cenah Grubu'na ise: **“Bugün 38. Tümeni**

gömerek de olsa mutlaka Hıdeyri Kalesi'ni elde ediniz ve düşmanın sağ yanına taarruz ediniz!” emrini verdi.

Geriden azar ve tehdit ile birleştirilmiş şiddetli emirlerle kamçılanan ve karşıdan da düşmanın tahammülsüz ateşiyle karşılaşan birlikler, düşmanı yok sayan bir azim ve kahramanlıkla ileriye atılmaya başladı.

45. Tümeninden saat 8.15'te telefonla alınan raporda: “Tümen avcıları, tel örgüleri yakınlarında yerleşmiş muharebe ediyor, düşman topçusu bilhassa avcılarımızı şarapnel ateşi altına almaktadır. Gündüz tel örgülerini kesmek ve ilerlemek fazla kayba yol açacağından kıtaların bulundukları yerlerde kalmasının uygun olacağı yolunda emir verdim. Topçu cephanesinin azlığı tasarrufu zorunlu kılıyor. Düşmanın sağ sahile atış yapmasından müfrezemizin oraya yetiştigi çıkarımını yapıyorum. Dün geceye kadar sıhhiye bölüğümüze getirilen yaralıların miktarı 4 subay ve 209 askerdir. Adı geçen bölükçe tespit edilebilen şehitlerimiz 1 subay ve 12 askerdir. Ayrıca ötede beride şehitlerin bulunması muhtemeldir. Sıhhiye bölüğüne çeşitli durumlarda ayrıca 240 yaralı uğramıştır. Fırka, en fazla düşmanın nehir sahilindeki motor ve toplarının ateşinden etkileniyor. Bu topçular susturulmadıkça gündüz ilerlenemez. **Elde çok az ve zayıf tel makası var**” diyordu.

51. Tümen de kolordunun yukarıda arz edilmiş olan şiddetli emrine cevap olarak: “Hıdeyri Kalesi'nin düşmemesi bizim taarruzumuzu durdurmamıştır. Sağ cenahımız 150-400 ve sol cenahımız da 100-150 metre tel örgü hattına yaklaşmıştır. Düşman üzerine atılmamıza tel örgüsü engel oluyor. Bununla birlikte bu engelin çiğnenip taarruz edilmesini şimdi emrettim” diye telefonla malumat verdi. Ve gerçekten tümen, cephe 7. ve 9. Alayları bulunduğu ve ihtiyat alayı olan 44. Alay da 500 metre mesafe ile 9. Alay'ın sol cenahını takip ettiği halde ilerlemeye başlamış ve gördüğü lüzum üzerine yani

9. Alay'ın her üç taburunun birinci hatta girmesi üzerine destek alayının bir taburu ile 44. Alay'ı takviye etmişti.

Sol taraf grubuna gelince, gece yaptığı bütün teşebbüsleri ve çalışması sonuçsuz kalmış olan 38. Tümeni yeni bir saldırıya yönlendirmekte güçlük çekiyordu. Hatta 112. Alay kumandanının taarruza başlayıp başlamamakta tereddüt ettiğini haber almış olan grup kumandanı Yarbay Bekir Sami Bey, subayları vasıtasıyla şu şiddetli emri sabah saat 06'da 112. Alaya bildirmeye mecbur oldu: "On dakikaya kadar hücum edilmediği takdirde idam edileceksiniz. Askeriniz kaçarsa Hecin Süvari Alayı tarafından vurulacaktır. Taarruz, tel örgülerinin olmadığı bildirilen kalenin kuzeybatı cephesine doğru akmak suretiyle gerçekleştirilecektir."

Bununla beraber zorlama biçimde ileriye sürülen bu alayın saldırısından hiçbir netice çıkmadı ve üstüne üstlük haylice kayıp da verdi. Buna rağmen kolordunun son şiddetli emrini almış olan grup, yeni bir taarruzun hazırlıklarına başladı. Topçularına kaleyi şiddetli ateş altına almalarını emrettiği gibi sabah saat 09.15'te kolorduya yazdığı raporda da, 51. Tümen yanındaki ağır toplardan iki adedinin sağ cenaha yaklaştırmak için kale duvarının sağ tarafının son kısımlarını tahrip ettirmesini rica etti.

38. Tümen kumandanının sabah saat 10.35'te gruba yazdığı rapora göre, kale duvarı birkaç topun yaptığı top ateşiyle o ana kadar yıkılamamış ve bu sebeple bütün batarya ile yaygın ateşi yaptırmaya karar vermişti. Bu şekilde olumlu bir sonucun elde edileceğini muhtemel görüyordu.

Gerçekten kale duvarı yıkılmadan yapılacak hücumlar sonuçsuz kalacaktı. Önü dikenli tel engelle çevrilen kalenin kalın cephe duvarından açılmış mazgallar gerisindeki dört makineli tüfeğin yalayıcı ve etkili ateşi değil yaklaştırmaya, savunma birliklerine siperlerden başkaldırmasına bile müsaade etmiyordu.

Bu zamana kadar icra edilmiş olan teşebbüs sadece 112. Alay'a 60 kadar şehit ve yaralıya mal olmuş ve sol cenahtaki 113. Alay'ın kayıpları ise henüz anlaşılamamıştı.

38. Tümen, askerî gücünün tamamen üzerinde olarak henüz hücum ve zapt edilmeye uygun bir hale getirilemeyen ve mevcut araç gereçle yıkılması da mümkün olmayan Hıdeyri Kalesi karşısında bu şekilde döğölüp dururken merkez ve sağ cenahta da hemen hemen aynı sonuçlara ulaşan durumlar yaşanıyordu.

Kolordu, gerek kendi gözetlemesiyle ve gerekse ardı ardına birliklerden almakta olduğu raporların sonucunda, düşman tel örgüsü ve Hıdeyri Kalesi ortadan kaldırılmadıkça düşman mevzilerini ele geçirmenin mümkün olamayacağına kanaat getirdi ve izlenimlerini açık biçimde telefonla Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'e arz etti. 18. Kolordu, bu sırada mevzilerin ele geçirilmesinin gecikme sebeplerini sormak üzere telefon başına gelmiş olan Nureddin Bey'e, bütün kolorduyu tel örgüleri önünde yok etmeye karar verdiğini buna rağmen yine de başarı beklenmediğini anlatınca Irak ve Havalisi Genel Komutanı zorunlu olarak taarruzun durdurulmasını emretti.

18. Kolordu Komutanı Halil Bey almış olduğu bu isabetli izin üzerine, saat 11.15'te bütün tümenlere: "Şimdiye kadar ilerlediğiniz hattı güçlendirerek kalınız ve hiçbir kimse bir adım geri çekilmeyecektir. Gündüz tel örgülerini kesmek zorluğu dolayısıyla fazla kayıp vermemek için bulunulan vaziyetin korunmasını uygun gördüm" şeklindeki emrini gönderdi.

10-11 Aralık 1915 tarihinde Kûtulamâre'ye yöneltilen ilk genel Türk taarruzu bu şekilde bir netice alınamadan sonlandırılmıştı. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı kuvveti ve tahkimatı hakkında net bilgiye sahip olmadığı Kûtulamâre'deki İngiliz ordusuna taarruz etmeden önce yeterli keşif ve istihbaratı

yapmamanın bedelini verdiği ağır kayıplarla ödemişti. Bilhassa son derece kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiş önünde birkaç sıralı tel örgü engeli bulunan Hıdeyri Kalesine karşı yapılmış taarruzlar akamete uğramaya mahkumdu. O kadar ki İngiliz mevzilerinin önünde bulunan tel örgü engelini kesmek için yeterli tel makası bile hazırlanmamıştı.

Güçlü savunma mevzilerinin yoğun ve etkili topçu ateşiyle önceden hırpalanması ve piyadeye yol açılması gerekirken, ağır çaplı top ve cephanesinin eksikliği yüzünden bu yapılamamıştı. Önceden topçu ateşiyle ezilmeyen savunma kuvveti, yapılan taarruzları kolaylıkla karşılamış, açık alanda yakalanan Türk birliklerine ağır kayıplar verdirmişti. Ashında ilk günkü muharebelerde yetersiz hazırlıkla girişilen taarruzların başarısızlıkla sonuçlanacağı anlaşılmış olmasına rağmen 11 Aralık günü taarruzların tekrarlanması kayıpları artırmaktan başka bir sonuç vermedi.

Tarafların 13 Aralık 1915 akşamına kadar gerçekleşen kayıpları şöyledir:

Türk Ordusu:

Subay: 4 şehit, 14 yaralı

Nefer: 66 şehit, 1054 yaralı

Yekûn: 70 şehit, 1068 yaralı

İngiliz Ordusu: İngiliz resmi askeri kaynaklarına göre kayıpların miktarı ölü ve yaralı olarak toplam 611 kişiden ibarettir.

Elhan Köyü Muharebeleri (12-14 Aralık 1915)

Kûtulamâre kasabasının batısında Dicle nehrinin sağ kıyısında bulunan küçük bir köy vardır. Amerikalı bir girişimcinin işlettiği meyan kökü usaresi imal eden bir fabrika ve birkaç evin ve bir hanın bulunduğu bu köyün adı Elhan köyüydü.

General Townshend, Kûtulamâre'de kalıp burada bir savunma savaşı vermeye karar verdiğinde esas Kûtulamâre yarımadasının haricinde nehrin diğer kıyısında bulunan bu köyü, kendisine bir çıkış noktası olmak üzere elinde tutmaya karar vermişti. Köy tahkim edilerek etrafı tel örgülerle çevrilmişti. Burayı tutmak üzere 30. Tugay'dan iki tabur görevlendirilmişti. Köy aynı zamanda Kûtulamâre'deki topçu ve makineli tüfek ateşiyle destekleniyordu.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, İngilizlerin Kûtulamâre'de barınmasını güçleştirmek ve direnek noktalarını ele geçirmek maksadıyla Dicle nehrinin sağ tarafındaki mevzileri tutan 13. Kolordu'dan Elhan mevzilerini ve köyünün zaptedilmesini talip etti.

12 Aralık 1915'te İngiliz kuvvetlerinin Elhan'daki gücünü anlamak için yapılan bir keşif taarruzundan sonra 13 Aralık sabahı Elhan köyü karşısındaki 35. Tümen birlikleri ve 40. Alay'la taarruza geçildi. Elhan köyü Kûtulamâre'ye 300-400 metre yakın olduğundan kasaba içinde bulunan İngiliz topçusu ve makineli tüfek ateşleri hatta kasabadaki piyadelerin ateşleriyle takviye edilen Elhan'daki İngiliz savunmasını aşmak mümkün olmadı. Türk topçusunun açtığı topçu ateşi Elhan mevzilerini tahrip edecek güçte olmadığından sağlam tahkimat olduğu gibi yerinde durmaktaydı. Bu yüzden taarruz eden Türk birlikleri karşılaştıkları şiddetli ateş sebebiyle ilerleyemedi. Elhan'daki İngiliz mevzilerine 100-300 metre mesafelerde yaklaşabilen Türk askerleri bulundukları yerde siper kazarak cephe hattını ileriye taşımaktan öte başarı kazanamadılar.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, Elhan köyüne yapılan taarruzun hetice vermemesini kabullenemediğinden 14 Aralık günü yeni bir taarruz emretti. Ancak hücumla kalkan Türk birliklerinin önü dümdüz olduğundan

siper ve mazgallar gerisinden ateş eden İngilizlere kolay hedef olмаktaydılar. Büyüt fedakârlık ve kayıplara rağmen Elhan mevzilerine girmek mümkün olamadı.

10 Aralık'tan 14 Aralık'a kadar beş gün boyunca Kûtulamâre'nin kuzey ve batısından yapılan taarruzlar çok kayıp verilmesine rağmen başarısızlıkla sonuçlanınca cepheye gelen 6. Ordu Komutanı Goltz Paşa'nın da tavsiyesi üzerine durduruldu. 24 Aralık'ta yapılacak ikinci genel taarruza kadar, İngiliz mevzilerine iyice sokularak tel örgü engellerinin kesilmesine çalışıldı. Bilhassa topçu muharebeleriyle düşmanın istinat noktaları yumuşatılmaya çalışıldı.

Diğer taraftan Türk ordusu Kûtulamâre'ye taarruz ederken, Fırat nehri vadisinde faaliyet yürüten Uceymi Sadun Paşa komutasındaki aşiret kuvvetlerinden oluşan Fırat müfrezesi de Nasıriye'de bulunan İngilizlere sürekli hücumlar yaparak onları sıkıştırmaktaydı. Bunun üzerine İngiliz genel komutanlığı Nasıriye'deki kuvvetlerini 500 kişiyle takviye etmek zorunda kaldı.

6. Ordu Komutanı Goltz Paşa Kûtulamâre'de

Enver Paşa tarafından Ekim 1915'te 6. Ordu komutanlığına tayin edilmiş olan Goltz Paşa'nın İstanbul'dan ayrılıp Bağdat'a geliş tarihi 6 Aralık 1915'tir. Yani Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in Selman-ı Pâk'ta İngilizleri mağlup edişinden sonra.

Bagdat'a gelmiş olan Goltz Paşa, Kûtulamâre'ye yapılan ilk genel taarruzdan bir gün sonra 12 Aralık 1915'te cepheye gelerek incelemelerde bulundu. Goltz Paşa'nın Irak cephesine geliş, bu cephede 1915 yılı Mayıs ayından beri İngilizlerle mücadele eden ve en son olarak da Selman-ı Pâk'ta galip gelerek İngiliz ordusunu Kûtulamâre'de kuşatan Albay Nureddin Bey

tarafından hoş karşılanmamıştı. Doğal olarak kendini başarılı gören Nureddin Bey, büyük zahmetler ve fedakârlıklara katlanarak elde ettiği başarıların semeresini Goltz Paşa'nın devşirmesini kabullenemiyordu. Bu hususu açıkça Enver Paşa ile görüşerek arz etmişti.

Nureddin Bey, Goltz'un gelişiyile bir komuta karışıklığı yaşanabileceğini bildirerek durumun açıklığa kavuşturulmasını istiyordu:

“İki kumanda merkeziyle bir bölgede işlerin idare edilmesinde güçlükler yaşanmasından ve işlerin bundan etkilenmesinden korkarım. Bendenize lütfen kesin bir kumanda merkezi olma yetkisi verilmesini veyahut Goltz Paşa'nın doğrudan doğruya emir ve kumandayı eline almasını rica ederim. Ben Başkumandanlığa mı yoksa Altıncı Ordu Kumandanı Goltz Paşa'ya mı bağlı bulunacağım. İkinci halde Irak, iki kumandanla idare edilecek demektir. Bu mühim noktayı da göz önüne almanızı arz ederim.”

Enver Paşa, tedirgin olan Nureddin Bey'i teskin için:

“Siz Altıncı Ordu'ya bağlısınız. Irak'taki genel harekât için Altıncı Ordu emir verecektir. Mesela Irak ordusu düşmanı falan yere kadar takip edecektir gibi genel harekât için emir verir; fakat falan kolordu şunu yapacaktır, falan kol şuradan şöyle hareket edecektir diye Irak ordusunun harekât ayrıntılarına dair emir veremez ve kendisi her vakit de Irak'ta bulunacak değildir.”

Goltz Paşa da gelişiyile Albay Nureddin Bey'in tedirgin olduğunu fark ederek Enver Paşa'nın da tavsiyesi üzerine Bağdat'a gelir gelmez Nureddin Bey'e takdîrî bir telgraf göndermişti:

“Süregelen başarılarınızdan dolayı tekrar tebrik ederim. Sizi, subay ve askerleri samimi selamlarım.

Düşmanı Kûtulamâre'de dahi tutmayarak şiddetli takibinizi çok başarılı buldum. Irak Kumandanlığı bundan böyle yine üzerinizde kalacaktır. Şimdilik 18. Kolordu ile diğer tümenleri arzuunuza göre yerleştirirsiniz. Ben karargâhımı Bağdat'ta tesis ediyorum. Yakında ordunun kahramanca savaşlarını görmek üzere bir müddet oraya geleceğim.

6 Aralık 1915 günü (Selman-ı Pâk Muharebesi'nden 15 gün sonra) Bağdat'a ulaşmış olan Altıncı Ordu Kumandanı Goltz Paşa, telgrafında da bildirdiği gibi, Kûtulamâre savaş cephesini ziyaret etmek üzere 9 Aralık 1915'te Bağdat'tan Halife Vapur'uyla hareket etmişti.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in emriyle Goltz Paşa'yı karşılayıp rehberlik etmekle görevlendirilen Binbaşı Mehmet Emin Bey, paşanın Kûtulamâre'de bulunuşunu hatıratında şöyle anlatır:

“Çadırılı karargâhımız, çok basit ve debdebe ve gösterişten uzak ve buna binaen onu kabul ve memnun etmeye uygun olmadığı için kendilerini getirecek vapurda kalmaları uygun bulundu. Ayrıca mümkün olabilecek derecede rahat ettirmenin yolları sağlanmaya çalışıldı.

Goltz Paşa'nın karargâha kabulü kumandan beyce arzu olunuyordu. Fakat maalesef karargâhımız hiç de müsait değildi. Bu sade ve fakir karargâhında samimi bir zevk ile günlük 18 saat çalışan ve çalıştıran Nureddin Bey, büyük misafirini, daha doğrusu âmirini Nehir İdaresi'nin az çok düzenli ve döşemeli bir vapurunda kabule ve oturtmaya mecbur oluyordu.

Goltz Paşa'yı taşıyan vapur, 12 Aralık 1915 günü öğle vaktinde Şamran civarındaki iskele noktasına yanaştı. Birçok asker ve eşya yüklü olan vapura son derece zorluklarla girebildim ve o sırada salondan çıkmakta olan Goltz Paşa'ya kendimi tanıtarak vazifemi arz ettim. Benim yerime, bizzat Irak kumandanı Nureddin Bey'in beklemiş olan Goltz Paşa'nın buruşuk

alnında gözden kaçmayan kibir çizgileri oluştu. Bunu anladım ve Nureddin Bey'le kurmay başkanının yan taraftaki vapurda gelmelerini beklediklerini söyleyerek yatıştırmaya çalıştım.

Goltz Paşa'nın maiyetinde, 6. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Karabekir Bey, Alman Kurmay Albay Bob, Alman Yarbay Rostof, Kurmay Yüzbaşı Safvet ve Naim Cevat Beylerle birkaç subay daha vardı.

Halife Vapuru'nun yanaşmış olduğu Bağdat Gemisi salonunda karşılaşan iki kumandanın konuşmasında -hissettiğime göre- samimiyetten ziyade zorlama bir nezaket vardı.

Çay masası etrafında geçirilen birkaç dakikalık sohbet ve dinlenmeden sonra vapurdan çıkıp hayvanlarımıza bindik. Atını daima süratli veya dörtlal ile yürütmekten zevk alan ihtiyar Goltz Paşa'yı takip ederek 18. Kolordu'nun gözetimindeki bölgeye geldik. Goltz Paşa, batarya dürbünü önünde, gözü mercekte ve kulağı 18. Kolordu Kumandanı Albay Halil Bey'de olmak üzere uzun müddet kaldı ve akşama doğru bizim karargâha ve oradan da vapura dönüş yaptı.

Ertesi günü 12-13 Aralık öğleden sonra saat 2'de karargâha gelmiş olan Goltz Paşa, Irak kumandanı Nureddin Bey'le beraber Hıdeyri Kalesi civarını incelemek istedi. Birkaç dakika içerisinde atlarımıza binmiş paşayı takip ediyorduk. 7-8 kilometrelik bir mesafeyi yarım saatten az bir zaman içerisinde alarak 38. Tümenin topçu mevziine yaklaştık. Orada yere inip kanallar ve örtülü yollardan yaya yürüyerek düşman savunma hattına 5-6 yüz metre kadar sokulduk. İki saat kadar incelemede bulunduktan sonra hayvanlarımızı bıraktığımız yere geldik. Atına yardım almadan binemeyen ihtiyar kumandanın bindikten sonraki hızlı sürüşü bizi çabucak karargâhımıza yetiştirdi. Onun binicilikteki kabiliyet ve dayanıklılığına hepimiz hayran kalmıştık.

14 Aralık 1915'te, 45. Tümen cephesini incelemek isteyen Goltz Paşa'nın maiyetinde, Kâzım Karabekir Bey'le beraber öğleden önce saat tam 10'da hareket ettik. Sağ kolda ve kuşatma altında olan Kûtulamâre kasabasına en yakın olan bu cepheye iki saat kadar yaya yürümek şartıyla sokulabildik. Ateşe tutulmamak için yaya ve ayrı ayrı yürümek mecburiyeti vardı. Goltz Paşa, 75 yaşını geçmiş olmasına rağmen yaya yürüyüşte de bizden geri kalmıyordu. İki saatlik incelememiz, tamamen olaysız ve sakin biçimde geçti."

Kûtulamâre'ye İkinci Genel Taarruz / Hıdeyri Taarruzu (24 Aralık 1915)

10-12 Aralık 1915'te Kûtulamâre'yi zaptetmek üzere girilen genel taarruzdan sonuç alınamayınca, yeni bir teşebbüs için gerekli hazırlıkları tamamlamak amacıyla Irak ve Havalişi Genel Komutanı Nureddin Bey on günlük bir fasıla vermişti. Bu süre içinde İngiliz hatlarına doğru yaklaşma yolları kazılarak ilerletildi ve mevcut siperler İngiliz hatlarına yaklaştırıldı. Düşmanın topçu, makineli tüfek ve piyade ateşi altında yapılan bu hazırlıklar büyük fedakârlık ve gayretle ikmal edilmeye çalışıldı. Bilhassa düşman hatlarının önünde bulunan iki-üç sıra tel örgü engelini kaldırmak çok önemliydi ancak aynı zamanda tehlikeli ve zordu.

Bu iş için birçok yol ve yöntem denendi. Düşmanın sürekli uyanık halde bulunması ve karşı koyması sebebiyle bu engeli ortadan kaldırmak için görevlendirilen makaslı ve bombalı müfrezelerimiz büyük kayıplar vermekten başka bir sonuç elde edemiyorlardı. Ordu istihkâm subayı Yüzbaşı Hasan Efendi'nin teklifi üzerine makineli tüfeklerle bir deneme yapıldı. Karargâhın hemen batısında 15-20 metrelik bir tel örgü engeli oluşturuldu. Bu engelin 25 metre uzağına yerleştirilen bir makineli tüfekle tellere, aşağıya-yukarıya doğru tarama

şeklinde ateş edildi ve 250 mermi sarfıyla 13 telin kesildiği görüldü. Bu sonuç çok uygun bulundu.

Ordu, makineli tüfeklerin namlusunu çabuk yıpratmak ve fazla miktarda cephane yakmaktan başka ciddî hiçbir kötü yanı görülmeyen bu imha yöntemini derhal kıtalara emir ve tavsiye etti. Cephede bir diğerine 10-15 metre aralıkla konulacak makineli tüfekler yoluyla iki noktada kesilecek tel örgü engelini bu iki nokta arasındaki kısmı, ip bağlamak veya kanca takıp çekmek suretiyle bertaraf edilebilirdi. Makineli tüfekle tel örgü engelini tahrip etmek için kabul edilen bu usul, birçok yedek makineli tüfek namlusuna ve bol miktarda cephaneye bağlıydı. Ordu ise bunları sağlayacak durumda değildi. Bu sebeptendir ki bugün uygulanması emredilen bu tahrip yöntemi, 4 gün sonra verilmeye mecbur olunan diğer bir emirle yasaklanmıştı.

Ön hatlarda bulunan tümenler, yaptıkları yaklaşma hareketleriyle 24 Aralık 1915 taarruzu öncesi İngiliz mevzilerine 40 ila 100 metre arasında yaklaşmayı başarmıştı. Elde mevcut malzeme ve kaynaktan kârlı bir derecede yararlanılarak düşman tel örgü engelinden yer yer gedikler açıldı.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, savaşın özel bir hal alarak seri ve etkili bir hareketi gerekli kılan son hali karşısında daha fazla gecikmeli hareketi uygunsuz hatta zararlı kabul etti. 23 Aralık 1915 akşamına kadar elde edilen sonucu ve yapılabilen hazırlıkları yeterli görerek son bir talih denemesine karar verdi.

Gerçekten de Irak Osmanlı Ordusu'nun savaş vaziyeti, yavaş yavaş sıkıntılı bir duruma doğru gidiyordu. Bunun esas sebebi ise, Kûtulamâre'nin yardımına koşacağı açık olan seyyar bir düşman kuvvetinin Aliyülgarbi'de toplanmakta olması ve yavaş yavaş tehditkâr bir seviyeye gelmekte olmasıydı.

Albay Nureddin Bey, Basra'dan gelmekte olan İngiliz kurtarma kuvvetleri bölgeye yetişmeden Kûtulamâre'yi düşürmekte kararlıydı. Zira elinde bulunan kuvvet mevcudu hem Kûtulamâre'yi kuşatmayı hem de kurtarmaya gelen İngiliz ordusunu durdurmaya yeterli değildi.

Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın bu sıradaki toplam genel kuvveti şöyleydi: 35, 38, 45, 51 ve 52 Tümenlerden oluşan iki kolorduluk Türk ordusunun mevcudu 18 bin muharip erden ve 51 toptan ibaretti.

Kuşatma altındaki İngiliz ordusunda ise 9 bini muharip olmak üzere 15 bin kişi bulunmaktaydı.

Taarruzun Yapılışı

Kararlaştırılmış olan bu son ve kesin hücum, Kûtulamâre'nin kuzey ve kuzeybatı cephesine yani yarımada'nın kara uzantısı kısmına yöneltilecekti. Saldırı ordusunun bu cephe-deki kuvveti 45., 51. ve 52. Tümenler ve ihtiyattaki 38. Tümen-den ibaret ve bunun savaşçı kuvveti de:

14.384 er

22 Makineli tüfek

42 Top (23 mantelli sahra, 8 seri sahra, 6 seri dağ, 5 kuşatma) idi.

Muharebelere hiç katılmamış olan 38. Tümenin çıkarılmasıyla kuvvet 11.540 kişiye düşer.

Savunma birliklerinin sayısına gelince; General Townshend'in bu cephede bütün tümen savaş birlikleri olarak 16. ve 17. Tugaylar ve ihtiyatta 30. Tugayı bulunuyordu ki bunun da asker sayısı yaklaşık olarak 7.500 muharip ve 40 top ci-varındaydı.

Yapılacak taarruzun esas yükünü çekecek olan birlik 52. Tümen'di ve taarruzun esas hedefi de Hıdeyri Kalesi'ydi.

Diğer tümenlerin saldırısı ise bu esas hücumu kolaylaştırmaya ve mümkün mertebe fazla miktarda savunma askerini cephelerinde sabit tutarak oyalama amacını hedefliyordu.

24 Aralık 1915 sabah saat 06.40'ta gecedен yakın mesafe-deki mevzilere yerleşmiş olan Türk topçusunun bombardımanı ile muharebe başladı. Topçu bombardımanını takiben Hıdeyri Kalesi istikametinde 52. Tümen'in taarruzu başladı. Bu bölgede daha önceden topçu bombardımanı ile tel örgülerde açılmış olan gediklerden ilerlenecekti. Ancak yetersiz topçu cephanesi yüzünden layıkıyla yapılamayan topçu bombardımanı düşman kuvvetlerini ezememişti. Bu yüzden ilerleyen Türk askerleri yoğun piyade ve makineli tüfek ateşiyle karşılandı.

Bu olumsuz duruma rağmen 43. Alay piyadesi tel örgülerdeki gediklerden fazlasıyla kayıp vermeye aldırmadan geçebildi ve kale duvarlarına kadar ilerledi. Ancak burada young bir bomba ve tüfek ateşine tutuldu. Kale duvarları önünde sıkışan Türk askerleri ne duvarları aşip içeri girebiliyorlar ne de açık arazide geri çekilebiliyorlardı. Geriden takviye gelme ümidi kalmayınca 43. Alay erleri açık arazide gerideki siperlere koşmaya başladılar. Ancak düşmanın şiddetli ateşi altında gerçekleşen bu çekilme hücum eden birliklere çok ağır kayıplar verdirdi.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, az sayıda asker tarafından savunulduğuna inandığı Hıdeyri Kalesi'nin bir tümenlik kuvvetle zapt edilememesini kabullene-miyordu. Taarruzun daha şiddetle tekrarlanmasını emretti. 18. Kolordu Komutanı Albay Halli Bey de taarruzun tekrarlanmasından yana idi ve emrindeki 52. Tümen Komutanı Yarbay Bekir Sami Bey'e kesin emir vermişti.

İkinci hücum 24 Aralık 1915 karanlık çöktükten sonra başladı. 40. ve 43. Alaylar tarafından başlatılan hücum yine emsalsiz fedakârlık ve cesaretle gelişti. Tel örgü engellerini aşmayı başarabilen cesur ama talihsiz Türk askerlerinin akıbeti gündüz yapılan taarruzdan farklı olmadı. Kale duvarları dibine kadar giden ancak içeriye giremeyen erlerin üzerine İngilizler her türlü silahla ateş tufanı yönelttiler. Cesur ve fedakâr Türk askerleri cehennemi ateş altında eriyip gitti.

52. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey aralıksız hücumlardan bir sonuç elde edilemediğini görerek birliklerinin tamamen mahvolmasının önüne geçmek için bulunulan yerde tahkimat yapılarak kalınmasını emretti. Bağlı bulunduğu 18. Kolordu Komutanlığına da bir raporla bulunulan durumu arzetti:

“Kale duvarlarından içeriye girmek mümkün olmuyor. 40. ve 43. Alaylardaki bölük komutanları ve mevcut subayların onda dokuzu kaybedilmiştir. Birliklerin başında komuta edecek kimse kalmadı. Kendim ilerdeyim. Er kaybı subay kaybıyla ölçülsün. Muharebe alanındaki hendekler yaralı ve şehitlerle doludur. 44. Alayla 37. Alayı da bu taarruza katarsam aynı kötü sonuca uğrayacaklardır. Yine de taarruza devam etmem gerekiyorsa emrin şimdi bildirilmesi arz olunur”.

Bulunulan durumu bütün dehşeti ile ortaya koyan bu rapor üzerine 18. Kolordu Komutanı Halil Bey, taarruzun durdurulmasını emrettiği gibi, Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey’e de durumu izah ederek onun da onayını almıştı. Hıdeyri Kalesi taarruzu bu şekilde sonlandırılmış oldu.

İki Tarafın Kayıpları

24 Aralık muharebesinin esas yükünü üstlenen 52. Tümenin bu muharebedeki kayıpları 12 şehit 20 yaralı subay, 378 şehit 545 yaralı er ki toplamda 955 kişiye ulaşmıştı. Diğer

tümenlerin verdikleri kayıplar da ilave edildiğinde Türk ordusunun Hıdeyri Kalesi önünde verdiği zayıat bin kişiyi geçmekteydi.

İngiliz ordusunun bu taarruzda verdiği kayıp ise 17'si subay olmak üzere toplam 382 kişi idi.

Hıdeyri taarruzu sırasında, savaş alanına, kale içine, tel örgülerin ileri ve gerisine yüzlerce şehit ile beraber ağır ve hafif yaralı birçok subay ve asker serpilmiş ve geri çekilme anında bunları almaya imkân bulunamamıştı.

52. Tümen, gerek şehitlerinin defnedilmesi ve gerekse arazide kalmış yaralıların geriye alınması için birkaç saatlik bir ateşkes anlaşması yapılması gereğini kolordu aracılığıyla arz ve teklif etti ise de Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı askerî çekincelere binaen genel bir ateşkes talebini uygun görmedi. Yalnız Hıdeyri cephesine ait olmak üzere bir ateşkes anlaşması için 52. Tümene izin verdi. 52. Tümen komutanı, Hıdeyri Kalesi'ne doğru bir müzakere memuru göndererek kısa bir ateşkes anlaşmasını İngiliz kale kumandanına teklif etti. İngiliz ordu komutanı General Townshend, bu teklifin 52. Tümen tarafından değil Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'den gelirse görüşülebileceğini ve ancak dört saatlik bir ateşkese rıza gösterilebileceği cevabını verdi. Bu husus da Nureddin Bey tarafından uygun görülmediğinden ateşkes görüşmelerinden bir sonuç alınamadı.

Hıdeyri Kalesi Taarruzu Hakkında Değerlendirme

24 Aralık sabahı erken saatlerde başlayıp tam 21 saat devam eden Hıdeyri Kalesi taarruzu, gösterilen gayret, yapılan bütün fedakârlıklara rağmen başarıya ulaşamamıştı.

Bu başarısızlığın sebepleri iki temel noktada toplanabilir:

Birincisi; Kûtulamâre'yi düşürmek için yapılan 10-11 Aralık genel taarruzunda olduğu gibi, 24 Aralık taarruzunda da gerekli hazırlık ve keşif hizmeti yerine getirilmemişti.

Kûtulamâre'yi savunan İngiliz ordusunun tartışmasız en sağlam mevzii olan Hıdeyri Kalesi'ne gerekli topçu bombardımanı yapılmadan, Türk askerinin cesareti ve süngüsüne güvenilerek girişildi. Oysa Hıdeyri Kalesi önünde bulunan tel örgüler sağlam kaldıkça, kale duvarları gerisine sığınmış İngiliz makineli tüfekleri susturulmadıkça hücumun başarılı olma şansı çok azdı. Taarruzun en başında yapılan topçu bombardımanı, piyade taarruza geçtiğinde en çok ihtiyaç duyulan anda cephe kalmadığından kesilmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla İngiliz askerleri topçu bombardımanı kesilir kesilmez mevzilerine dönerek hücum eden Türk askerlerini yayılım ateşe tutmuşlardı.

İkincisi; Kûtulamâre'yi kuşatan Türk Tümenleri koordineli ve işbirliği içinde hareket edemedi. Hıdeyri Kalesi'ne taarruz eden 52. Tümen, diğer tümenlerden yeterli yardımı göremeyerek tek başına bırakıldı. Hıdeyri Kalesi önünde 52. Tümen can pazarı yaşarken diğer tümenlerin cephesinde sanki sıradan bir gün varmış gibi idi. Kaleye yapılan taarruz cephesi dışında diğer tümenlerin tuttuğu cephelerde 24 Aralık günü verilen zayıatın yalnızca 67 olması 35., 45. ve 51. Tümenlerin ciddi olarak taarruza iştirak etmediğini ortaya koymaktadır.

Neticede Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in Kûtulamâre'yi zapt etmek için İngilizlerin en sağlam mevzii olan Hıdeyri Kalesi'ni ele geçirme düşüncesi 24 Aralık taarruzuyla bir daha tekrarlanmamak üzere kaybolup gitti.

Hıdeyri Kalesi Önünde Can Pazarı

24 Aralık 1914 sabahı Kûtulamâre'yi savunan İngiliz ordu-sunun en kuvvetli mevzii olan Hıdeyri Kalesi'ni ele geçirmek üzere bir hücum tertip edilmişti. Bu hücum 52. Tümen tara-fından icra edilecekti. Diğer tümenler bulundukları hatlarda 52. Tümene destek olmak üzere cephe hücumları yapacaktı.

Türk siper hattıyla Hıdeyri Kalesi arasında bulunan iki-üç sıra tel örgüsü, kaleye yapılacak taarruzun önünde aşılmaz bir engel oluşturunuyordu. Taarruzdan önce bu tel örgü engelinin tahrip edilmesi veya hücum edecek askerin geçeceği geniş-likte gedikler açılması gerekiyordu. Tel örgülerin tahribi ça-lışmalarına topçu subayı olarak bizzat katılan bir subay, hatı-ratında bu zorlu görevi şöyle anlatmaktadır⁵:

Hıdeyri Kalesi karşısındaki taarruz hazırlıklarımızın en mühim kısmını tel örgülerine tahribi teşkil ediyordu. Bun-ları tahrip için bilinen ve akla gelebilen her çareye başvurul-muştu. Bir zamanlar makineli tüfeklerle tel örgülerin tahribi denendi. Makineli tüfekler telleri bıçak gibi biçiyorlardı fakat bunun için hesapsız cephane sarfedilmesi gerekiyordu. Bu usul de bizim işimize gelmezdi. Bir zaman insan ve hayvan kuvve-tiyle tel örgülerin sökülüp çıkarılması akla geldi. Düşmanın çok yakınında cereyan eden hareket, sessiz ve sükunetle ya-pılmadığı için verilen zayıatla yapılan iş kıyaslanmayacak de-recedeydi. Sonradan tank taklidi demir bir araba yapıldı, bu arabanın içine girilir, tel örgülere doğru sürülür, bunun kal-kanlarına sığınarak teller makasla kesilirdi. Çok geçmeden bu-nun da pratik bir iş olmadığı anlaşıldı. O zamanlar Avrupa'da garp cephesinde tel örgüler topçu ateşiyle tahrip edilirdi. He-nüz tanklar bilinmiyordu. En sonunda biz de topçuya müracaat

5 Kurmay Albay Muzaffer, *Irak Cephesinde Türk Topçuları*, IV. Kolordu Matbaası, İstanbul 1931.

ettik. Günün birinde Hıdeyri karşısında bulunan seri bataryalardan bir top bu işle görevlendirildi. Bu top geceleyin düşman siperlerine ve tel örgülerine yedi-sekiz yüz metre ileri sürüldü. Buradan tel örgülerine görerek ateş edilecek ve tel örgü kazıkları birer birer devrilecekti. Bu bir tek topla kırk-elli mermi sarfederek güpe gündüz açık mevziden görerek ve bizzat tel örgü kazıklarına nişan alarak ateş etmek ve tel örgüleri tahrip etmek bilhassa etkili piyade ve makineli tüfek ateşleri ve üstün düşman topçusu karşısında kolay bir iş değildi. Bu en hafif tabirle iğne ile kuyu kazmak demekti. Bu iş için bol cep-hane ile hiç olmazsa birkaç batarya tahsis etmek gerekirdi. Fakat yokluk insana her şeyi yaptırır. Bu bir tek toptan çok şey bekleniyordu. İsteniyordu ki her atılan mermi hiç olmazsa bir kazık devirsin. Hemen her atımı müteakip tümenden telefonla sorulurdu: Kaç mermi attınız? Kaç kazık devirdiniz?

Tümen ne yaparsa yapsın, karşısındaki kuvvetli mevzii elindeki eksik silah ve malzeme ile bir an önce zaptedecekti. Mevziin kuvvet ve mahiyeti daha yukarı makamlarca lâıykıyla takdir edilememiştir. Deneme mahiyetinde olan bütün bu gayret ve çabalardan sonra taarruzdan önceki gece; “Tel örgülerin makineli tüfek ve saire ile tahribinden vazgeçildiği, istihkâm-cılarla birlikte piyadelerin bu gece bu işi bizzat yapmaları, yarınki hücum için geçitler ve gedikler açmaları gerektiği” birliklere tebliğ edilmiştir.

18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey, 52. Tümen Komutanı Yarbay Bekir Sami Bey’e akşam saat 6.20’de şu emri verdi⁶:

“Bu gece Hıdeyri Kalesi’nin zaptı kesinlikle istenmektedir. Açılan gedikten sığabildiği kadar asker, süngüleri takılı olarak birbiri ardınca içeriye girecektir. Ateş ederek muharebeden ziyade, içeriye birçok asker sokarak sonucu süngü ile elde

6 Mehmed Emin Bey, *Kütulamâre Hücum ve Muhasarası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016.

etmelidir. Kalede kazanılan bölümlerde derhal yığınak yapılmalıdır. Giren askerlerin kesin olarak geriye gelmemeleri sağlanmalıdır. Ben 51. Tümen karargâhındayım. Sık sık bilgi verilmesini isterim.”

Bu seferki hücum, ayın doğmasından evvel ve karanlıkta başladı. Gündüz yapılan hücumla katılıp hayatta kalabilen subaylar, kalenin iç düzenliğini az çok bildiklerinden bu hücumun da olumlu bir netice vermeyeceği inancındaydılar. Bu düşünceye rağmen komutanlarına korkak ve çekingen görünmemek için yüksek bir fedakârlık gayretiyle hücum kademelerine öncülük etmekten çekinmediler.

43. Alay, gündüz yapılan hücumda çok fazla sarsılmış ve kayıplar vermiş olan Birinci Taburunu, İkinci Tabur ile yer değiştirtmiş ve bu şekilde 2. ve 3. Taburlarını hücumla ayırarak diğer taburunu yedeğe almıştı.

Cephedeki taburlar, ikişer bölükleriyle akşam saat 6.45'te hücumla başladılar. Bu ilk kademe tel örgü engelini geçtikten sonra ikinci kademeyi oluşturan diğer bölükler ileriye atıldı. Üçüncü kademe olmak üzere 40. Alay'ın Birinci ve İkinci Taburlarından birer kısım geliyordu.

Başlarında, elde revolver ve gönüllerinde tükenmez bir azim ve cesaret taşıyan subayları olduğu halde kale duvarına doğru atılan birinci kademeyi cehennem misali bir ateş karşıladı. Mazgallardan ve tahrip edilen köşenin sağ ve solundan sürekli bir mermi yağmuru boşanıyor ve bu sağanağın etki alanını oluşturan bizim siperlerle kale arasındaki bölüm gittikçe şehitler ve yaralılarla örtülüyordu. Bu yok edici ateşin içerisinde kalan ilk kademe, tel örgü engelinin önü ve arkasında kaldı ve bir kısmı da kale duvarına yetişerek oradaki ölü açılı noktalara sığındı.

Kalenin ortasına denk gelen çıkıntı veya köşe topçu ateşimizle tahrip edilmişse de çıkıntının iç tarafında bir takım

siperler, kum torbalarıyla oluşturulmuş yığınaklar, dikenli tel-
den yapılmış engeller ve bunun gerisinde de çok sayıda maz-
gallarından kesintisiz demir ve ateş boşanan bir duvar vardı.

Düşmanın gerek bu mazgallı duvar gerisinden ve gerekse
bunun önündeki gömme siperle sac ve tahta kaplı korunaklı
noktalardan açmış olduğu piyade ve makineli tüfek ateşinin
şiddet ve dehşeti karşısında hücum birliklerinin ileri hareketi
ani bir duraksamaya uğradı ve tam bu sırada önlerinde patla-
yan iki lağımın toz ve duman bulutları birinci kademeden du-
var dibine yetişebilmiş olan askerine yeni ve uğursuz bir deh-
şet sebebi oldu. Bu fedakâr askerlerden kale içerisine sokulmuş
olan bir kısım nefer ve subaylardan ancak bir ikisi yaralı bi-
çimde geri dönebildi. Geri kalanları esrarengiz kalenin bir vol-
kanmışçasına dehşet veren dipsiz çukuruna gömüldü gitti!..

Birinci kademeyi takip eden diğer kademelerin çok az kısmı
kale duvarına yetişebildi. Sebebi ise 37. ve 9. Alayların dışa-
rıdan kaleye karşı açmış oldukları ateş düşmana etki edemi-
yor ve bu şekilde serbest kalan savunma birliklerinin tesirli
ve şiddetli ateşi kale ile bizim siperler arasındaki bölgeyi ge-
çilmesi imkânsız bir şekle sokuyordu.

Ayın doğuşuna kadar bir dereceye kadar örtülü biçimde
yapılabilen harekâtı, savunma birliklerinin sık sık attığı ay-
dınlatma tabancaları açığa çıkararak bozuyorken daha sonra-
sında ay ışığının ortalığı aydınlatmaya başlaması üzerine hü-
cum birliklerinin harekâtı, büsbütün tehlike altına giriyordu.

Savunma birlikleri, kale duvarının ölü noktalarına sığı-
narak şaşkın ve heyecanlı bir halde durmakta olan askerle-
rimiz üzerine piyade ve makineli tüfek ateşlerine ilave ola-
rak çok az bir zamanda 160'ı aşkın bomba yağdırdılar. Kale
duvarının bir dereceye kadar ateşten korunaklı olan 30 met-
relik kısmına yığılan yüzlerce insan, aşırı sıcağa maruz kal-
mış bir buz kütlesi gibi gittikçe eriyordu. 43. Alayın 3. Tabur

kumandaniyla 3. ve 2. Taburlarından beş bölük kumandanı ve diğer bazı subaylar şehit ve yaralılar arasında serilmiş; taburlar, bölükler birbirine karışmış korkunç ve elem verici bir karmaşa yaşanmıştı. Bu alayı takviye etmiş olan 40. Alayın İkinci Taburu da aynı halde subaylarından ve dolayısıyla disiplinden yoksun bir haldeydi.

Bu uğursuz hücumla katılmış olan arkadaşların özellikle bu gece hücumuna ait hatıraları cidden birer dehşet ve bozgun hikayeleridir. Her dakikada birkaç kurban veren duvar dibindeki asker kümesi tamamen birbirine zıt iki kuvvetin etki alanında yerine mihlanmış, ileriye veya geriye bir adım atamıyordu. İleriye, kale içerisine atılmasına duvardan, havadan ve yerden fıskıran demir ve ateş kasırgası engel; geriye dönmesine ise fedâkârlık duygusu ve askerlik şerefi... Önündeki engeli oluşturan savunma askerleriyle karşılaştı her hâlükârda süngüsüyle kendisine bir zafer yolu açacak; fakat ne mümkün, ortada boğuşulacak kimse yok. Sadece ve sadece demir ve ateş!...

Hayatta kalan bir kısım subayın, kale dibindeki askerleri düzenli hale getirmek için harcadıkları son emek ve fedakârlık maalesef olumlu bir sonuç veremedi. Bu kümenin başında bulunan 43. Alay Kumandanı Fazıl Bey, yeni bir takviye yardımıyla bunlara taze bir hayat ve neşe vermek istedi. Alayına mensup 3. Taburun ileriye gönderilmesini, 40. Alay kumandanına haber göndererek rica etti. Mezkûr alayın 3. Taburu ve Birinci Taburunun üç bölüğü bu gece felâketine katılmamış, yalnız uzaktan ateşleriyle harekâtı koruma altına almışlardı.

Birinci kadememin kale duvarına yetişerek az bir kısmıyla kale içerisine atılması, tümene bir zaferin ilk adımlarıymış gibi yansıdı ve bu tatlı haber, endişeli bir bekleyiş içinde son teşebbüsün sonuçlarını bekleyen kolordu ve orduya iletildi.

Kolordu akşam saat 9 sularında tümene yazdığı cevapta, başarısı için teşekkür ve devamını temenni ettikten sonra kutlama yazısına;

“Bu gece sabaha kadar ve yarın akşama kadar gösterilecek büyük fedakârlık, gayret ve devamlılığın Irak meselesini kesin biçimde halledeceğini en küçük nefere kadar anlatmanızı isterim, muvaffakiyet Allah’tandır” cümlesi ile son veriyordu.

52. Tümen Komutanı Yarbay Bekir Sami, askerlerinin Hıdeyri Kalesi önünde uğradıkları felaketi görüyor, ancak bunu üstlerine bir türlü anlatamıyordu. Vermiş olduğu kayıplara rağmen hem Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı [Albay Nureddin Bey] hem de 18. Kolordu Komutanlığı [Albay Halil Bey] tümenin daha fazla gayret göstererek kalenin alınmasını şidetle emrediyordu.

Çaresiz kalan Bekir Sami Bey, verilen emrin uygulanmasının imkânsız olduğunu bildiğinden Kolordu komutanına kısa ama manalı şu cevabı vermişti:

“Ben başta olmak üzere tümenimi Hıdeyri Kalesi’nin alınması için gömeceğim! Şimdi ben de ileriye gidiyorum. Muvaffakiyet Allah’tandır.”

18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey, ilerideki hattın sürekli biçimde desteklenmesini ve ilerlenmesini emir ve ihtar ederken, Hıdeyri önündeki kanlı sahneyi görseydi ve duruma hakim olsaydı, eminim ki ileri siperlerimizden kale duvarına kadar canlı ve cansız yerlerde yatan yüzlerce insan üzerine bastırarak yeni yeni takviyeler göndermeye gönlü elvermeyecekti. Yine birkaç metre yüksekliğindeki mazgallı ve sağlam bir duvar önünde durmaya ve durdukça erimeye mahkum olan talihsiz hücum askerlerine ilerlemeyi ve demir ve ateş fışkıran o yıkılması imkânsız duvara çarpılıp kırılmayı teklif etmeyecekti.

52. Tümenin o parlak ve fakat başarısızlığa mahkum vaatleri ve garantisi de ya o kanlı sahenin acı gerçeklerini tamamiyle bilmediğine delil veya bunu yukarı makamlara anlatamamaktan kaynaklanan ümitsizlik ve kederin sonucuydu.

Bu sırada cepheye gelmiş olan 52. Tümen kumandanı, artık zaferden çok kurtarılmaya muhtaç olan kıtaların bu ümitsiz durumu karşısında, kolorduyu şu şekilde uyarmaya mecbur oldu:

“Duvarlardan içeriye girmek mümkün olmuyor. 40. ve 43. Alaylardaki bölük kumandanları ve subayların onda dokuzu kaybedildi. Askerin başında kumanda edecek kimse kalmadı. Kendim ilerideyim. Asker kayıpları, subay kayıplarıyla aynı oranda. Hendekler cesetlerle doludur. 44. ve 37. Alayları da takviye edip saldırıya gönderirsem aynı sonun içine düşeceklerdir. Taarruza devam etmem zorunlu ise şimdi emredilip bildirilmesi. (25 Aralık 1915, gece yarısı saat 01.25'te).”

Tümen komutanı askerlerini bu cehennemden çekmek için kolordunun cevabını beklemedi. Hemen o uğursuz sahne gerisinde alay kumandanlarıyla kısa bir görüşme yaptıktan sonra kıtalara eski mevzilerine çekilme emrini verdi (gece saat 02.10'da). Ardından durumu ve son verdiği emri telefonla kolorduya anlattı. Yirmi dört saatlik endişeli bekleyişi, tatlı ümitleri, haşın ve sert bir darbe ile tarumar eden bu açıklamayı ordu ve kolordu kumandanları iki mikrofonlu bir telefonla dinlediler. Artık vaziyet tamamiyle anlaşılmış ve Hıdeyri Kalesi'nin zafer hülyası tamamen sönüp gitmişti!

Hıdeyri taarruzuna topçu birliklerinin içinde katılmış olan bir topçu teğmeninin, 15 yıl sonra yazdığı hatıratında bu meşum taarruzu topçu gözüyle şöyle anlatmıştır⁷:

7 Kurmay Albay Muzaffer, *Irak Cephesinde Türk Topçuları*, IV. Kolordu Matbaası, İstanbul 1931.

“Kûtulamâre muhasarasında cebrî hücum yapılacak olan Hıdeyri Kalesi, adi toprak bir duvardan ibaret olup İngilizler tarafından kum torbaları ve birkaç sıra tel örgülerle takviye edilerek pek kuvvetli bir istinat noktası haline getirilmişti.

Bu taarruza 52. Tümenimiz memurdu. Tümen iki alayı ile bu hücumu yapacak, bir alayı ile ikinci hatta bulunacaktı. Bu maksatla tümenin taarruz ve hücum cephesinin bir ağır muhasara, bir seri sahra, bir seri cebel ve dört mantelli bataryası ki toplam 26 top mevzilendirilmişti. Seri batarya ve cebel topları kale duvarına 800 metreye kadar sokulmuşlardı.

Hücumun yapılacağı 24 Aralık 1915 tarihi için verilen tümen emrine göre:

Saat sabah 06.30'da bütün toplar kalenin kendilerine gösterilen kısmına karşı cehennemi(!) bir ateş açacaklar, bu kırsımların tamamen tahribi ve gerekli görülen gediklerin açıldığı ana kadar ateşe devam edeceklerdi. Tahribatın yeterli olduğuna tümen tarafından kanaat hâsıl olduktan sonra hücum emri verilecekti. Bu emri takiben topçu ateşi gerilere, kalenin içerilerine çevrilecekti.

24 Aralık sabahı, emir gereği saat tam 06.30'da topçu ateşi başladı. Bataryalar bu ateşi düşmanın tesirli piyade ve makineli tüfek ateşi altında yapıyordu. Topların kalkanlarına çekiç darbeleri gibi kurşunlar çarpıyordu. Bu ateş böylece öğleye kadar devam etti. Düşman mevzilerinin önündeki tel örgülerinde ve kale duvarlarında yer yer gedikler açılmıştı. Bu sırada düşmana hücum için en ileri hat siperlerde hazır bulunan piyadelerimizin “Allah, Allah!” sesleriyle hücumu kalktıkları görüldü. Bataryalar top başına ortalama yüzer mermi yakmışlardı. 26 top için 2.600 mermi demekti. Mermi adedine ve hedefin genişliğine bakılırsa bu kadar mermi ile az çok bir etki yapmış olmak gerekir gibi gelir. Halbuki duvarların arkasında ve altında düşman tarafından yapılmış gizli tertibat ve tahkimata

karşı topçu ateşimizle hiçbir şey yapılamamıştır. Buralara karşı etki edebilmek için hiç olmazsa bol cephane ile iki-üç ağır bataryaya ihtiyaç vardı.

Kale duvarlarının dış kısmındaki tesire aldanarak piyademiz vaktinden evvel hücumla kaldırılmıştı. İlk safta hücum eden bölükler hemen tamamen mahvolmuşlar, taarruz akim kalmıştı. 18. Kolordu Komutanlığı, Hıdeyri Kalesi'nin zaptını 52. Tümen için bir namus vazifesi gibi görüyor ve hücumların tekrarında ısrar ediyordu.

Topçular atacaklarını atmışlar, yapacaklarını yapmışlar, piyadeler ise hiç ümit edilmeyen, hiç ihtimal verilmeyen gizli tertibat ve tahkimat karşısında apışıp kalmıştı. Gerek top- lar ve gerekse piyadeler vazifelerini yapmışlar ve fakat hedefe ulaşamamıştı.

Kolordunun ısrarı; **“52. Tümen Hıdeyri Kalesi'ne gö- mülecektir!”** demekti. Düşman mevziinin en kuvvetli bir ye- rine çarpılmıştı. Kum torbalarıyla takviye edilen toprak bir du- var hafif sahra topraklarına karşı mükemmel bir siperdir. Açılan gedikler derhal kum torbalarıyla tıkanabilir.

Kûtulamâre muhasarasında düşmanın Hıdeyri ve Elhan mevkiilerindeki istinat noktaları bizim için acı hatıralar bır- rakmıştır. Birincisine karşı yetersiz topçu hazırlığı ile taar- ruz edilmiş, ikincisine karşı hiç topçu hazırlığı yapılmamıştı.”

Soğuklar ve Su Taşkınları

Irak cephesinde Kûtulamâre etrafında düşmanla yapılan çetin muharebeler kanlı boğuşmalar bazen yerini tabiata karşı verilen mücadeleye bırakmaktaydı. 1916 yılı Ocak ve Şubat aylarında başlayan yağmurların getirdiği seller ve taşkınlar ile sıfırın altına düşen ısıdan dolayı Irak gibi çöl ikliminin yaşandığı bir coğrafyada soğuktan donma gibi garip durumlar da yaşanmıştı.

O zorluklara bizzat şahit olmuş Mehmet Emin Bey'in hatıratından⁸:

***

“Havalar ve Soğuklar: Ocak ayının ikinci yarısı aralıksız yağmurlar, rüzgâr ve soğuklarla geçti. Özellikle gece ayazı, henüz çoğu yazlık ve ince elbiseler giymekte olan kuşatma askerlerini son derece etkiliyor, hastalık ve hatta kayıp bile verdiriyordu. Elbisece 13. Kolordu birliklerinden bir derece daha mesut bir durumda olan 18. Kolordu bile, yalnız 21/22 Ocak 1916 gecesi soğuğa dört kurban verdi.

Gökten bolca boşanan yağmurlar ve Dicle'den taşıp karaya yayılan sular her tarafı göl, bataklık ve bataklık bir hâlde koymuş, avcı siperleri, istinat ve ihtiyat hendekleri, askerin aralıksız temizleme çalışmalarına rağmen, yine havuz halinde, gevşek ve killi toprak, sıkıntı veren ve yorucu kalın bir çamur tabakası meydana getirmiş, gidiş gelişi zorlaştırıyor.

Altı çamur ve ince elbisesi sırsıklam olduğu hâlde takdire değer bir sabır ve tevekkülle titreyerek ve donarak yine bu sulu ve çamurlu hendekler içinde elde tüfek vazife gören

8 Mehmed Emin Bey, *Kûtulamâre Hücum ve Muhasarası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016.

zavallı askerleri, gündüz şiddetli yağmurlar ve gece de dondurucu ayazlar hırpalayıp duruyordu.

Şüphesiz ki, iklim ve tabiatın bu acımasız saldırısı kuşatılan birlikleri bu derece üzmüyordu. Çünkü onların üst-başı mükemmel ve gerilerdeki korunaklı mahalleri daha çoktu. Elbise hususundaki imkânları, mevzilerinin düşmesi esnasında her birisinin üstünde ikişer kat yepyeni elbise bulunmasıyla ortaya çıkmış ve pek mükemmel hazırlanmış korunaklı siperleri de gözle görülmüştü.

Bundan başka gerilerinde, o muhite göre mükemmel ve büyük bir kasaba vardı. Ara sıra oradaki binaların içinde dinlenmek ve ısınmak imkânına sahiptiler.

23 Ocak'ın bol güneşi, Felahiye zaferinin zevk ve tebrik törenini tamamlamak için biraz ışık ve sıcaklığa muhtaç olan kahramanlar alayını ılık bir nur tufanı içinde bıraktı. Sular ve çamurlar ortasında yırtık, ince ve ıslak elbiseler içindeki bu büyük kalpli ve yüksek ruhlu insanların cümbüş ve zevkini, Luristan dağlarının çıplak ve yalçın zirvelerinden yükselen bu kış güneşi sanki tebrik ediyordu.

***

Su Taşkını Belası: 1916 yılı Mart ayının en büyük belalarından biri de taşmaya başlayan Dicle Nehri'nin etrafa yayılması ve iki tarafa verdiği müthiş hasar ve yorgunluktur. Bu trajedinin kapsamı ve büyüklüğü o derecelerdeydi ki, aylar boyunca her iki tarafın aralıksız faaliyetle buna direnmeye çalışması bile esaslı bir fayda sağlamadı ve mevzilerin suyun saldırısından tamamıyla kurumasına yetmedi. Artık su taşkınıyla mücadele meselesi, savunanlar ve saldıranlar için esaslı bir uğraş hükmüne girmiş ve neredeyse savaş harakâtını unutturmuştu.

Taşkınlardan korunmak için savaş bölgesinde oturan Arap reislerinden su baskınının şiddeti ve yayılma derecesi hakkında ikna edici bilgi elde etme imkânı vardı. O sıralarda daha gerilerde hummalı bir faaliyetle sedlerin tamiriyle meşgul olan çiftçilerden ibret dersi almak mümkündü. Maalesef ne bizim arz ettiğimiz hususlara tamamıyla önem verildi ve ne de tavsiye ettiğimiz araştırmalar yapıldı. İşte bu inat ve direnme yüzündendir ki, ansızın başlayan su taşkını, grubun aylarca süren tahkimat mesaisinin çoğunu mahv ve harap ettiği gibi maddi olarak da önemli sıkıntı ve hasarlar doğurdu!...

14 Mart 1916'da birden bire bir metre kadar yükselen su seviyesi, Kûtulamâre'nin kuzey cephesinin sağ ve sol kanatlarından birer kısmına yayıldığı gibi ileri mevzileri de kısmen kapladı. Hatta istinat noktaları hattının (asıl mevzinin) sol kanadındaki harap seddi bile aşarak oradaki tabur mevzisine hücum etti.

15 ve 16 Mart'ta, kuzey cephesinin sol kanadındaki iki istinat noktasına su girdi. İkinci hattın soldan 900 ve üçüncü hattın da 600 metrelik kısmını da su istila ettikten sonra ancak durdurulabildi. 3. Alay 15-16 Mart'ta, postalar hattını terkle ileri birliklerini 400 metre geriye çekmeye mecbur oldu. Aynı gece de Elhan Köyü cephesindeki 141. Alay'ın 2. Taburu cephesinden de bir bölüklük siper dahi istilaya uğradı.

22 Mart'ta da su hemen hemen bir metre kadar ve yenisinden yükseldi. Artık, boğmak isteyen taşkın Dicle ile boğulmak istemeyen insanlar arasında müthiş bir mücadele açılmıştı. Nehrin kabına sığmayan hiddetli ve saldırgan dalgacıları, uzun emeklerle meydana getirilen zayıf kapakçıları kemire kemire oyuyor ve ansızın yuvarlayarak istila dairesini alabilmesine genişletiyordu. İnsanların bu mücadelelerini zorlaştıran diğer bir nokta da kurşunla birbirlerini çalışmaktan alıkoymalarıydı. Bu cümleden olarak, taşan su güzergâhında bir

engel oluşturmaya çalışan 141. Alay, 23 Mart'ta biri asteğmen olmak üzere 2 yaralı ve bir de şehit vermişti.

24-25 Mart'ta 15 cm. daha yükselen Dicle'nin yükseltisi korkunç bir şekil almıştı. Yaklaşık bir metre kadar daha kabarsa iki tarafın mevzilerini tamamen istila edebilecek hâlde idi. Bu endişe ile huzursuz olan birlikler, amele taburunun da yardımıyla mevcut seddi yükseltmeye son derece gayret ediyorlardı.

26 Mart'ta, su taşkınında önce durma ardından az da olsa düşme belirtileri gözlemlendi.

9 Nisan'da kuzey cephesinden tümen gözetleme mahalline doğru yayılan su biraz daha ilerledi. Böyle olmakla birlikte suyun istila ettiği tahkimat bölümleri yavaş yavaş tahliye ediliyor ve sudan temizleniyordu. Bu cümleden olarak 3. Alay yalnız bugün zarfında 60 siperinden 54'ünün suyunu boşaltmış ve suya karşı 14 sed yapmıştı.”

***

Kûtulamâre'de su taşkınları sırasında Felahiye'deki Türk savunma hattında bulunan topçu subayı Muzaffer Bey, düşmanla muharebe ederken, karşılaştıkları bu afetle olan mücadelelerini hatıratında şöyle anlatmaktadır⁹:

***

“Bir yanı nehir diğer yanı bataklık gölüne dayalı olan Felahiye mevziinde en büyük ve korkunç düşmanımız tabiatı. İlk başlarda bu su baskınlarına karşı kendimizi ve toplarımızı nasıl koruyacağımızı bilmiyorduk. Tamamıyla suya gark olduktan sonra kazma küreğe davranarak arklar ve çığırlar açarak suları başka tarafa akıtmaya ve bunun için de zaruri olarak siperlerin dışında çalışmaya mecbur oluyorduk. İlk su baskınına uğradığımız zaman büyük bir telaş ve şaşkınlıkla subay, nefer

9 Kurmay Albay Muzaffer, *Irak Cephesinde Türk Topçuları*, IV. Kolordu Matbaası, İstanbul 1931.

hep birden siperden dışarı, açığa fırlamıştık. Bu düşman için bulunmaz bir av, kaçırılmaz fırsattı. Düşman topçuları derhal ateş açmışlar ve bizi hırpalamaya başlamışlardı. Bu vaziyette artık siper dışında çalışmaya imkân yoktu. İçerde su, dışarda ateş iki düşman, iki ölüm karşısında bazılarımız suyu, bazılarımız ateşi tercih etmiştik.

Topçulardan Sabit Bey'in bataryası daha ziyade su tehlikesine maruzdu. Sabit, erlerinin başında siperlere hücum eden sulara karşı bir tampon, bir sed vücuda getirmek için o ateş ve ölüm tufanı altında şehit düşünceye kadar çalıştı. Sağında, solunda, önünde arkasında ve tepesinde patlayan mermi ve şarapnellere kulak asmıyor; *"Haydi evlatlarım, haydi az kaldı!.."* diyerek ve bazen bizzat kazma ve küreğe sarılarak erlerine örnek oluyordu. Bu sırada hain bir şarapnel bütün misketlerini Sabit'in karnına boşaltmış ve onun pek kanlı bir surette şehadetine sebep olmuştu. Sabit, bu vazife âşığı kahraman subay; *"Yanıyorum, bataryam size emanet..."* diyerek can verdi. Fakat bataryaları muhakkak bir felaketten kurtardı.

Gitgide diğer şeylere olduğu gibi bu su baskınlarına da alışmıştık. Siperler ve zikzaklar içerisinde suları akıtmak için hususi kanallar açıyor, ayrıca nehre ve bataklığa karşı sedler ve duvarlar yapıyorduk. Bu sedler ve duvarlar düşman topçuları tarafından daima ateşe ve tahribe maruz olduğundan gece gündüz uyanık bulunmak ve yıkılan yerleri yeniden yapmak lazımdı. Bunun için de hususi nöbetçiler, bekçiler, tamir postaları tayin ve tahsis olundu. Bundan başka gerek düşman ve gerekse suların tesiriyle siperlerimiz sık sık bozulmaya mahkum olduğundan buna karşı da pek çok değiştirme mevzileri yani "yedek mevziler" yapmakta çare bulmuştuk."

***

Irak Cephesinde Kıyafet ve İaşe

Kûtulamâre'de İngiliz ordusunu kuşatan Osmanlı Irak ordusu, devletin yönetim merkezi olan İstanbul'dan en uzak mesafedeki savaş cephesi olmanın olumsuzluklarını bütün muharebeler boyunca hissetmişti. Irak cephesinin daha en başından yeterince takdir edilmeyerek son derece zayıf kuvvetlerle tutulması, yetersiz silah ve mühimmatla düşmana direnmeye çalışılması yanısıra askerlerin beslenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması noktasında da pek çok eksiklik görülmüştü.

Irak'ta mücadele eden 6. Türk Ordusunun kıyafet ve gıda hususunda karşılaştığı durumları en iyi bilenlerden birisi olan, 6. Ordu Karargâhı kurmay subaylarından Binbaşı Mehmed Emin Bey'in hatıratında bu konuya dair izlenimleri¹⁰:

“Kıyafet: Kûtulamâre mevzisini kuşatmakta olan 51. ve 45. Tümenlerin maddi durumları, gıda bakımından zararsız ve fakat kıyafet hususunda hiç de memnuniyet verici değildi. Irak muhitinin soğuk kış gecelerindeki müthiş ve etkili ayazı, henüz çok büyük bölümü yazlık ince elbiseler giymek mecburiyetinde olan birlikleri son derece etkiliyor ve hatta ölümler bile oluyordu. Bu ihtiyaç, 35. Tümeninde daha fazla hissedilmekte olup belirtileri ve tahribatı daha fazlaydı. Sebepleri ise genel olarak 35. Tümen ve lağvedildiği tarihe kadar da 38. Tümene kısmen daha az önem verilmesi ve adeta lüzumsuz ve hatta zararlı bir kuvvet sayılmasıdır. İşte bu haksız fikir ve görüş sebebiyle ordunun pek sınırlı ikmal vasıtaları hemen tamamen ve abartısız olarak %80-90'ı daima 18. Kolordu'ya tahsis edildiği halde bile sözü edilen kolordu tümenlerinin giyim ihtiyacı pek az karşılanabilmişti. Giyim ihtiyacı o derece fazlaydı ki geriden bir şey alınamayacağına az çok

10 Mehmed Emin Bey, *Kûtulamâre Hücum ve Muhasarası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016.

kanaat getirmiş olan bazı askerler, elbise ve ayakkabı tedariği için düşmanın tek kişilik postalarına, keşif kollarına pusular kuruyor ve onları yakalayıp soyarak noksanını tamamlamak için, kanı bahasına çalışıyordu.

Giyim-kuşamdaki sefaletten etkilenen yalnız erler değildi. Bunların arasında subaylar da vardı. Zorunlu olarak bunların bir kısmı nefer elbisesinden istifade ediyor ve tıpkı onlar gibi giyinmek mecburiyetinde kalıyorlardı. Zorunlu ve fakat pek sağlıksız ve yanlış olan bu âdetin kötü etkilerini gizlemek mümkün değildi. Bu gibi subayların biricik ayırıcı işareti, bütünü kararmış ve asıl rengini kaybetmiş kalpak sırması ve omuzlarındaki hâki spolet¹¹ idi. Bunların ayırımı ve teşhisi ise büyük bir dikkat gerektirmekteydi. Bununla birlikte kalpak yerine tıpkı erler gibi kabalak giyen ve omuzuna takacak spolet dahi bulamayan subaylar da yok değildi. İşte ihtiyacın doğurduğu bu giyim sefaletidir ki disiplini etkiliyor ve daima subayları süslü elbiseler ve parlak sırmalı kalpak ve spoletlerle görmeye alışmış olan erleri, şu sefil kıyafetli ve kendilerine tamamen benzeyen kumandanlara karşı bilerek bilmeyerek umursamaz bulunduruyordu.

İaşe: 1916 Mart ayına kadar iaşe konusunda şikâyeti gerektiren bir hal meydana gelmedi. Savaş vaziyeti müsait olduğu müddetçe birliklere günde iki defa sıcak yemek ve tam istihkak verildiği gibi hayvanlara da aynı tarzda bakılmıştır.

Ancak Mart ayından sonra gerekli tahsisat gelmediğinden Dicle Grubu'nun bu sıralardaki iaşe vaziyeti üzüntü verici bir hale gelmişti. O derecelerde ki, grubun en aziz ve en kıymetli birliği olan 51. Tümen bile iki gün yarım istihkakla geçinmeye mecbur olmuştu.

---

11 İspalet = Spolet: Üniformanın yaka kısmına takılan ve takanın askeri sınıfını gösteren kumaş parçası.

Kuşatılmış ve seyyar olmak üzere 40-45 bin kişilik bir düşmanla birkaç cephede ve devamlı çarpışan, gece ve gündüz hiddetli ve taşkın Dicle sularıyla mücadele hâlinde bulunan Irak cephesindeki 20.000 kişilik Türk ordusunun şu gıda krizi pek vahimdi ve askerin maddiyatı gibi maneviyatına da etkiliydi.

Krizin gerçek sebepleri; kâğıt paranın doğurduğu güçlükler, tahsisatın düzenli olarak alınamaması ve Almanların elinde bulunan menzilin ilkelik ve çürüklüğü idi. 24 Nisan 1916 günü İngilizlerden ele geçirilen Julnar'da bulunan un, pirinç, bisküvi, konserve vs. gıda maddeleri yiyecek sıkıntısı çeken Türk birlikleri için iyi bir ganimet olmuştu.”

KÛTULAMÂRE'Yİ KURTARMAK İÇİN GELEN İNGİLİZ ORDUSUYLA YAPILAN MUHAREBELER

Şeyh Sa'd Muharebesi (6-8 Ocak 1916)

24 Aralık 1914'te Hıdeyri Kalesi'ne yapılan taarruzun büyük kayıplar ve zaten eksikliği her zaman hissedilen cephanenin önemli ölçüde harcanmasına rağmen başarısız olması üzerine, 6. Ordu Komutanı Goltz Paşa, Kûtulamâre'nin cebri hücumlarla zorlanmasından vazgeçilmesini, sonuç vermeyen taarruzlarla birliklerin asker kaybına müsaade edilmemesini tavsiye etmişti. Artık Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey de aynı görüşteydi. Nureddin Bey, Kûtulamâre'deki İngiliz kuvvetinin gücünü ve tahkimatını yanlış değerlendirerek giriştiği iki taarruzda ağır kayıplara uğradıktan sonra Kûtulamâre kuşatılıp kendiliğinden düşmesini beklemek kararı almıştı.

Ancak bu sırada Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend kuvvetlerini kurtarmak üzere İngiliz Irak komutanlığı da harekete geçmişti. Irak cephesinde alınan kötü sonuçlar üzerine buradaki kuvvetlerini takviye etme gereği duyan İngiliz genelkurmayı, bir tümen Fransa'dan bir tümen de Hindistan'dan göndererek Irak cephesini güçlendirmişti.

Irak İngiliz ordusu komutanı General Nixon, gelen takviye kuvvetleri derhal Amâre'de topladıktan sonra Türk kuvvetlerinin

mevzilendiği Şeyh Sa'd istikametine sevk etmişti. Amâre'de toplanan İngiliz kurtarma kuvvetlerinin başına General Aylmer getirildi. Aylmer 12 Aralık 1914'te Amâre'ye gelerek komutayı devralmıştı.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, Kûtulamâre taarruzlarından netice alınamayıp kuşatmayı sertleştirirken diğerk taraftan da Kûtulamâre'ye doğru harekete geçen İngilizleri durdurmak üzere Şeyh Sa'd'da bir savunma hattı kurmuştu. Bu bölgede Dicle nehrinin iki tarafında mevzilenen Türk birliklerinin mevcudu 2.500 kişiydi.

Aliyülgarb'de toplanmış olan General Aylmer komutasındaki İngiliz ordusu, 10 bin kişiyi bulan muharip kuvveti, topçusu ve nehirde destek sağlayan gambotlarla Türk birliklerinden her bakımdan üstündü.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, harekete geçen İngiliz ordusuna karşı zayıf gördüğü kuvvetlerini takviye etti. Önce mevcudu azalmış olan 35. Tümeni Şeyh Sa'd'e gönderdi. Ocak ayı başında ise Kûtulamâre kuşatmasından geri çektiğı 52. Tümeni de Şeyh Sa'd istikametine sevk etti. Böylece Şeyh Sa'd mevzilerindeki Türk birliklerinin sayısı 10 bine ulaştı.

6 Ocak 1915 sabahı İngiliz birlikleri Dicle nehrinin her iki yakasından ileri harekete başladı. Şeyh Sa'd'deki Türk hatlarını 35. Tümen askerleri savunmaktaydı. 52. Tümen daha geride ihtiyattaydı. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, Kûtulamâre'den gelerek bu muharebeyi yerinde bizzat idare etmekteydi.

İngiliz ileri hareketi 6 Ocak günü 35. tümen tarafından durduruldu. Öğleden sonra İngiliz süvari tugayının 35. Tümen mevzilerine yaptığı taarruz, 52. Tümenin tam zamanında müdahalesiyle bertaraf edildi. Dicle'nin her iki yakasında devam eden muharebeler bir sonuç alınmadan akşam karanlığına

kadar devam etti. Muharebeyi yöneten 13. Kolordu komutanlığı, 18.15'te verdiği emirle tümenlerin koordineli bir şekilde geceyi muharebe durumunda geçirmelerini emretti.

7 Ocak sabahı İngilizler piyade ve süvari birlikleriyle 52. Tümene bağlı 40. Alay cephesine taarruz etti. Bu alayın kahramanca karşı koyması üzerine başarılı olamayarak püskürtüldü. Nehrin sağ kıyısında bulunan 35. Tümene bağlı 105. Alaya yapılan İngiliz taarruzu ise daha etkili oldu. Cephanesi kalmayan 105. Alayın bir kısım siperleri İngilizlerin eline geçti. Sağ kıyıdaki bu tehlikeli durum üzerine 7/8 Ocak gecesi verilen emirle 105. Alay iki km. gerideki mevzilere çekildi.

Dicle nehrinin sol kıyısında bulunan 52. Tümen ise 7 Ocak günü İngilizlerin yaptığı taarruzu durdurmayı başarmış hatta karşı taarruza geçerek düşmanı epeyce hırpalamıştı. Ancak sağ kıyıdaki Türk birliğinin geri çekilmiş olması 52. Tümeni de etkilediğinden, bu tümen de iki km kadar geri çekilerek aynı hatta mevzilendi.

8 Ocak günü yeniden başlayan muharebelerde İngilizlerin nehrin sağ kıyısında 105. Alayın yeri tuttuğu mevzilere yaptığı taarruz etkili oldu. Gücünü kaybeden 35. Tümen birliklerinin İngilizler karşısında sebat edemeyeceğini düşünen 13. Kolordu komutanı, Albay Nureddin Bey'den geri çekilmek için onay istedi. Başta Şeyh Sa'd mevzilerini terk etmekten yana olmayan Nureddin Bey, kolordu komutanının ısrarı karşısında geri çekilmeye onay verdi. Böylece 8/9 Ocak gecesi 13. Kolorduya bağlı iki tümen birlikleri Vadi-i Kelâl deresinin batısına kadar geri çekildi.

9 Ocak 1916 sabahı Türk birliklerinin mevzilerini tamamen boşaltmış olduğu anlaşılınca İngiliz kuvvetleri öğleye doğru nehrin her iki kıyısından ilerlemeye başladı. Şeyh Sa'd kasabası 9 Ocak 1916 günü saat 14'te İngiliz askerlerince işgal edildi.

Üç gün süren Şeyh Sa'd Muharebesinde Türk tarafının kayıpları 200 şehit, 500 yaralı, 300 kadar esir toplam 1.000 kişiye ulaşıyordu. Şeyh Sa'd Muharebesinin üzücü yanı, 105. Alay cephesinde yaşanan şiddetli muharebelerde bu alayın 1. ve 3. Taburlarının İngilizlere esir düşmesi ve alayın makineli tüfek takımı ile iki dağ topunun İngilizlerin eline geçmiş olmasıydı.

Buna karşılık taarruz eden İngiliz kuvvetlerinin kayıpları 417 ölü, 3590 yaralı olmak üzere toplam 4 bin kişiydi.

Irak Cephesinde Komuta Değişikliği

Şeyh Sa'd Muharebesinde direncini yitirerek Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey'in hiç arzu etmemesine rağmen Vadi-i Kelâl deresi gerisinde bulunan mevzilere çekilen ordu için burası geçici bir yerdi. Savunma açısından sakıncalı görünün bu mevzilerden daha geride bulunan Felahiye'ye çekilmek düşüncesi Nureddin Bey'de mevcuttu. Zira eldeki kuvvetlerin yetersizliği sebebiyle daha dar bir cephe hattı oluşturan Felahiye mevzilerini daha az kuvvetle tutmak mümkündü. Bunun için de hazırlıklara başlanmıştı.

Ancak Irak ve Havalisi Genel Komutanı Nureddin Bey, geleceğe dönük planlar yaptığı bir sırada 10 Ocak 1916'da gelen bir haberle, Irak cephesi komutanlığından alındığını yerine 18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey'in tayin edildiğini öğrendi.

Esasında bu değişiklik, Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın onayı ile 6. Ordu Komutanı Goltz Paşa tarafından 9 Ocak günü Halil Bey'e bildirilmişti. Halil Bey, Şeyh Sa'd Muharebesi devam ederken bu haberi vermek istemediğinden komuta değişikliği bir gün sonra gerçekleşmişti. Ordu Vadi-i Kelâl'e çekildikten sonra görevden alındığı Nureddin Bey'e tebliğ edilerek Bağdat'a dönmesi bildirildi.

Irak cephesinde işler nispeten iyiye gittiği bir sırada yapılan bu komuta değişikliğinin altında yatan başlıca sebep Goltz Paşa ile Nureddin Bey arasında yaşanan uyumsuzluktu. Albay Nureddin Bey daha en başından Goltz Paşa'nın 6. Ordu Komutanı olarak Bağdat'a gelmesini istememiş, İngilizler karşısında Selman-ı Pâk'ta galip gelişinden sonra kendisinin üstü olarak bölgeye bir Almanın komutan tayin edilmesini kabul lenememişti. Bu hoşnutsuzluğunu Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile de paylaşmış ancak Enver Paşa onu ikna etmişti. Ancak Irak cephesinde Goltz Paşa ile geçirdiği bir aylık süre içinde ikisi arasındaki soğukluk devam etmiş ve en sonunda Goltz Paşa'nın talebi üzerine Enver Paşa Nureddin Bey'in görevden alınmasına onay vermişti. Esasında Enver Paşa da Nureddin Bey'den çok memnun değildi. Kendi görüşünün hilafına Kûtulamâre'yi tahliye ederek Selman-ı Pâk'a çekilmesini unutmamıştı. Ne var ki Selman-ı Pâk Muharebesinin muzaffer komutanı olan Nureddin Bey'i hemen değiştirmeyi doğru bulmamıştı. Bu sefer Şeyh Sa'd Muharebesinin kaybedilmesi ve ordunun geri çekilmesi de gerekçe gösterilerek Goltz Paşa'nın talebi üzerine değişiklik yapıldı. Diğer taraftan Enver Paşa, bu değişiklikle 18. Kolordu Komutanı olan amcaası Albay Halil Bey'in de önünü açmış oldu.

Yeni Irak Grubu Komutanı Albay Halil Bey, 10 Ocak 1916 günü Vadi-i Kelâl'e gelerek komutayı devraldığını, Nureddin Bey'in Bağdat'a hareket ettiğini bir telgrafla 6. Ordu Komutanlığına bildirdi.

Vadi-i Kelâl Muharebesi (13 Ocak 1916)

Şeyh Sa'd'dan çekilen Türk kuvvetleri Dicle nehrinin sol kıyısında bu nehre dökülen Vadi-i Kelâl deresinin batısına çekilerek savunma mevzileri oluşturmuştu. Vadi-i Kelâl savunma

hattı, 35. Tümen tarafından tutuluyordu. Hemen gerisinde bulunan 52. Tümen ise ihtiyat kuvvetini oluşturunuyordu.

Irak Grubu Komutanlığına getirilen Albay Halil Bey iki tümenle savunma hattını tutan 13. Kolorduya fazla müdahale etmedi. Asker mevcudu çok azalan 35. Tümenle bağı alayların ta-burlarını lağvedilmiş olan 38. Tümen askerleriyle takviye etti.

Vadi-i Kelâl'de bulunan 13. Kolorduyu oluşturan 35. ve 52. Tümenlerin kuvveti, 9 bin piyade ve yalnızca 250 süvari-den ibaretti. Top sayısı 24, makineli tüfek adedi ise 16 idi. Bu kuvvetlere destek olmak üzere Dicle nehrinin sağ sahilini ör-ten Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa komutasında gönüllü aş-i-ret süvari birlikleri bulunuyordu.

İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Aylmer, Vadi-i Kelâl'e çekilen Türk ordusuna takviye alıp toparlanmadan ta-arruz etmek düşüncesindeydi. Bu yüzden derhal harekete ge-çerek 12 Ocak'ta birliklerini ileriye sevk etti.

İngiliz ordusunda taarruza katılacak kuvvetler, 7. İngi-liz Tümeni, 9. ve 28. Tugaylardan oluşan piyade kuvveti ile 6. Süvari Tugayından ibaretti. Bu birliklerin muharip er sayısı 10 binden fazlaydı. İngiliz ordusundaki top sayısı ise 46 idi.

İngilizler 13 Ocak 1916 sabahı 07.30'da harekete geçti. Gene-ral Aylmer'in düşüncesi Türk mevzilerinin sol cenahından ge-niş bir kavis çizerek arkasına sarmaktı. Türk keşif kollarının yaptığı gözlemlerle İngilizlerin planı anlaşıldığından bu kuşa-tıcı harekâta mani olmak adına, ihtiyattaki 52. Tümen sol ce-nah mevzilerine yaklaştırılarak burada emniyet tedbirleri alındı.

İngiliz kuvvetleri plana uygun hareket ederek sol cennahta 52. Tümenin tuttuğu mevzilere taarruz etti. 52. Tümenle bağı 43. Alayın mevzilerine çok yaklaşan İngilizler, bu alayın inatçı ve kahramanca karşı koyması üzerine başarılı olamadı. Akşama

doğru hafifleyen İngiliz taarruzu bilhassa 43. Alay mevzileri önünde çok sayıda ölü ve yaralı verdi.

13 Ocak akşamı General Aylmer, kuşatma harekâtının başarısızlığa uğraması sebebiyle harekâta son vererek birliklerini geri çekti.

Cephede bulunan Türk birlikleri mevkillerini koruyarak Vadi-i Kelâl deresinin Dicle'ye döküldüğü yerden itibaren sırasıyla 35. Tümen ve onun solunda 52. Tümen olmak üzere cephe mevzilerini muhafaza etmişlerdi.

Türk Birliklerinin Vadi-i Kelâl'den Felahiye Mevzilerine Çekilmesi

13 Ocak Vadi-i Kelâl Muharebesinde İngiliz taarruzu durdurulmuşsa da savunma açısından elverişsiz bir konumda bulunan bu mevzilerde durmanın doğru olmayacağı ortadaydı.

Vadi-i Kelâl Muharebesine bizzat cephe hattına gelerek izleyen 6. Ordu Komutanı Goltz Paşa, Irak Grubu Komutanı Halil Bey'e daha geride hazırlanmış olan Felahiye mevzilerine çekilmesini tavsiye etmişti. Komutanlık görevine yeni tayin edilmiş olan Halil Bey, ilk icraat olarak geri çekilmeyi yapmak istemediğinden önce buna rıza göstermedi. Ancak İngiliz ordusunun 13/14 Ocak gecesi ertesi gün yapmayı düşündükleri yeni taarruz için Türk mevzilerine yaklaşmaya ve baskılarını artırmaya başlayınca, sayı olarak üstün durumdaki İngiliz ordusunun şiddetli bir hücumunda kötü bir duruma düşme tehlikesi baş gösterince Albay Halil Bey kuvvetlerini geri çekmeye karar verdi.

Irak Grubu Komutanı Halil Bey'in, geri çekilme emri 14 Ocak gecesi saat 02'de 13. Kolordu'ya ulaştı. Önce 35. Tümen ardından 52. Tümen birlikleri kademeli olarak geri çekilerek

Felahiye mevzilerine girdi. Düzenli ve düşmana sezdirmeden yapılan geri çekilme hareketini İngilizler takip edemedi.

Vadi-i Kelâl Muharebesinde Türk birliklerinin zayıtı 92 şehit, 435 yaralı olmak üzere toplam 527 kişiydi.

Birinci Felahiye Muharebesi (21 Ocak 1916)

14 Ocak 1916'da Vadi-i Kelâl'den çekilen Türk kuvvetleri, üç ay boyunca çok kanlı ve çetin muharebelere sahne olacak Felahiye mevzilerine yerleşmişti.

13. Kolordu tarafından önceden bir savunma hattı olarak seçilen ve hazırlanan Felahiye mevzileri bir savunma hattı için çok elverişli konumdaydı.

İngilizlerin "Hana" adını verdiği Felahiye mevkii, Dicle nehri ile Süveyce bataklığı arasında dar bir geçit noktasıydı. Genişliği mevsimlere ve suların azalıp çoğalmasına göre değişmekle birlikte 1916 yılı Ocak ayında Dicle-Süveyce arasındaki hattın genişliği 1200 ile 1500 metre arasında idi. Düz bir arazideki Felahiye mevzileri Dicle'den ve Süveyce bataklığından çok az yüksekteydi. Felahiye mevzilerinin solunda bulunan Süveyce bataklığı yağmur ve taşkın zamanlarında genişler. kurak mevsimlerde çekilirdi. Bataklık ortalama 60 cm. derinliğinde piyade ve bilhassa topçu birliklerinin geçişine uygun olmayan bir vaziyetteydi.

Irak Grubu Komutanı Halil Bey, 14 Ocak günü 11.30'da 13. Kolordu Komutan Vekili Yarbay Ali Necip'e düşman taarruzunun Felahiye'de durdurulması emrini vermişti.

13. Kolordu komutanı Felahiye mevzilerine çekildikten sonra, bu mevzilerin iki tümenle tutulmasına gerek olmayacak kadar dar olması münasebetiyle Felahiye mevzilerinin 7. Alayla takviye edilen 52. Tümenle tutulmasını, 35. Tümenin ise iki km. geride ihtiyatta bulunmasına karar vermişti.

General Aylmer, emrindeki kuvvetleri Vadi-i Kelâl'den ileri sürerek kademeli bir ilerleyişle 20 Ocak 1916'da Felahiye'de Türk mevzilerinin 800 ila 1000 metre karşısına kadar yaklaşmıştı.

Felahiye mevzilerini savunan 13. Kolorduya bağlı Türk birliklerinin sayısı muharip kuvvet olarak 9.500 kişiydi. Ayrıca üç süvari bölüğü ve 22 toptan oluşan topçu kuvvetine sahipti. Felahiye mevzilerini tutan 52. Tümen alayları Dicle nehrinden başlayarak Süveyce bataklığına doğru sırasıyla 7. Alay, 40. Alay ve 37. Alaydan oluşuyordu. Bunların gerisinde ihtiyatta 43. Alay ve 35. Tümene bağlı 103. ve 104. Alaylar bulunuyordu.

52. Tümen Komutanı Yarbay Bekir Sami Bey, cephe hattının 2 km gerisindeki karargâhındaydı. 13. Kolordu karargâhı ise onun daha gerisinde bulunuyordu.

13. Kolorduya bağlı süvari tugayı ile Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa idaresindeki gönüllü aşiret süvarileri Dicle nehri- nin sağ kıyısında İngilizlerin bu taraftan gelişecek bir hareketine karşı beklemekteydi.

İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Aylmer, emrindeki 3. ve 7. Tümenlerle Felahiye mevzileri önüne gelmişti. İngiliz kuvvetlerinin muharip gücü 9 bindi. Asker sayısı olarak iki taraf eşit ise de sahip olunan top ve topçu cephanesi bakımından İngilizler 46 topla iki kat üstün durumdaydı.

Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend kuvvetlerini bir an önce kurtarmak düşüncesinde olan General Aylmer, moral vermek için Townshend'a gönderdiği telgrafta; Dicle'nin iki yakasından ilerlemekte olduğunu, ancak sürekli yağışların hareketini yavaşlattığını, buna rağmen kurtarılmaları için her şeyin yapılmakta olduğunu bildirmişti. Ayrıca 7 ve 13 Ocak'ta yapılan muharebelerde 6 bin asker kaybettiğinden kuvvetinin 9 bine düştüğünü de eklemişti.

İngiliz kurtarma birlikleri Felahiye önünde taarruz hazırlıkları yaparken, Irak'taki İngiliz genel komutanlığında bir değişiklik yaşandı. En başından beri Irak'taki İngiliz seferi kuvvetleri komutanı olan General Nixon, hastalığı sebebiyle 19 Ocak 1916'da görevinden ayrılmış, yerine Hindistan'daki İngiliz ordusundan General Percy Lake gelmişti.

Felahiye önünde taarruza hazırlanan General Aylmer, 19 Ocak 1916 tarihinde birliklere bir taarruz emri yayınladı. Bu emre göre; Felahiye'deki (Hana) Türk savunma mevzileri 20 Ocak 1916 sabahından akşamına kadar topçu ateşi altına alınacak, 20/21 Ocak gecesi birlikler Türk mevzilerine yaklaşacak ve 7. İngiliz Tümeni tarafından 21 Ocak sabahı taarruz edilecekti.

Kararlaştırılan plan gereği 20 Ocak günü başlayan topçu bombardımanı 46 top ve iki gambottan açılan ateşlerle başladı. Farklı saatlerde tekrarlanan ve süresi 20 ila 40 dakika arasında değişen beş bombardıman yapıldı. Bu bombardımanlarda İngiliz topçusu Türk siperlerine 10 binden fazla top mermisi attı. 52. Tümenin cephede bulunan alayları tarafından tutulan siperlere yapılan bu topçu bombardımanı çok etkili oldu. Türk siper hatları tahrip edilerek içinde barınılmaz hale getirildi. İngilizlerin bu müthiş topçu bombardımanına karşılık, Türk topçusu tarafından yalnızca 473 top mermisiyle mukabele edilebilmişti. Bunun sebebi Türk ordusunun bütün cephelerde olduğu gibi Irak cephesinde de topçu cephanesi yönünden son derece kısıtlı durumda bulunuşu idi. Cephane kıtlığından dolayı mermi harcanmasından mümkün olduğunca kaçınılması, cephanenin idareli kullanılması kolordu tarafından sıkı sıkıya topçulara tembihleniyordu. Düşmanın hesapsızca kullandığı topçu ateşi altında ezilen piyadenin, kendi topçusundan aynı karşılığı görememesi ise ayrıca bir moral bozukluğuna sebep olmaktaydı.

Topçu bombardımanını takiben 20/21 Ocak gecesi Türk hatlarına 200-400 metre mesafede sokulan İngiliz birlikleri 21 Ocak sabahı topçu ateşi desteğinde taarruza kalktı. Bilhassa Dicle nehri kenarından itibaren 7. Alayın tuttuğu mevzilere yapılan İngiliz taarruzu başarılı oldu ve Türk siperlerinin bir kısmı İngilizlerin eline geçti. İhtiyatta bulunan 43. Alayla takviye edilen 7. Alay erleri, kaybettikleri siperleri geri almak için fedakârca karşı hücumla geçti ve ağır kayıp verdirdikleri İngilizlerden siperleri geri aldılar.

General Aylmer, Türk mevzilerinin solundaki Süveyce bataklığı bölgesinden birliklerini ileri sürerek cepheyi yandan delmek düşüncesi de Türk askerinin inatçı savunması karşısında akamete uğradı. General Aylmer, akşama doğru bütün girişimlerin başarısız olması üzerine durumun kötüye gitmesini önlemek için taarruzu durdurarak askerlerini eski mevzilerine çekti.

Felahiye Muharebesinde başarıla bir savunma yapan 13. Kolordu birliklerinin verdiği zayıat, şehit ve yaralı olarak 18 subay, 485 erden ibaretti. Taarruz eden İngilizlerin kayıpları ise daha fazlaydı. İngilizler bu muharebede subay-er 2741 kişi kaybetmişti.

Felahiye Muharebesinin ertesi günü olan 22 Ocak 1916'da İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Aylmer, muharebe alanında kalan sayıları binin üzerindeki yaralı ve ölülerin toplanması için bir ateşkes teklif etmek üzere yanında bulunan subaylardan General Douglas'ı Türk tarafına gönderdi.

Türk tarafında bulunan 52. Tümen Komutanı Yarbay Bekir Sami Bey, muharebede alnından hafifçe yaralanmış olduğundan onun yerine ateşkes görüşmesine 37. Alay Komutanı Yarbay Abbas Hilmi Bey katıldı.

22 Ocak 1916 saat 12.10'da 52. Tümen karargâhına gelen General Douglas ile Yarbay Abbas Hilmi arasında bir ateşkes metni hazırlanarak imzalandı. Buna göre;

1- Ateşkes saat 15.30'da başlayacak, 18'e kadar devam edecek,

2- Türk siperlerinden 800 metre ilerisine kadar olan alan tarafsız bölge olacak ve bu kısımda yalnızca iki tarafın görevlendirilmiş sıhhiye erleri dolaşabilecek,

3- Ölümler taraflarca gömülecek, fakat İngiliz yaralıları bütün silah ve teçhizatlarıyla birlikte Türklere ait olacaktı.

Ateşkes belirlenen saatte uygulanmaya başlandı ve muharebe alanında yaralı bir İngiliz subayı, 12 eri ve 230 İngiliz tüfeği toplandı. Bir önceki gece ısının sıfırın altına düşmesi sebebiyle yaralıların birçoğunun öldüğü anlaşıldı.

Felahiye Muharebesinde Türk kuvvetleri, sayı bakımından olmasa da silah ve cephane bakımından çok üstün durumda olan İngiliz ordusunu mağlubiyete uğratarak çok büyük moral kazandılar. Zafer kazanmak için silah ve cephane üstünlüğünün yeterli olmadığı Felahiye'de ispat edilmişti. İngiliz ordusu 1500 metre genişliğindeki Felahiye mevzilerine 20 ve 21 Ocak günleri yaklaşık 20 bin top mermisi atmışlardı. Cephenin genişliğine oranla çok büyük bir rakama ulaşan topçu bombardımanına sabır ve sebat göstererek tahammül eden Türk askeri, İngiliz taarruzlarına da sert bir karşılık vermiş, kaybedilen siperleri, fedakâr karşı taarruzlarla geri almıştı. Bilhassa İngilizlerin muharebe esnasında işgal ettiği siperlerin geri alınmasında büyük cesaret ve fedakârlık gösteren 43. Alay, bu kahramanlığının karşılığı olarak alay sancağına altın muharebe madalyası takılmak suretiyle ödüllendirilmişti.

Fırat Cephesindeki Hareketler

1916 yılı Ocak ayı içinde Dicle cephesinde Şeyh Sa'd, Vadi-i Kelâl ve Felahiye muharebeleri yaşanırken Fırat cephesinde de eş zamanlı olarak o derece geniş kapsamlı ve kanlı olmasa da bir takım askeri hareketler vuku bulmuştu.

Dicle cephesinde Kûtulamâre'ye doğru ilerlemek isteyen İngilizler, Fırat cephesinde de Nasıriye'yi takviye ederek bu cephede de bir harekât yapılacağı izlenimi vererek Türk ordusunun kuvvetlerinin bir kısmını burada tutmasını sağlamaya çalışıyordu.

Nasıriye'deki İngiliz birlikleri General Gorringe kumandası altındaki 12. Tümen birliklerinden oluşuyordu. Bu cephedeki 6. Ordu'ya bağlı Türk birlikleri ise nizami ordu birlikleri olmayıp daha ziyade gönüllü mücahit gruplarından oluşan Arap aşiretlerine mensup kuvvetlerdi. Bu gruplar arasında önem ve sayı itibarıyla önde gelenleri; Irak cephesindeki muharebelerin en başından beri orduyla birlikte hareket eden, bilhassa Şuayyibe ve Nasıriye muharebelerinde büyük yararlık gösteren Müntefik Aşireti reisi Uceymi Sadun Paşa kuvvetleri ile Mazhar Paşa komutasındaki gönüllü mücahitlerdi.

Fırat cephesindeki İngiliz kuvvetleri 1916 Ocak ayı başında aldıkları takviyelerle harekete geçerek Nasıriye'nin 20 km kuzeyindeki Botanca mevkiini işgal etmişti. Ancak Felahiye'de İngiliz Dicle Kolordusunun mağlup olması ve Fırat cephesinde bulunan Arap aşiret kuvvetlerinin sürekli baskın ve tacizlerinden bunalan İngilizler Botanca'daki birliğini Nasıriye'ye çekmek zorunda kalmıştı.

1916 yılı Şubat ayı sonuna kadar Fırat cephesindeki İngiliz kuvvetleri gönüllü Arap aşiret kuvvetlerinin sürekli baskısına maruz kalmak suretiyle Nasıriye'de kalabilmiş ancak herhangi bir harekete cesaret edememişti.

Kûtulamâre Cephesinde Kuşatma Sürerken

1916 yılı Ocak ayında Irak Grubu Komutanlığı, Kûtulamâre'ye cebri hücum yapmaktan kaçınarak, kuşatmayı sıkılaştırmış, kuvvetlerinin bir kısmını Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend kuvvetlerini kurtarmak için harekete geçen İngiliz ordusuna karşı Şeyh Sa'd'a göndermişti. Ocak ayı içinde Kûtulamâre'nin yaklaşık 20 km doğusunda doğusunda 13. Kolordu ile İngiliz ordusu arasında Şeyh Sa'd, Vadi-i Kelâl ve Felahiye muharebeleri sürerken, öte taraftan 18. Kolordu birliklerinin Kûtulamâre'yi kuşatması da sürüyordu.

Ocak ayı ortasından itibaren başlayan yağmurlar ve bunun tabii neticesi olarak kabaran Dicle nehrinden taşan sular her iki taraf askerlerini de etkilemekteydi. Kûtulamâre'deki Türk kuşatma hattıyla İngiliz savurma hattının arasında önemli ölçüde bir bataklık oluştu. Taşkınlara karşı yapılan setleri delip geçen sular siperleri suyla doldurarak barınılamaz hale getirdi. Yağmurlarla birlikte hava sıcaklığında hızlı bir düşüş olmuş ve ısı geceleri -10 dereceye kadar düşmüştü. Bilhassa Türk tarafında etkili olan soğuklar, açık arazide suyla dolu siperlerde ıslanan, üstüne üstlük çoğunda kışlık kıyafet bulunmayan Türk erlerini fazlasıyla etkilemiş, soğuktan donma vakaları görülmüştü.

Ocak ayı boyunca Kûtulamâre cephesinde her iki taraf arasında alışlagelmiş piyade, makineli tüfek ve topçu ateşinden başka büyük ölçekte hareketler yaşanmamıştı. Yalnızca Kûtulamâre kasabasının karşısında Dicle nehrinin sağ sahilinde bulunan Elhan köyünde bulunan İngiliz mevzilerine, bu taraftaki Türk birliği olan 141. Alay tarafından bir taarruzda bulunulmuştu.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen fedailerinden birisi olan Binbaşı Yakup Cemil, özel bir görevle gönderildiği Kafkasya cephesinden sonra gelmiş olduğu Irak cephesinde yakından

tanıldığı Irak Grubu Komutanı Albay Halil Bey tarafından Elhan köyü karşısındaki Türk mevzilerini tutan 141. Alay komutanlığına tayin edildi.

Binbaşı Yakup Cemil, alayın komutanlığını üstlendikten birkaç gün sonra, Elhan köyündeki İngiliz mevzilerine bir saldırı planladı. 19/20 Ocak 1916 gecesı, 141. Alay Elhan köyüne bir baskın taarruzu yaptı. Ancak buradaki İngiliz mevzileri son derece iyi tahkim edilmişti. Mevzilerin önü birkaç sıratel örgüsü engeliyle kapatılmıştı. Hem Elhan köyündeki hem de nehrin karşısında Kûtulamâre kasabasındaki makineli tüfeklerle Türk yaklaşma yolları etkili ateş altına alınmaktaydı. Taarruz eden Türk birlikleri tel örgü engeli önünde durmak zorunda kalınca, karşıdan açılan müthiş bir yaylım ateşe tutularak çok zayıat verdiler. Bu gereksiz taarruzda 141. Alaydan 21 şehit, 4'ü subay 54 yaralı verilmişti.

Hiçbir amaca veya hedefe dayanmadan yapılan ve en ufak bir fayda sağlamayan bu taarruz, yalnızca yeni alay komutanı Yakup Cemil'in; "Elhan'ı savunan düşmanın gücünü keşfetmek ve komutanı olduğu alayın cesaret ve kabiliyetini öğrenmek" merak ve arzusundan kaynaklanmıştı. 75 asker kaybına yol açan bu sorumsuz hareket gereği gibi cezalandırılmamış, yalnızca kolordu tarafından; "böyle kanlı teşebbüslere atılmazdan önce tümen ve kolorduya haber verilmesi" ihtarıyla yetinilmiştir.

Kûtulamâre'yi kuşatan 18. Kolordu karargâhı ve Irak Grubu Komutanlığı karargâhı Kûtulamâre'nin 5-6 km. kuzeyinde bulunmaktaydı. Ocak ayı sonunda Kûtulamâre'yi kuşatan Türk birlikleri şunlardan ibaretti:

Dicle nehrinin sol sahilinde; Kûtulamâre yarımadasının kuzeyindeki mevzilerde sağdan itibaren 45. Tümenin 3. Alayı, 51. Tümenin 44. Alayı ve 7. Alaydan bir tabur bulunuyordu.

Dicle nehrinin sağ sahilinde; Elhan köyü karşısındaki mevzilerde (Garraf kanalına kadar) 45. Tümene bağlı 141. Alay, Garraf kanalının batısında 142. Alay, Garraf kanalından İmam Muhammed'e kadar olan bölgeyi 35. Tümene bağlı 103. Alaydan bir tabur gözetliyordu.

Kûtulamâre'yi kuşatan 18. Kolorduya bağlı birliklerin sayısı ise, sol sahildeki birliklerin mevcudu 4500, sağ sahildeki birlikler 2000 olmak üzere toplam 6500 kişi idi.

Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend'in ordusunda 9 bini muharip kuvvet olmak üzere 14 bin kişi bulunduğu göz önüne alındığında kuşatan kuvvetlerin kuşatılanların neredeyse yarısı kadar olduğu görölmektedir.

Irak Grubu Komutanı Albay Halil Bey, elinde bulunan 18 bin kişilik kuvvetin çoğunu Kûtulamâre'yi kurtarmaya gelen General Aylmer komutasındaki İngiliz ordusuna karşı göndermişti. Olması gerekenden çok daha az bir kuvvetle Kûtulamâre kuşatmasını sürdürüyordu. General Townshend'in bir huruç hareketi yaparak Kûtulamâre'yi kuşatan az sayıdaki Türk birliklerine ani bir taarruz yapması çok kötü neticeler doğurabilirdi. Neyse ki General Townshend, birkaç defa kurtarmaya gelen kuvvetlerle eşzamanlı harekete geçerek bir huruç hareketi yapmayı düşündüyse de bu hareket icra edilmedi.

General Townshend'in, kurtarıcı kuvvetlerin Felahiye'de mağlup olması üzerine kurtulma ümitleri sekteye uğrayıp, yiyecek sıkıntısı da baş gösterince bir huruç hareketine mecbur kalabileceği ihtimalini düşünen Irak Grubu Komutanı Halil Bey, kuşatmayı sürdüren birliklere sürekli uyanık ve temkinli olmalarını emretmekteydi.

General Townshend, kurtarma birliklerinin yaklaştığını ve kendisinin kısa bir sürede kurtulacağını düşündüğünden 21 Ocak 1916'ya kadar birliklerine herhangi bir kısıtlamaya gidilmeden yiyecekleri günlük kaloriye göre tam istihkak olarak

verilmişti. Ancak General Aylmer kuvvetlerinin Felahiye'de mağlup olup çok kayıp vermeleri üzerine yeni bir teşebbüs için zamana ihtiyaç duyulduğunun bildirilmesiyle kurtulma ümitleri azalan General Townshend, bu tarihten sonra askere yarım istihkak yiyecek vermeye başladı. Öte taraftan kasabadaki bütün gıda maddelerini elinde bulundurmak için yerli Arap ahalinin elindeki her türlü yiyeceğe de el koydurmuştu.

Sabis Muharebesi (8 Mart 1916)

Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend kuvvetlerini kurtarmak için harekete geçen General Aylmer komutasındaki İngiliz ordusunun, 21 Ocak 1916'da Felahiye'de kanlı ve çetin geçen bir muharebeden sonra başarısızlığı uğraması üzerine, harekât planlarını değiştirerek bu kez Dicle nehrinin sağ sahilinden ilerlemek istedi. General Aylmer, emrindeki kuvvetleri kademeli olarak sağ sahilde toplayarak taarruza hazırlandı.

İngilizlerin bu hazırlıklarını yapılan kara ve hava keşifleriyle tespit eden Irak Grubu Komutanlığı, Felahiye'de bulunan 13. Kolordu karargâhını Dicle nehrinin sağ sahiline naklederek bu kolorduya bağlı 35. Tümen birliklerine Sin tepelerinde tahkimat yaptırmaya başlamıştı.

Başkomutanlık karargâhından Irak cephesine takviye olarak gönderilmekte olan 2. Tümen de bu sırada Bağdat'a gelmek üzereydi. Çanakkale'de İngiliz-Fransız müttefik ordusuna karşı son derece kahramanca mücadele etmiş olan 2. Tümen'in üç alayından biri olan 6. Alay öncü olarak Şubat ayı başında Bağdat'a ulaşmıştı.

1916 yılı Şubat ayı başında 13. Kolordu komutanlığında bir komuta değişikliği yapıldı. Kolorduyu vekâleten idare eden Yarbay Ali Necip'in yerine kolordu komutanlığına tayin edilen

Albay Ali İhsan Bey (Ali İhsan Sabis Paşa) 4 Şubat 1916'da cepheye gelerek 13. Kolordu komutanlığını üstlenmişti.

Dicle nehrinin sağ sahilinde bulunan Sin-Ebter-Sabis tepeler hattını savunan 13. Kolorduya bağlı birlikler 35. Tümen ile Şubat ayı sonunda cepheye gelebilen 2. Tümen birliklerinden oluşuyordu.

İngiliz Dicle Kolordusu komutanı General Aylmer, taarruza başlamadan önce kara ve havadan sürekli keşifler yaptırarak Türk birliklerinin konumu ve savunma düzenini tespit etmeye çalışıyordu. Bu keşif faaliyetlerine katılan İngiliz uçaklarından birisi, 5 Mart 1916'da 44. Alay mevzilerinden açılan makineli tüfek ateşiyle düşürülmüştü.

General Aylmer, sağ sahilden yapmayı düşündüğü taarruzu hissettirmemek ve Türk kuvvetlerini aldatıp dikkatlerini soldaki Felahiye mevzilerine çekmek maksadıyla 7 Mart günü Felahiye mevzilerini bombardıman etti. Bu sayede Türk ordusunun kuvvetlerini Felahiye'de toplayarak, asıl harekât merkezi olan Sin-Ebter-Sabis savunma hattını zayıflatmayı hedeflemişti.

Ali İhsan Bey komutasındaki 13. Kolordunun asker mevcudu; 35. Tümen ve iki alaylı 2. Tümen'den oluşan toplam 9 bin asker ile Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa komutasındaki 1000-1500 kişilik gönüllü aşiret süvari birliklerinden oluşmaktaydı.

General Aylmer komutasında iki tümenden oluşan İngiliz ordusunun mevcudu ise 18 bin kişiydi.

İngiliz ordusu 7/8 Mart gecesi harekete geçerek Türk mevzilerine yaklaşmaya başladı. General Aylmer, taarruzun ağırlık merkezi olarak Türk mevzilerinin en sağında bulunan Sabis tepeyi seçmişti. Burada Türk mevzilerinin sağ yanı açıkta olduğundan savunma hattını buradan geçmeyi düşünmüştü.

8 Mart sabahı güneşin doğuşuyla birlikte yakın mesafede mevzilenmiş İngiliz topçusu Sabis tepeyi ve bunun güneyinde karargâh kurmuş olan Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa komutasındaki aşiret süvari tugayının üzerine 36 topla çok şiddetli bir baskın ateşi açtı. Beklenmedik bir anda başlayan bu müthiş bombardıman Türk birlikleri arasında panik yaratarak dağılmalarına sebep oldu. Süvari birlikleri ansızın yakalandıkları ateşten korunmak için Garraf kanalı yönünde kaçmaya başladı. Bu karışıklık sırasında süvari aşiret kuvvetleri komutanı Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa atından düşerek şehit oldu.

General Aylmer, esas hedef olarak gördüğü Sabis tepeye yaptığı taarruzu örtmek için Ebter tepe üzerine de taarruza geçmişti. Sabis tepeye ulaşan İngiliz askerleri burayı tutan 105. Alayla muharebeye tutuşmuştu. Albay Ali İhsan Bey, geride bulunan 2. Tümenin 1. Alayını derhal Sabis tepeye sevk etti. Artık İngilizlerin niyeti iyice açığa çıktığından bölgedeki bütün ihtiyat kuvvetleri Sabis tepe hattına kaydırıldı ve İngiliz taarruzu durduruldu.

İngiliz kuvvetleri komutanı 8 Mart sabahı yapılan taarruzun püskürtülmesi üzerine, yapılan keşiflerle sarsılmış halde bulunan Türk mevzilerini ele geçirmek için öğleden sonra yine Sabis tepeye karşı bir taarruza hazırlandı.

İngilizlerin üç yönden Sabis tepeye ve bir tugayla da Ebter tepeye taarruza hazırlandıklarını giren 13. KolorduKomutanı Ali İhsan Bey, 2. Tümeni Sabis tepenin savunmasıyla görevlendirdiği gibi, takviye olarak gelen 51. Tümeni 2. Tümenin gerisinde ihtiyatta bulundurdu.

Öğleden sonra saat 14'te İngiliz taarruzu şiddetli bir topçu ateşini takiben başladı. Hazır bekleyen Türk mevzilerinden açılan etkili ateş karşısında İngiliz taarruzu püskürtüldü. General Aylmer büyük ümitlerle giriştiği taarruzun başarısız olması üzerine Sabis tepenin zapt edilemeyeceğini anladı.

Birliklerini geriye çeken General Aylmer bir durum değerlendirmesi yaparak bu kadar gayret ve ağır zayıat verildikten sonra ordusunu geri çekmektense son ve kati bir taarruzla Sabis tepeyi düşürmek istedi. Saat 17'de çok şiddetli bir topçu bombardımanının ardından taarruza kalkan İngiliz kuvvetleri Sabis tepe mevzilerini tutan kahraman 2. Tümenin iki alayı tarafından karşılanarak ağır zayıatla geri püskürtüldüler.

General Aylmer için artık yapacak bir şey kalmamıştı. Ağır kayıplar veren kuvvetlerini 8 Mart akşamı geriye çekti. Bu çekiliş sırasında 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan Bey, çekilen İngiliz ordusuna taarruz ederek tamamen bozguna uğratmayı düşündüyse de bütün gün yoğun muharebelerde çok zayıat vermiş ve takati tükenmiş olan birliklerin ileri harekete gücü yoktu.

Takip edilmeden geri çekilen İngiliz ordusu, 20 km. geride bulunan Vadi-i Kelâl hattına kadar ricat etti. Artık Türk savunma hattını delerek Kûtulamâre'de kuşatılmış General Townshend kuvvetlerini kurtarma ümitleri birer birer sönüyordu.

Sabis Muharebesinde 13. Kolordu birliklerinin kayıpları, 316 şehit, 847 yaralıydı. İngiliz ordusu ise bu muharebede ölü ve yaralı olarak toplam 3424 kayı vermişti.

Türk savunma hattını Dicle'nin sağ sahilinde nispeten zayıf olduğu düşünülen bölgeden yarmak isteyen İngiliz ordusuna karşı kazanılan Sabis Meydan Muharebesi, İngilizlerin ümitlerini kırdığı gibi, Türk ordusuna büyük bir manevi kuvvet kazandırmıştı. 13. Kolordu komutanı olarak geldiği Kûtulamâre cephesinde girdiği ilk büyük muharebede ordusunu son derece başarılı bir şekilde idare eden, ihtiyatları çok yerinde kullanan, düşmanın bütün manevralarını fark ederek karşı hamle yapan Albay Ali İhsan Bey'in bu muharebenin kazanılmasında rolü büyüktür. Albay Ali İhsan Bey, askerlik hayatında parlak bir sayfa teşkil eden Sabis Muharebesini hiç

unutmamış ve daha sonraları soyadı kanunu çıktığında kendisine soyadı olarak bu büyük zaferi kazandığı muharebenin ismi olan “Sabis” adını seçmişti.

Irak Grubu Komutanı Albay Halil Bey’in General Townshend’a Teslim Teklifi

Sabis Muharebesinde General Aylmer’in başarısız olması en çok Kûtulamâre’de kuşatılmış olan General Townshend’ı etkilemişti. Bir an evvel kurtarılmayı bekleyen Townshend, muharebenin kaybedilmesinin ardından 9 Mart 1916’da İngiliz Irak Ordusu Komutanı Percy Lake’a gönderdiği raporda; erzakının süratle tükenmekte olduğunu ve en geç 7 Nisan’a kadar dayanabileceğini, bu tarihe kadar kurtarılması gerektiğini bildirmişti.

Kûtulamâre’de kuşatılan İngilizlerin ümitsiz durumunun farkında olan Irak Grubu Komutanı Albay Halil Bey, Sabis Muharebesinin hemen ardından 9 Mart 1916’da General Townshend’a bir mektup göndererek teslim olması teklifinde bulundu. Halil Bey teslim mektubunda, kendisini kurtarmaya gelen General Aylmer’in Felahiye’de ve Sabis’te 10 binden fazla askerini kaybederek çekilmeye mecbur kaldığını bildirmişti. Halil Bey, Townshend’a üzerine düşen askerlik görevini kahramanca yerine getirmiş olduğunu ancak artık kurtulma şansının kalmadığını, erzakı tükenen ve hastalıkla mücadele eden askerlerini düşünerek teslim olmasını teklif etmişti.

General Townshend, ise hâlâ kurtarılma ümidini muhafaza ettiğinden, Halil Bey’e verdiği cevapta, kurtulmanın pekâla mümkün olduğunu bu yüzden teslim olmayı dikkate almayacağını bildirdi. Oysa kurtarıcı kuvvetlerin uğradığı mağlubiyet Kûtulamâre’deki İngiliz ve Hintli askerler arasında duyulmuş ve derin bir ümitsizlik yaratmıştı. Bilhassa Hintli askerler

arasında bulunan Müslüman erlerde firar ederek Türk tarafına iltica etme vakaları çoğalmaya başlamıştı.

Dicle Cephesindeki Türk Birliklerinin İkinci Felahiye (Sanaiyat) Mevzilerine Çekilmesi

Sabis Muharebesinden sonra Dicle nehrinin sağ sahilinde bulunan ve İngilizler tarafından tahliye edilen Zemzir tepeleri Türk birliklerince işgal edilmişti. 11 Mart 1916 sabahı İngiliz ordusu bu tepeleri geri almak için bir baskın taarruzu gerçekleştirdi. Tepeleri savunan 35. Tümene bağlı 104. Alayı erlerinin kahramanca müdafaası sayesinde İngilizler püskürtüldü. 104. Alay Komutanı Yarbay Sadık Bey bu muharebede şehit düştü.

Zemzir muharebelerinden sonra Mart ayı boyunca her iki tarafı en çok meşgul eden husus, taşan Dicle nehrinin her iki sahilde oluşturduğu taşkınlarla mücadele idi. Bu taşkınlar sebebiyle Mart ayı içinde hemen hemen bütün cephelerde özellikle de Felahiye ve Zemzir'de, karşılıklı zayıf piyade ve topçu ateşi ile ara sıra keşif kolları arasında vuku buluna çarpışmalar haricinde büyük çapta hareketler görülmemiştir.

Sabis meydan muharebesinden sonra İngiliz Dicle Kolorusu Komutanı General Aylmer, üst üste aldığı mağlubiyetler ve verilen ağır zayıatlardan sorumlu tutularak görevden alınmış, yerine Fırat cephesindeki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Gorringe getirilmişti.

İngiliz genel komutanlığı Dicle cephesinde komuta değişikliği ile birlikte bu cepheyi yeni kuvvetler getirterek takviye etmişti. 1915 yılı Ağustos ayında Çanakkale cephesinde İngilizlerin yaptığı çıkarma esnasında bu cepheye getirilen ve Türk ordusuyla 1915 Aralık ayına kadar savaştan yeni Kitcheners ordusundan 13. Tümen, Çanakkale'nin tahliyesi üzerine Irak cephesine gönderilmişti. 13. İngiliz Tümeni 4 Nisan

1916'da Felahiye cephesine geldi. Türk ordusunda da Mart ayı içinde Çanakkale'den gelen 2. Tümen Sabis Muharebesine katılmıştı. Böylece Çanakkale'de Türk ve İngiliz ordusu içinde birbiriyle savaşmış iki tümen Irak cephesinde yeniden karşı karşıya gelmiş oluyordu.

Yeni takviye kuvvetiyle birlikte İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Gorringe'in emrinde 30 bin kişilik güçlü bir ordu toplanmıştı. Bu üstün kuvvetlerle General Gorringe, Felahiye'de bulunan Türk mevzilerine karşı 5 Nisan 1916'da kesin sonuçlu bir taarruz yapmaya karar verdi. İngiliz komutan bu defa başarıya ulaşacaklarına emindi ve birliklerine verdiği emirde Felahiye'deki ilk mevzileri ele geçirdikten sonra geri çekilecek olan Türk birliklerini takiben ikinci Felahiye mevzilerinin de işgal edilmesini emretmişti.

İngiliz komutanlığı, Felahiye mevzilerine yapılacak taarruzu kolaylaştırmak için 30 Mart ile 1 Nisan tarihleri arasında üç gün devam eden çok şiddetli topçu bombardımanı yaptılar. Bu bombardıman Türk mevzileri üzerinde çok etkili oldu ve birliklerin verdiği zayıatla birlikte mevcut siperler onarılmayacak derecede tahrip olmuş, yıkılan setlerden Dicle suları siperlere girerek barınılamaz hale getirmişti.

18. Kolordu Komutanlığı önceden Felahiye mevzilerinin beş km gerisinde ikinci bir savunma hattı hazırlamaktaydı. Bu mevzilerin sağ yanı Dicle nehrine sol yanı Süveyce bataklığına dayanıyordu. Bu hat 3 Nisan'da tamamlanmıştı. Felahiye'deki Türk mevzileri barınılamaz hale geldiğinden buranın savunulması mümkün görülmediğinden 5/6 Nisan gecesi birinci Felahiye mevzilerinde bulunan birliklerin geride hazırlanan hatta çekilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak İngiliz ordusunun bir taarruza hazırlandığı anlaşıncaya geri çekilme işi öne alındı ve 4/5 Nisan gecesi Felahiye mevzilerini savunan 51. Tümen birlikleri kademeli olarak geri çekilmeye başladı. Geri

çekilen birliklerin bir baskına uğramaması için Felahiye mevzilerinde artçı kuvvet olarak 44. Alay'dan seçilen 200 kişilik bir fedai müfrezesi Yüzbaşı Bekir komutasında geride bırakıldı.

General Gorringe, yaptığı taarruz planı gereği ordusunu 5 Nisan sabahı saat 05'te çok şiddetli bir topçu ateşi desteği altında hücumla kaldırdı. Bir gece önce boşaltılmış olan Türk mevzilerinde bulunan 200 kişilik müfreze taarruzu ateşle karşıladıysa da İngiliz taarruz kollarının siperlere girmesini engelleyemedi. Siperlere giren İngiliz askerleri, Yüzbaşı Bekir ve fedai müfrezesinin yaptığı süngü hücumu karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Yeniden toparlanıp hücumla kalkan İngilizleri durdurmanın imkânsız olduğunu bilen Yüzbaşı Bekir, zaman kazandırma görevini yerine getirmiş olduğundan verilen emir gereği birliğini kademeli olarak geriye çekerek ikinci hatta ulaştı. Taarruz eden İngiliz 13. Tümeni terk edilen birinci Felahiye mevzilerini işgal etti.

Felahiye mevzilerini, taarruz eden bir tümenlik (8-10 bin asker) İngiliz kuvvetlerine karşı kahramanca savunan 44. Alayın 200 kişilik fedai müfrezesi, bu muharebede 78 kişi kaybetmişti.

İkinci Felahiye Muharebesi (6 Nisan 1916)

5 Nisan 1916'da boşaltılan birinci Felahiye mevzilerine giren İngiliz ordusu hiç vakit geçirmeden ikinci Felahiye'deki (diğer adıyla Sanaiyat) Türk mevzilerine doğru ilerlemeye başladı. Buradaki mevzileri Türk ordusunda 51. Tümen savunuyordu. İngilizler sisin de yardımıyla Türk mevzilerine iyice yaklaşarak 51. Tümenin sol yanındaki mevzilere girmeye muvaffak oldu. Irak Grubu Komutanı Halil Bey, derhal ihtiyattaki 52. Tümeni takviye olarak Felahiye mevzilerinin gerisine kaydırıldı. Takviye kuvvetlerin gelmesiyle İngiliz taarruzu püskürtüldü.

7 Nisan 1916 sabahı Dicle nehrinin iki yakasındaki İngiliz topçusu ve nehir filosundaki gambotlar ikinci Felahiye mevzilerini de tahrip için çok yoğun bir topçubombardımanı yaptı. General Gorringe, bugün için taarruz yapmayarak birliklerini Türk mevzilerini olabildiğince yaklaştırmaya çalıştı.

8 Nisan sabahı topçu ateşi dezteği altında ilerleyen İngiliz 7. Tümeni Türk mevzilerinden açılan ateşe rağmen ilerleyerek Türk savunma hattının 300 metre yakınında tahkimat yaptı.

Üçüncü Felahiye Muharebesi (9 Nisan 1916)

İngiliz ordusu 7 ve 8 Nisan günleri, topçu bombardımanı ve Türk hatlarına yaklaşmakla yetinmişti. 9 Nisan sabahı erkenden saat 04.45'te önde 13. Tümen taarruz kolunda geride 7. Tümen ihtiyatta olarak İngiliz hücumu başladı.

Felahiye (Sanaiyat) mevzilerini savunan Türk birlikleri 51. Tümene mensup 44. ve 7. Alaylardı. Bilhassa 44. Alay, kendi cephesi önünden taarruz eden İngiliz 13. Tümen askerlerine ağır zayıat verdirdi. İngilizler bu taarruzda yalnızca 44. Alayın solunda bulunan 9. Alay 2. Tabur tarafından savunulan siperlere girmeyi başardı. Bütün gece devam eden süngü muharebesi ve göğüs göğüse boğuşmalar neticesinde siperlere girmiş olan İngiliz askerleri imha edilerek siperler tümüyle geri alındı.

General Gorringe, taarruz eden 13. Tümenin başarısız olduğunu görünce, hücumu ilerletecek olan 7. Tümenin hareketini durdurdu. İngilizlerin üstün kuvvetlerle giriştiği Üçüncü Felahiye Muharebesi hiçbir fayda sağlamadan sönüp gitmişti.

Bu muharebelerde Türk tarafının kaybı 102 şehit, 223 yaralıydı. İngiliz kuvvetlerinin kaybı ise toplam 1807 kişiydi.

İngiliz Irak Kuvvetleri Komutanı General Percy Lake, Dicle cephesinde topladığı 30 bin kişilik kuvvetlerle büyük ümitlerle girişilen taarruzlardan bir netice alınamaması üzerine,

kurtarılmayı beklerken yine hüsrana uğrayan General Townshend'a bir telgraf göndererek en geç 15 Nisan 1916'ya kadar kendisini kurtaracağını bildirerek moral vermeye çalıştı. Ayrıca uçaklarla havadan ikmal yapılarak kendisine yiyecek gönderileceğini de bildirmişti.

Beyt-i İsa Muharebeleri (17-19 Nisan 1916)

Felahiye'deki Türk mevzilerine karşı yapılan üç büyük taarruzdan bir netice alınamayınca, İngiliz Irak Kuvvetleri Komutanı General Percy Lake, yeni bir girişimin daha geniş bir cephe hattına sahip olan Dicle nehrinin sağ yanından yapılmasını istemişti. Gerçekten de Dicle nehrinin solunda bulunan Felahiye Türk mevzileri bir yanı Dicle'ye diğer yanı Süveyce bataklığına dayanan 1500 metrelik dar bir cephe hattıydı ve Türk ordusu burayı az sayıda askerle kuvvetlice tutabiliyordu. Bu yüzden General Percy Lake, Felahiye mevzilerinin tam karşısında Dicle'nin sağ sahilinde bulunan Beyt-i İsa mevzilerini yeni harekât yeri olarak seçmişti.

Beyt-i İsa mevzileri, aynı adı taşıyan köyün biraz doğusunda bir yanı Dicle nehrine dayalı olarak güneye doğru uzamaktaydı. Bu mevzilerin hemen arkasında ise Sin tepeleri bulunuyordu.

Bu cenahtaki Türk savunma hattını 13. Kolorduya bağlı 2. ve 35. Tümenlerden oluşan birlikler tutuyordu. Beyt-i İsa mevzilerinin sağında açık bulunan tarafı orduya bağlı süvari tugayı ile Arap aşiretlerinden gelen gönüllü süvari kuvvetleri örtmekteydi. Dicle nehrinin sağında bulunan cephe hattını savunan toplam 15 bin askerden Beyt-i İsa muharebelerine katılanların sayısı 7 bin piyade ile bin süvariden ibaretti.

Beyt-i İsa muharebelerine katılan İngiliz ordusunda ise 3. Tümene mensup dört tugaydan oluşan 9 bin kişilik kuvvet bulunmaktaydı.

Türk savunma hattını Dicle nehrinin sağ yanındaki mevzilerden delmek isteyen General Gorringe, Beyt-i İsa'daki Türk mevzilerine 17 Nisan 1916 sabahı taarruza geçti. 3. İngiliz Tümeninin bütün mevcuduyla taarruz ettiği Beyt-i İsa mevzilerinde bulunan 35. Türk Tümeni, İngiliz topçusununa açtığı şiddetli ateşten fazlasıyla etkilenmiş olduğundan, ilerleyen İngiliz piyadesinin bombalarla yaptığı taarruza karşılık veremeyerek siperlerinden bir kısmı İngilizlerin eline geçti. 35. Tümen komutanı düşmanın eline geçen siperleri geri almak için ihtiyatta tuttuğu kuvvetleri ileri sürmek istediye de buna muvaffak olamadı. Bunun üzerine ikinci hat siperleri tutularak İngilizlerin ilerlemesi engellendi.

Dicle nehrinin sağındaki cepheyi savunan 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan Bey, kaybedilen Beyt-i İsa mevzilerini geri almak için cephe hattında bulunan 35. Tümeni, 43., 6. ve 9. Alaylarla takviye etti. 17/18 Nisan gecesı İngilizlere bir karşı taarruz düzenleyerek, bomba ve süngü muharebeleriyle düşman işgal ettiği siperlerden sökölüp atıldı.

Türk ordusunun siperlerini geri almak için yaptığı bu kahramanca karşı taarruz, ağır zayiata sebep olmuştu. Hücumda kalkan Türk birliklerinin kaybı toplamda binin üzerindeydi. Bu kayıpların büyük kısmı taarruzun en ağır yükünü çeken 43. Alaydandı. 43. Alay bu taarruzda 16 subay 477 erini kaybetmişti.

18 Nisan günü karşılıklı müsademelerle geçti. 19 Nisan sabahı, İngilizler çok şiddetli bir topçu ateşı sonrasında üç tugaylık bir kuvvetle (yaklaşık 7 bin asker) hücumla geçti. Şiddetli ateşe rağmen ilerleyen İngilizler, Türk siperlerine bazı yerlerde 10 metreye kadar yaklaştı. Ancak siperlere girme imkânı bulamayarak çok sayıda kayıp vererek geri çekildiler. 19 Nisan akşamı muharebeler sona erdiğinde Beyt-i İsa mevzileri Türk askerinin elindeydi.

Üç gün devam eden kanlı muharebeler iki tarafa da ağır zayıat verdirmişti. Türk tarafında 13. Kolordu'nun verdiği şehit ve yaralı sayısı 129 subay ile 3.400 erdi. İngiliz ordusunun toplam kaybı ise ölü ve yaralı olarak 1600 kişiydi.

İngiliz Dicle Kolordusunun kendileriyle Kûtulamâre arasındaki yolu kapatan Türk savunma hattını geçmek için nehrin sol yakasından deneyip muvaffak olamadıkları harekâtı, Dicle'nin sağ yakasındaki Beyt-i İsa mevzilerini yarararak başarmak için yaptıkları şiddetli taarruzlar Türk askerinin son derece fedakâr ve kahramanca savunması karşısında akamete uğramıştı.

Türk birlikleri 17-19 Nisan tarihleri arasında gerçekleşen üç günlük bu muharebelerde, diğer muharebelere oranla çok fazla zayıat vermişti. Bunun sebebi, 13. Kolordunun Dicle'nin sağında tutmak zorunda olduğu mevziler, Dicle'nin solundaki mevzilere oranla çok daha geniş olması dolayısıyla daha büyük bir cephe hattını savunmak zorunda kalması ve bilhassa İngilizlerin bol miktarda topçu cephanesiyle açmış oldukları etkili ateş sonucu verilen ağır kayıplardı.

13. Türk Kolordusuna mensup birlikler, gerek silah ve cephane, gerek sayı üstünlüğüne rağmen İngiliz taarruzlarını metin bir savunma yaparak kırmaya muvaffak olmuş, Dicle'nin sağ sahilinden yapılan İngiliz harekâtlarının önüne set çekmişti.

Goltz Paşa'nın Ölümü ve 6. Ordu'da Komutan Değişikliği

Beyt-i İsa Muharebeleri devam ederken, Irak cephesindeki 6. Ordu'nun Komutanı Alman Mareşali von der Goltz Paşa yakalandığı tifüs hastalığından kurtulamayarak vefat etmişti.

6. Ordu karargâhının bulunduğu Bağdat şehrinden zaman zaman cepheyi ziyaret eden Goltz Paşa, Mart ayının sonunda

yaptığı cephe ziyaretinden 29 Mart akşamı Bağdat'a dönmüştü. I. Dünya Savaşı'nda ordu içinde çok görülen tifüs hastalığı Goltz Paşa'yı da bularak 9 Nisan'da yatağa düşürmüştü. Bu sırada 72 yaşında olan Goltz Paşa'nın hastalığı gittikçe artarak 16 Nisan'da artık bilincini kapayacak seviyeye gelmişti. Nihayet 19 Nisan 1916 sabahı saat 02.45'te Goltz Paşa son nefesini verdi.

Goltz Paşa'nın 16 Nisan günü bilincini kaybetmesi üzerine 6. Ordu komutanlığına vekâleten, albaylıktan tuğgeneralliğe terfi ettirilen Halil Paşa getirilmişti. Goltz Paşa'nın vefatı üzerine 26 Nisan 1916'da Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın teklifi, padişahın onayı ile Halil Paşa asaleten 6. Ordu komutanlığına tayin edildi.

Halil Paşa'nın 6. Ordu komutanı olmasıyla, yürütmekte olduğu Irak Grubu Komutanlığı makamına gerek kalmadığından bu komutanlık lağvedildi. Halil Paşa Irak Grubu Komutanlığı ile bir arada 18. Kolordu komutanlığını da yürüttüğünden, bu kolorduya yeni bir komutan atanması icap etmişti. Vefat eden 6. Ordu Komutanı Goltz Paşa'nın kurmay başkanlığı görevini başından beri üstlenmiş olan Albay Kazım Karabekir, 18. Kolordu komutanlığına tayin edildi.

6. Ordu'nun yeni komutanı Halil Paşa, Kûtulamâre ve civarında cereyan eden muharebelerin idare edildiği ordu karargâhının Bağdat gibi yaklaşık 200 km uzaktaki bir yerde olmasını doğru bulmayarak 26 Nisan 1916'da ordu karargâhını Bağdat'tan Kûtulamâre civarındaki Medhi mevkiine nakletti.

Dördüncü Felahiye Muharebesi (22 Nisan 1916)

Dicle nehrinin sağ sahilindeki Beyt-i İsa mevzilerine yaptığı taarruz denemesinden sonuç alamayan İngiliz Dicle Kolorusu komutanı General Gorringe, son bir zafer ümidiyle yine Dicle'nin sol sahilindeki Felahiye (Sanaiyat) hattını zorlamaya

karar vermişti. Beyt-i İsa Muharebeleri için Türk komutanlığının Felahiye cephesinden nehrin diğer yakasına asker kaydırıldığını bildiğinden zayıflamış olduğunu düşündüğü bu hattı geçebilmeyi umuyordu.

General Gorringe, 22 Nisan 1916 günü yapmayı düşündüğü taarruzda piyadesinin işini kolaylaştırmak için 20-21 Nisan günlerinde Felahiye'deki Türk mevzilerini etkili bir topçu ateşi altına aldırdı. Gerçekten de o zamana kadar yapılan topçu bombardımanlarının en uzun süreli ve en etkilisi bu dördüncü Felahiye muharebeleri öncesinde yapılanıydı. İngiliz topçuları, iki gün boyunca Türk mevzilerine 30 binden fazla mermi attı.

22 Nisan günü başlayan taarruza, İngiliz ordusunda bulunan 7. Tümen birlikleri katıldı. Yaklaşık 10 bin kişiden oluşan taarruz kuvveti karşısındaki Türk birlikleri ise, ön siperleri tutan 52. Tümenle, onun gerisinde ihtiyatta bulunan 51. Tümeden oluşan yaklaşık 8 bin kişilik kuvvetti.

İki gün süren İngiliz topçusunun bombardımanı ile yıkılan Türk siperlerini tamir etmeye fırsat kalmadan 22 Nisan sabahı saat 6.30'da İngiliz topçusunun yeni bir ateş sağanağı başladı. Bir buçuk saat süren bu şiddetli bombardımanın koruması altında İngilizler iki tugaylık kuvvetle hücumla geçti. Türk siperlerinden açılan şiddetli piyade ateşi ile karşılanan İngilizler, en fazla yaklaştırmaya muvaffak oldukları 37. Alay siperleri önüne gelince, bu alayın kahraman erleri tarafından açıkta karşılandılar. İki taraf arasında yaşanan bomba ve süngü muharebesi neticesinde İngilizler mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı.

İngiliz ordusunun Felahiye mevzilerine yaptığı taarruzda 7. Türk Alayı cephesinde de durdurulmaları ve 18. Kolordu komutanlığının cephe hattını 40. Alayla takviye etmesi üzerine başarı ümitleri tamamen kaybolan İngiliz kuvvetleri saat 08.30'da eski mevzilerine geri çekilmek zorunda kaldı.

İki taraf arasında muharebelerin kesilmesi üzerine, İngiliz Kızılhaç heyeti, beyaz bayrakla ortaya çıkarak muharebe alanında kalan yaralı ve ölülerin kaldırılması için ateşkes teklif etti. Üst komuta heyetleri arasında resmi bir müzakereye gerek kalmadan iki taraf arasında oluşan doğal anlaşma neticesi saat 15'e kadar ateşkes yapılarak muharebe alanındaki ölü ve yaralılar toplandı.

Dördüncü Felahiye Muharebesinde iki tarafın zayıatına gelince; Türk tarafında muharebelere katılan 52. Tümenle 51. Tümenin toplam zayıatı şehit ve yaralı olarak 23 subay ve 714 er olarak tespit edilmişti. İngilizlerin zayıatı ise ölü-yaralı olarak 1300 kişiydi.

Her muharebede olduğu gibi bu muharebede de üstün silah ve malzemeye sahip İngiliz ordusu bu muharebede diğer bütün muharebelerden çok daha fazla topçu cephanesi sarfetmişti. Dördüncü Felahiye Muharebesinde İngiliz topçusunun attığı 30 binden fazla top mermisine sabır, sebat ve cesaretle tahammül gösteren kahraman Türk askerinin vermiş olduğu zayıat 737 gibi nispeten düşük bir sayıdaydı.

İngiliz ordusunun Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend kuvvetlerini kurtarmak adına yapmış oldukları teşebbüslerin pek kanlı ve sonuncusu olan Dördüncü Felahiye Muharebesi, Türk askerinin kahramanca direnişi ve düzenli harp edişi sayesinde sonuçsuz bırakılmıştı. Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend için artık askeri güç kullanılarak kurtarılma ümidi tam anlamıyla kaybolmuştu. Dördüncü Felahiye Muharebesi bir anlamda Townshend için teslim olmaya giden yolun başlangıcı olmuştu.

Kûtulamâre Önünde 75 Yaşında Efsanevi Kahraman: “Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa”

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na resmen dâhil olduktan sonra ilk muharebelerin başladığı cephe, Irak cephesi olmuştu. İngilizlerin 6 Kasım 1914'te Fav'a asker çıkarmalarıyla başlayan muharebelerin yükü, 3-4 ay boyunca yalnızca bir tümenin (38. Tümen) omuzlarına yüklenmişti. Bu gözden “Irak” Irak cephesine İstanbul'daki Başkumandanlık Karargâhı yeterince eğilmiyordu. Bölgedeki bir tümenlik nizami ordunun, yerel ahaliden katılacak gönüllü aşiret kuvvetleriyle İngilizlerle başa çıkabileceğini var sayılıyordu. Bu yanlış kanaat, maalesef İngilizler 1915 Eylül ayı sonunda Kûtulamâre'yi ele geçirip Bağdat üzerine ilerlemeye başlamasına dek sürmüştü.

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, bölgedeki Arap, Kürt, Çerkez aşiretlerin gönüllü olarak orduya katılacaklarına çok güveniyordu. Nitekim bu güveni de boşa çıkarmamıştı. Arap, Kürt, Çerkez gönüllülerinden oluşan birlikler -bilhassa süvari kuvvetleri- orduya çok kıymetli yardımlarda bulunmuşlardı. Ancak silah ve cephane yönünden mükemmel donatılmış, eğitilmiş ve disiplinli İngiliz ordusu karşısında tıpkı onun gibi nizami ve düzenli ordu birliklerinin çıkması şarttı.

İşte savaşın en başından itibaren Irak cephesinde İngilizlerle olan her muharebeye katılan, düşmana sürekli baskınlar düzenleyerek rahatsız eden, İran topraklarına geçerek Ahvaz'daki İngiliz petrol tesislerine sabotajlar düzenleyerek çok mühim hizmetler yapan bir gönüllülerden birisi Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa idi.

Dağıstan'da doğan ve genç yaşında akrabası olan Şeyh Şamil'in yanında cihada başlayan, Mehmet Fazıl, Osmanlı ordusuna katılmış, paşalıktan emekli olduktan sonra Bağdat'a yerleşmiş, Birinci Dünya Savaşı başlayınca da ilerleyen yaşına

aldırmayarak, gönüllü süvari kuvvetlerinin başında cihada koşmuştu.

Ordu içinde herkesin sevgi ve saygısını kazanmış olan bu efsanevi komutan, 75 yaşında iken Kûtulamâre'de kuşatılan Townshend birliklerini kurtarmaya gelen İngiliz ordu-suyla yapılan Sabis Meydan Muharebesinde -9 Mart 1916'da şehit düşmüştü.

Osmancık Taburu efradından Hamza Osman Erkan, Irak cephesinde yakından tanımış olduğu Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa'yı şöyle anlatıyor¹²:

“1914-1918 Birinci Dünya Harbi'nin çok önemli cephele-rinden biri olan ve az kuvvetle korunması gereken Irak sol cenahına, İran ve Arabistan çöllerinde mertlik ve kahraman-lığı ile şöhret bulan cesur bir komutan gönderilmişti: Meh-met Fazıl Paşa.

Bugünkü gençliğin de çok iyi tanınması icap eden, bu mil-let fedaisi yetmiş beşlik asker kimdir? Irak'ın yakıcı güneşi al-tında başı yukarda, göğsü kabarık bir ihtiyar asker, kocaman beyaz kalpağı ile dimdik dolaşiyor. Bu mağrur yürüyüşlü, ge-niş omuzlu, uzun boylu, atletik vücutta tarif edilemeyen büyük adamlara mahsus bir olgunluk havası olmasa, insan bunun sa-hibini çok çevik hareketli genç bir süvari subayı zannederdi.

Irak çöllerinde büyük bir nam bırakan Mehmet Fazıl Paşa, Dağıstan'ın Türk mücahidi Şeyh Şamil'in maiyetinde henüz çocuk olarak silaha sarılarak Çarlık Rusya'sına karşı yıllarca harp etmiş ve sonunda Şeyh Şamil'le birlikte Çar ordusuna esir düşerek Rusya'da süvari mektebinde okumuş, subay çık-tıktan sonra da orada senelerce askerlik şansını binicilik ve ce-saret ile yükseltmiştir.

---

12 Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946.

Fakat Türk ve Müslüman olması itibarı ile nihayet Türk ordusuna iltica ederek Osmanlı-Rus Savaşında Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yanında, Kafkasya taraflarında süvari kolağası olarak çok büyük yararlılıkları görülmüştür.

Sırası ile tabur, alay, tugay, tümen ve kolordu kumandanlıklarıyla Bağdat ordu müşiriyet vekâletini de yaparak 1910'da yaşı yetmişe yaklaştığı için kendi arzusu ile emekliye ayrılarak Bağdat vali vekilliğine, Musul valiliğine tayin edilmiş ve bilâhare Kûtulamâre'de yakınlarındaki geniş çiftliklerine çekilerek orada pek çok sevdiği at ve safkan Arap kısrakları ile yakından meşgul olmaya başlamıştı. Çar ordusunun ve Osmanlı imparatorluğunun en cesur ve meşhur binicilerinden biri olan Mehmet Fazıl Paşa'nın isim yapmış atları Bağdat ve Hindistan yarışlarında ekseriya birinciliği kazanırlardı.

Cihan Harbi çıkınca ömrünü muharebelerde geçiren bu ihtiyar asker tekrar orduya girdi. Önce Erzurum cephesinde süvari kolordu komutanı oldu. Sarıkamış ve Köprüköy muharebelerine iştirak etti ve bilâhare yukarda yazdığımız gibi Irak ordumuzun sol cenahı Mehmet Fazıl Paşa'nın emrine verildi. Ahvaz muharebelerinde fevkalâde kahramanlığı ve fedakârane hizmetleri görülmüştür.

Ata binmekte, silah kullanmakta ve cesaretle eski masal kahramanlarını andıracak kadar yüksek olan Mehmet Fazıl Paşa, İmam Âzam kapısı civarındaki büyük konaklarında iki arslan ve birkaç kaplan beslerdi. Çok av meraklısı idi, şahinle ava çıkışlarını hâlâ görür gibi oluyorum. Büyük oğlu eski süvari yüzbaşı Davut Bey'le küçük oğlu Gazi, av partilerinde eksik olmazlardı. Nişancılık ve binicilikte oğulları babalarından geri kalmazlardı.

Mehmet Fazıl Paşa ile temas etmiş olan her fert onun büyük insan cazibesinden ve temiz şahsiyetinin azametinden kurtulamamışlardır. O öyle mütevazi bir insandı ki hayatı şöhretlerle

dolu olduğu halde harp hâtıralarını ve çöllerdeki maceralarını pek çok uğraştığım halde bir türlü söyleyemedim. Daima lâfı karıştırıyor, sözü başka mevzulara götürüyordu. Bağdat'taki malikânesi daima geceli gündüzlü misafirlerle dolu olan bu çok cömert zat herkese karşı nazik, halkçı, kendini sevdiren tebessümü, yanık yüzünü kaplayan seyrek ve heybetli sakalı ile yapı bakımından da tam bir arslana benziyordu.

Çok müşfik gözlere sahipti, fakat bu gözler icabında kötü niyetli insanı evvelden sezerek şimşekler çakardı. İran, Necid ve Irak'ta mahalli ahali ve aşiretler arasında büyük bir sevgi toplamış olan Mehmet Fazıl Paşa, bir vakitler bu çöl dünyasının âdeta bir nevi taçsız hükümdarı idi.

O, elinde bir türlü yeni modaya uyarak değiştirmedığı gümüş saplı mücadele günlerinden kalma kıvrık kılıcı ile süvarilerinin başında, Kûtulamâre önünde Felâhiye'de, Sabistepe Muharebesi'nde şehit oldu. Bir kahramanın hayatı şöhretler ile dolu olarak bundan tam 30 sene evvel 10 Mart 1916'da sona ermişti.

Türk yurdunun ve milletin selâmeti için 55 sene kılıç sallayan bu ihtiyar fakat dinç asker, Türkü her zaman koruyan Allah'ın huzuruna çok şerefli bir mazi ve tertemiz bir çehre ile gitmiştir. Rahmetli Mehmet Fazıl Paşa'nın aziz ruhunun diğer bütün vatan şehitlerinininkilerle birlikte şad olmasını dilerim."

Kûtulamâre’de Düşürülen İngiliz Uçağı

Irak cephesindeki Türk ordusu 1915 yılı içinde bir-iki uçakla keşif faaliyeti yürütebilmiş, 1916 Şubat ayından sonra 4-5 uçak gelerek bir tayyare bölüğü kurulmuştu. Alman pilotlar yanısıra Kûtulamâre’de Üsteğmen Fazıl, Üsteğmen Cemal ve Üsteğmen Mehmet Ali Beyler pilot olarak görev yapmışlardı. Irak cephesinde İngiliz ordusunun elinde ise her zaman keşf ve gözetleme hizmetleri için birkaç uçak bulunmuştu. General Townshend kuvvetleri Bağdat üzerine ilerlerken ona destek sağlamak bakımından uçak sayısı 10’a kadar çıkarılarak bir hava filosu oluşturulmuştu. Bu uçaklarla keşif ve bombardıman yapan İngilizlere karşı, elinde uçak bulunmayan Irak’taki Türk ordusu karşılık veremiyordu. Buna rağmen piyade ateşi ve topçu ateşi ile faaliyet gösteren İngiliz uçaklarından dördü düşürülmüştü.

Birinci Dünya Savaşı’nda başlangıçta keşif hizmetleri gören uçaklar zamanla daha fazla ağırlık taşımaya başladığından bombardıman işinde de kullanılarak son derece etkili bir savaş aracına dönüşmüştü. Uçaklara karşı modern uçaksavarların gelişmediği o yıllarda piyade tüfeği, makineli tüfek veya küçük çaplı toplarla ateş edilerek düşürülmeye çalışılırdı.

Kûtulamâre cephesinde kuşatma devam ederken kuşatma birliklerinden biri olan 44. Alay’ın makineli tüfeklerinin ateşiyle düşürülen bir düşman uçağını, 44. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Reşit Bey günlüğünde ayrıntılı bir şekilde yazmıştı¹³:

“5 Mart 1916, Pazar

Büyük Gün

Havanın gayet güzel olduğu bugün, alayımın en mesut, en parlak günlerinden bir gündür.

13 *Mehmed Reşid Bey’in Savaş Günlükleri, Osmanlı’nın Unutulan Son Zaferi Kûtulamâre, Sultanbeyli Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.*

Öğleden sonra saat 2.45'te Alay ordugâhının üzerinden doğudan batıya, menzile doğru düşmanın çift kanatlı büyük harp tayyaresi geçiyordu. Buna karşı piyade ve makineli tüfek ateşi açtırıldı. Piyade ateşi mıntıkasından geçmiş, tam makineli tüfeklerin yerleştirildiği hizaya gelmişti. Bölüğün dört makineli tüfeği yirmişer metre aralıkla sürekli bir şekilde ateş etti. Tayyare havada birdenbire alt-üst oldu. Mermiler, ya bir bombayı veyahut benzin deposunu isabet almıştı. Tayyarede patlama oldu ve parçalandı. Paçavra halinde düşmeye başladı. Zannedildiği gibi süratle düşmedi, ağır ağır indi.

Bütün alayda bir sevinç tufanı koptu. Herkes tayyarenin düştüğü istikâmete koşuyor, hep bir ağızdan:

—“Yaşasın Kırk Dördüncü Alay!” sadâları işitiliyor, aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’a hamd ü senâlar ediliyordu.

Ben de alayıma karışmış, düşünmeden tayyarenin düştüğü istikâmete koşuyor ve güya tayyarecilere bir şey olmamış zannıyla “Çocuklar bana getirin” deyip duruyordum.

Maatteessüf tayyarenin Dicle'nin karşı yakasına, sağ sahile düştüğü anlaşılmış, düştüğü yere 13. Kolordu subay ve askerlerinin koşuşmakta olduğu görülmüştü. Bu muvaffakiyeti telefonla bağlı bulunduğumuz 51. Tümene bildirdim ve Tümen kumandanını tebrik ettim. Düştüğü yere gönderdiğim Yüzbaşı Salih Efendi'nin getirdiği haberden hem pilot, hem de yardımcısının yaralandıkları anlaşıldı. Bu hususta cereyan eden yazışmalar ve takdirler iftihar sayfaları olarak aşağıya kaydedilmiştir:

51. Tümene takdim ettiğim rapor:

“5 Mart 1916, Öğleden sonra saat 2.45

Şimdi, düşmanın havada seyretmekte bulunan iki satırlı büyük tayyarelerinden birisi alayımın ordugâhından edilen piyade ve makineli tüfek ateşleriyle Allah'ın yardımıyla

düşürülmüş ve tayyare Dicle'nin sağ sahiline düşmüş ve düş-
tüğünde içindeki bombalardan birisi patlamıştır. Muvaffa-
kiyetinizi tebrik eder ve oraya gönderdiğim subayın gözlem
sonuçlarını ayrıca arz eyleyeceğimi beyan eylerim efendim.

*Piyade ateşinden ziyade makineli tüfek ateşiyle düşürül-
düğü kanaatindeyim.”*

51. Tümeden gelen cevap:

5 Mart 1916

44. Alay Kumandanlığına

*Gelecekteki muvaffakiyetimizin bir müjdecisi olan bu-
günkü parlak muvaffakiyetinizi kalpten gelen samimi hisle-
rimle tebrik ve zabitan ile efrada teşekkürler ederim. Mües-
sir kurşunlarıyla tayyareyi düşüren Makineli Tüfek Bölüğü
zabitan ve efradına dağıtılmak üzere Kolordu Kumandanımı-
zın mükâfat olarak 100 Osmanlı lirası gönderdiğini müjdele-
rim. Ulaştığında parayı hemen göndereceğim.*

51. Tümen Kumandanı

Hasan Cemil”

51. Tümenin genelgesi:

“5 Mart 1916

*Bugün öğleden sonra düşmanın öteden beri üzerimizde
serbestçe uçmakta olan iki satırlı büyük tayyaresi 44. Alay'ın
Makineli Tüfek Bölüğü'nün ateşiyle düşürülmüştür. Düşme
anında tayyare ve tayyarecisi parça parça olmuştur. Yere
düştüğünde içinde bulunan bomba patlamıştır.*

*Anî ve müessir ateşleriyle bu üçüncü düşman ateşinin dü-
şürmeye muvaffak olan nişancı ve cengâver tümenimi teb-
rik ve bunu gelecekteki muvaffakiyetimiz için iyi bir alamet*

sayarım. Kadirşinas Kolordu Kumandanımız, Tümeni aşağıda yazılı telgrafla taltif etmiştir.

51. Tümen Kumandanı

Hasan Cemil”

18. Kolordu Komutanının tebrik mesajı:

“Karargâh, 5 Mart 1916

51. Tümen Kumandanlığına

Kahraman tümenimin nefsine ve silahına olan itimadını her vesile ile görerek iftihar ederim. Düşman tayyaresine karşı olan bu üçüncü muvaffakiyetlerini tebrik ederim. İcap edenlere verilmek üzere 100 lira nakdî mükâfatı gönderiyorum.

18. Kolordu Kumandanı

Halil”

Ödül olarak verilen para alınmış ve izin dâhilinde yirmişer lirası taburlara ve altmış lirası Makineli Tüfek Bölüğü subay ve askerlerine dağıtılmıştır.”

TESLİME KADAR KÛTULAMÂRE KUŞATMASI

Selman-ı Pâk Muharebesi'nde mağlup olarak Kûtulamâre'ye sığınan General Townshend komutasındaki İngiliz ordusu, Albay Nureddin Bey komutasındaki Türk birlikleri tarafından 7 Aralık 1915'te kuşatılarak tam 4 ay 23 gün muhasara altında tutulmuştu.

Kûtulamâre'ye sığınan ve burayı müstahkem bir mevki haline getirerek savunmaya karar veren General Townshend, uzun bir muhasaradan sonra teslim olup esir düşeceğini şüphesiz aklına bile getirmemişti. O, Kûtulamâre'ye kapandığında Irak'ta bulunan İngiliz genel komutanlığının kısa bir sürede yardımına koşarak kurtulacağını düşünüyordu.

General Townshend birliklerine tebliğ ettiği mesajında Kûtulamâre'de kalmalarının asıl maksadını şöylece açıklamıştı:

“Bütün askerlerimin Selman-ı Pâk'tan çekilme sırasında neden Kûtulamâre'de kalma kararı aldığımı bilmelerini isterim.

Biz Kûtulamâre'yi tuttuğumuz müddetçe, Türkler gemilerini, şatlarını, malzeme ve cephanelerini buradan geçiremez, dolayısıyla Amâre'ye saldırıya geçemezler. Burada bulunuşumuzla Türklerin ilerleyişini engelliyor, ayrıca Basra'dan gelecek ihtiyatlarımıza ve şu anda İran'ı geçmiş, Bağdat'a ilerleyen müttefikimiz olan Ruslara zaman kazandırıyoruz. Kûtulamâre'de durmakla geçen yıl kazandığım araziye elimde tutuyor, aynı zamanda Türk ilerleyişine set çekerek Amâre'ye hatta

daha ileride Basra'ya uzayacak felaket zincirine izin vermek yerine seferimizi zaferle devam ettiriyoruz.”

Kûtulamâre'nin sahip olduğu stratejik konum göz önünde bulundurulduğunda, General Townshend'in Kûtulamâre'de kalmak kararının doğru olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Öte yandan çok şiddetli çarpışmalardan çıkmış, zorlu yürüyüş ile Kûtulamâre'ye gelerek takatleri tükenmiş asker ve hayvanların toparlanmak ve kendilerine gelmek için istirahat ihtiyaçları vardı.

Buna ek olarak Garraf kanalından Fırat nehri kenarındaki Nasıriye'ye gidiş açısından Kûtulamâre'nin stratejik önemi göz ardı edilmemeliydi. İngilizlerin Kûtulamâre'yi tahliye etmesi, Türk ordusu için suların yükseldiği mevsimde Garraf kanalı yoluyla Fırat nehri kenarında bulunan Nasıriye'ye ulaşmasına imkân verecekti. Böylelikle Türk ordusu büyük birlik ve malzemeleri kolaylıkla Fırat nehrine naklederek savaşı bu cepheye döndürebilecek ilave olarak da Garraf çevresindeki bölgede mevcut büyük hububat desteğinden faydalanabilecekti.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde Townshend'in Kûtulamâre'de kalmasının İngilizlere kazandırdığı avantajlar şöyle özetlenebilir:

- Dicle yoluyla Amâre'ye ve oradan da Basra'ya saldıracak Türk kuvvetlerinin nehir üzerinden nakliyatını kesecek.
- İngilizlerin Hindistan ve Basra'dan gelecek takviye kuvvetlerinin varışı için zaman kazandıracak.
- Türk kuvvetlerinin büyük kısmını Kûtulamâre'ye yönlendirerek Rusların, İran'dan Bağdat'a hareketine yardımcı olacak.
- Bitkin durumdaki Townshend kuvvetlerinin istirahatine ve toparlanmasına imkân sağlayacak.
- Fırat nehrine geçişi sağlayan Garraf kanalını Türklerin nehir ulaşımına kapatacak.

— Sürekli geri çekilmenin İngiliz ordusu için yol açtığı çok ciddi prestij kaybını önleyecekti.

Kûtulamâre'yi Kuşatan Nureddin Bey'in Düşüncesi

Selman-ı Pâk'ta mağlup ettiği İngiliz ordusunu takip ederek Kûtulamâre'de kuşatan Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nureddin Bey, asıl hedefi olan Amâre ve Basra yolunda karşısına bir engel olarak çıkan Kûtulamâre'deki Townshend kuvvetlerini bertaraf etmek için vakit kaybetmeden harekete geçmişti. Ne var ki 10 ve 24 Aralık 1915 tarihlerinde iki defa Kûtulamâre'yi düşürmek için giriştiği genel taarruzlarda başarılı olamadı. Başarısızlığın en önemli sebebi kuvvetini ve tahkimatının gücünü layıkıyla takdir edemediği düşmana, yetersiz silah ve cephane ile saldırması olmuştu.

Albay Nureddin Bey'in, Kûtulamâre'yi bir an evvel düşürmek istemesi, şüphesiz ki savaş durumunun ortaya koyduğu teknik bir zorunluluktan kaynaklanıyordu. Ordusunun ana hedefe giderken yolu üzerinde ansızın beliren bu engel, galip olarak gidişini durdurmuştu. Türk ordusunun seyyar menzili ile iâşe ve ikmalinin tek kaynağı olan nakliye vapurları bu Kûtulamâre engelin önünde durmaya mecbur oldukça, doğal olarak ordu ilerleyemeyecek ve bu engeli söküp atmaya çalışacaktı. İleri harekâta devam edebilmek, tek başına Kûtulamâre'nin süratli biçimde alınmasına bağlıydı. Kûtulamâre'yi gözetim altında tutarak geçip gitmek imkânı da yoktu. Ordunun kuvveti ve savaş yeteneği hem kaleyi gözetim altında tutmaya ve hem de ileri harekâta devamı müsait olsa bile ordunun konaklama ve iâşe ihtiyaçlarını karşılayan menzil teşkilatındaki eksiklik buna tamamıyla engel oluyordu.

Gerçekten de Nureddin Bey'in esas hedefi olan İngiliz ordusunu Irak'tan söküp atmak gayesine erişmekteki yolu üzerinde bu beklenmedik engel belirmeseydi, İngiliz yardım

kuvvetlerinin Aliyülgarbi'de toplanmasına meydan vermeden belki Amâre'ye kadar olan verimli sahayı bir direnç görmeden ele geçirecekti.

Bununla birlikte Nureddin Bey'in Kûtulamâre'yi bir an önce ele geçirmek ısrarı altında yukarıda bahsedilen askerî hedefle birlikte, son derece geçerli iki sebep daha vardı:

Birincisi Irak cephesinde İngilizleri mağlup edip duruma el koyduktan sonra kendi komutası altındaki birliklerin, ta savaşın başından beri kaybedilen bölgeleri geri almasını arzu etmesiydi.

İkincisi ise bir onur meselesiydi. Nureddin Bey, 6. Ordu Komutanlığına tayin edilerek Bağdat'a gelmekte olan Goltz Paşa'nın gelmesinden evvel Kûtulamâre'yi düşürerek ele geçirmek istiyordu. Şayet bunu yapamazsa ve Kûtulamâre Goltz Paşa'nın gelişinden sonra düşerse, elde ettiği bütün başarıların şan ve şerefine bu şöhretli Alman komutan tarafından sahiplenileceğini gerçek galiplere en ufak bir hak ve ortaklık payı verilmeyeceği kanaatindeydi.

Nureddin Bey, Irak cephesinde bir sürü felaketler ve acı darbelerden sonra kazandığı zaferlerin bütün şan ve şerefine bu şekilde kaybetmeye doğal olarak razı olamıyor, çalışma ve gayretinin bu manevi ödülünü dinen, ırken ve arzu olarak kendisine ve milletine yabancı bir şahsiyete devretme endişesi önünde vicdani bir itiraz ve isyan hissi besliyordu. Bununla birlikte bu haklı şikâyet çılgılığı duyulmamış, Irak Kumandanlığı'nın onbeş-yirmi günlük ikbal yıldızı, Goltz Paşa'nın şöhreti karşısında sönüp gitmişti.

Nureddin Bey ile Goltz Paşa arasında alttan alta yaşanan gerginlik ve uyumsuzluk en nihayetinde Irak ordusunda bir komuta değişikliğine kadar varmıştı. 10 Ocak 1916'da Goltz Paşa'nın teklifi ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın onayıyla

Nureddin Bey Irak ve Havalisi Genel Komutanlığından alınarak yerine Halil Bey (Halil Kut Paşa) tayin edilmişti.

Kûtulamâre’de Kuşatılan İngiliz Ordusu

7 Aralık 1915’te dört bir taraftan kuşatılan Kûtulamâre’yi düşürmek için Albay Nureddin Bey komutasındaki Türk ordusu Aralık ayı içinde iki kez genel taarruz yapmıştı. 10 Aralık ve 24 Aralık 1915’te gerçekleşen ve fevkalade gayret ve fedakârlık gösterilen bu taarruzlardan bir netice alınamamıştı. Kûtulamâre’de sıkışan İngiliz ordusu burayı son derece iyi tahkim etmişti ve inatçı bir savunma yapmaktaydı. Çok kayıp verilen bu iki taarruzdan sonra Türk ordu komutanlığı daha fazla kayıp vermeyi gereksiz bulup, her taraftan kuşatılan Kûtulamâre’nin kendiliğinden düşmesini beklemek kararı almıştı.

Albay Nureddin Bey’in yerine Irak Grup Komutanlığına gelen Albay Halil Bey, ordusunun bir kısmını Kûtulamâre kuşatmasında bırakarak, kuvvetlerinin büyük kısmını Kûtulamâre’deki Townshend ordusunu kurtarmak üzere Amâre yönünden ilerleyen İngiliz ordusunun önünü kapamak üzere doğuda Dicle’nin sağ ve sol yakasında hazırlanan savunma hattını tutmaya göndermişti.

Bu sırada Albay Halil Bey komutasındaki Irak Grup Komutanlığı’nın (13. ve 18. Kolordular) toplam mevcudu 19.100 kişi idi. Bu kuvvetlerden 3.500’ü Dicle’nin sol sahilinde Fela hiye mevzilerinde, 8.300’ü Dicle’nin sağ sahilinde Beyt-i İsa ve Sabis-Ebter tepeleri hattında, 5.000 kişi ile Kûtulamâre kuşatmasında idi. 2.300 asker ise Kûtulamâre’nin 10 km. doğusunda Medhi mevkiinde ihtiyatta bulunuyordu.

Irak Grup Komutanlığı, elindeki sınırlı kuvvet sebebiyle esasında Kûtulamâre kuşatması için gerekenden çok daha az bir kuvvet ayırmıştı. Kûtulamâre’de bulunan Townshend

ordusunun 9 bin muharip askere sahip olduğu düşünöldü-
ğünde kuşatan kuvvetin kuşatılanların neredeyse yarısı kadar
olması alışıldık bir durum değildi. Bu durum Türk ordusu için
aslında tehlikeli bir durumdu. Zira Townshend, bütün kuvvet-
leriyle bir yarma hareketi (huruç) yapmaya kalksa, kendisini
kuşatan Türk birliklerini mağlup edebilirdi.

Esasında General Townshend, birkaç kere huruç hareketi
yapmayı düşünmüştü. İlk olarak 17 Ocak 1916 tarihinde, ken-
disini kurtarmaya gelen General Aylmer kuvvetlerinin Kûtu-
lamâre'ye yaklaşması halinde Dicle nehrinin sağ sahilinden
bir huruç hareketi yapmayı planlamıştı. İkinci olarak da yine
General Aylmer'in Sabis Muharebesi'nde başarılı olarak Türk
savunmasını geçmesi halinde bir huruç hareketiyle ona destek
olmayı düşünmüştü. En son olarak da 6 Nisan 1916 İkinci Fe-
lahiye muharebesinde General Gorringe başarılı olup Türk sa-
vunma hattını geçseydi, Townshend Kûtulamâre karşısındaki
Türk siperlerine karşı bir huruç hareketi yaparak ona destek
olacaktı. Ancak her üç huruç harekâtı da kurtarmaya gelen
İngiliz kuvvetlerinin Türk savunması önünde mağlup olması
sebebiyle gerçekleşmedi.

General Townshend en son olarak 10 Nisan 1916'da, İn-
giliz Irak ordu komutanlığına müracaat ederek, erzağı tüke-
nip Türk ordu komutanlığı ile müzakerelere giriştiğinde şayet
Türk tarafı kayıtsız-şartsız teslim olmalarını talep ederse, esir
düşmemek için bir huruç hareketi planlamıştı. Bu plana göre
Townshend, Kûtulamâre'de bulunan birlikler içinde İngilte-
re'ye en çok faydalı olan şahıslardan (kurmay subaylar, top-
çular, istihkâmcılar, tayyareciler, telsiz/telgrafçılar vb.) oluşan
500-600 kişiyi yanına alarak Sumana gambotuyla kuşatmayı
yarıp kurtulmayı deneyecekti. Kalan kuvvetler, en kıdemli
tugay komutanı olan ve geride kalmayı kabul etmiş General
Mellis'in emri altında kalarak Türklerle görüşme yapacaktı.

17 Nisan'da Townshend'a ordu karargâhından verilen cevapta, başka çare kalmadığında uygulanmak üzere hazırlanan plana onay verildiği ancak Kûtulamâre'de kalacak kuvvetlerin başında Townshend'ın kalması gerektiği bildirilmişti. Townshend'ın Sumana gambotuyla yapmayı düşündüğü huruç hareketi (ileride Julnar hadisesinde görüleceği üzere) Julnar vapurunun Türk kuvvetleri tarafından yakalanması üzerine iptal edildi. Julnar'ın Türk ordusu tarafından nehre çekilen bir zincire takılarak yakalandığı görüşü İngilizlerde hakimdi (oysa nehrin zincirle kapatılması söz konusu değildi). Townshend zincirle kapatılmış nehirden Sumana ile geçemeyeceğini düşünerek projeden vazgeçmişti.

General Townshend'ın Kûtulamâre'de Aldığı Savunma Tedbirleri

General Townshend, Basra'ya gelmekte olan çok sayıdaki İngiliz askeri ile takviye edileceğini göz önünde bulundurarak Kûtulamâre'ye kapandığını İngiliz Irak Ordusu genel komutanlığına bildirmişti. İlave olarak da yapılan muharebeler sonucu çekilen fevkalade yorgunluk ve zahmetler birliklerinin kesin bir şekilde istirahat etmesini gerektirdiğini, bununla birlikte Kûtulamâre'de kalmış olmasının Nureddin Bey kuvvetlerinin İngiliz ordusunun toplanma yeri olan Aliyülgarbi hattına kadar sarkmasını da geciktireceğini ileri sürmüştü. İngiliz Irak Ordusu komutanlığı da Townshend'ın bu düşüncesinin uygun bulunduğunu ve en geç iki ay içinde kuşatma altına alınan kuvvetlerinin kurtarılacağını bildirmişti.

General Townshend, Kûtulamâre'yi müstahkem bir mevki haline getirerek savunma hazırlıklarına başladığında kasabada 6 bine yakın Arap ahali bulunuyordu. Townshend, kuşatmanın başlangıcında bütün halkın kasabadan çıkarılmasını emrettiğini, ancak yanında siyasi danışman olarak görev

yapan İngiliz istihbaratçı Percy Cox'un, şehirden çıkarılacak ricası üzerine bundan vazgeçtiğini söylemektedir. Townshend hatıratında, Percy Cox'un; *"Kasabadan çıkarılacak kadın ve çocukların çölde açlıktan veya yağmacı Araplar tarafından yollarda mahvolacaklarını"* söylemesi üzerine, *"Arapların himayesi için Türklerle savaştığımız bir sırada benim böyle bir hareketimin Irak sakinleri üzerinde kötü bir siyasi etki meydana getireceğini düşünerek istemeden de olsa emri geri aldığı"* yazar.

General Townshend, Arapların şehirde kalmasına izin vermiş sadece kasaba sakini olmayıp dışarıdan gelenlerin çıkarılmasını istedi. Böylece Kûtulamâre'de evi olmayan 700-800 kişi şehirden çıkarıldı. Townshend asıl endişeye sevk eden husus, kasabada bulunan Arapların, gizlediklerine inandığı silahlarıyla Türk ordusuyla işbirliği yapıp şehirde çıkaracakları bir isyanla kendisini zor durumda bırakmaları ihtimaliydi. Bunun çaresi olarak kasabanın ileri gelenlerinden, en tanınmış olan reislerden yirmi kadarını rehine olarak tutuklattı. Kasaba halkına bildiri yayınlayarak en küçük bir isyan belirtisi görüldüğü anda elindeki rehineleri kurşuna dizeceğini bildirdi.

Kûtulamâre kasabası Dicle nehri tarafından üç yönden çevrilmiş bir yarımada şeklinde olduğundan, üç taraftan doğal bir müdafaa hattına sahipti. Kuzeyde yarımadanın açık olduğu bölgede kasabaya yaklaşık 3-4 km. mesafede Birinci Savunma Hattı vücuda getirildi. 2 km. uzunluğundaki bu hat batıda Dicle nehrine doğuda Dicle nehrinin kenarında bulunan Hıdeyri Kalesi'ni dayanıyordu. Çamur ve kerpiçten yapılmış kale, sağlamlaştırılarak son derece dayanıklı bir müstahkem mevkiye dönüştürüldü. Birinci Savunma Hattı boyunca siperler kazıldı ve bu siperlerin önün iki-üç sıra tel örgü ile kapatıldı.

Bu hattın gerisinde, birinci hattın düşmesi halinde kullanılmak üzere Kûtulamâre kasabasına doğru iki savunma hattı

daha hazırlandı. Dicle nehrinin sağ sahilinde köprübaşı olarak elde bulundurulan Elhan köyü mevzilerini savunmak için kasabada bu mevzileri gören evlerin çatılarına makineli tüfekler yerleştirildi. Dicle'nin karşı sahilinde mevzilenen Türk keskin nişancılara karşı, uygun evlerin üzerine keskin nişancılar yerleştirildi. Dicle'nin sağ yakasından görülen sokak başları Türk keskin nişancılara karşı bambu, tuğla, teneke gibi malzemelerle perdelendi.

Kûtulamâre'de Hintli Müslüman Askerler

Kûtulamâre'de kuşatılan Townshend ordusunda muharip ve yardımcı sınıflar dâhil olmak üzere yaklaşık 10 bin Hintli asker vardı. Bu Hintli askerlerin 3-4 bini Müslüman Hintlilerden oluşmaktaydı. Müslüman bir ülke topraklarında Müslüman bir orduyla savaşırken ordusunda bulunan Müslüman erlerin takınacağı tavır Townshend en başından beri düşündürmüştü. Nitekim daha Selman-ı Pâk Muharebesi öncesinde ordusunda bulunan Hintli Müslüman askerler yüzünden emir ve talimatlarda sahabeden olan Selman-ı Farisi'yi akla getiren "Selman-ı Pâk" adı yerine, bu mevki için antik çağlardaki ismi olan "Ctesiphon" ismini kullanmıştı.

Yaklaşık beş ay süren Kûtulamâre kuşatması boyunca İngiliz ordusunda bulunan Hintli Müslümanlar, kime karşı savaş-tıklarını anladıkları andan itibaren firar edip Türk ordusuna iltica etmeye başladı. General Townshend bu firarları engellemek için son derece katı davrandı. Firara teşebbüs edenlerin vurulması, yakalananların kurşuna dizilmesi kararı alındı.

Townshend'in aldığı bütün tedbirlere ve cezai yaptırımlara rağmen Müslüman Hintliler fırsat buldukça Türk tarafına iltica etmeye devam etti. Firar edemeyen Hintli Müslümanlar, dindaşlarıyla savaşmamak için kendini yaralamaya başladı. Bilhassa Ocak 1916'den itibaren sağ ellerinin işaret

parmaklarını yaralayıp savaşta yaralandıklarını söyleyenlerin sayısı arttı. Townshend buna da bir önlem olarak erlerin kendi kendini yaralayıp yaralamadığını barut etkisinden anlamak ve bu olayı engellemek için sağ ellerine ve tetik çekecek parmaklarına kalın bir bez geçirilmesini emretti. Kendi kendini yaralayan 14 eri de ağır şekilde cezalandırdı.

Türk ordu komutanlığı da İngiliz siperlerine bir takım Urduca kâğıtlar atarak Hintli askerleri İngilizlere karşı isyana davet ediyordu. Bu kâğıtlarda İngiliz subaylarını öldürüp Müslüman Türk kardeşlerine katılanlara vaatlerde bulunuluyordu.

Hintli Müslüman askerler kuşatma boyunca yakaladıkları her fırsatta firar ettiler. Bu konuda kararlı oldukları, kendilerini engellemeye çalışan subaylardan bazılarını öldürmeleri veya yaralamalarından, kaçarken vurulup ölme ya da kaçarken yakalandığında idam edilme tehlikesini göze almalarından anlaşılmaktadır. Kuşatma boyunca 147 asker kaçmaya muvafak olmuş, bir o kadar da başarısız firar girişimi görülmüştü.

Kûtulamâre'de Yiyecek Meselesi

General Townshend, Kûtulamâre'ye kapandığında, Hindistan ve Basra'dan gelmekte olan takviye kuvvetlerle en geç iki ay içinde kurtarılacağına emin olduğundan, yiyecek hususunda bir tedbir almaya gerek duymamıştı. Kasabada ordu birlikleri ve Arap ahali için üç aylık yiyecek stoğu bulunmaktaydı.

21 Ocak 1916'da İngiliz ve Hint kıtaları için tam 14 günlük erzak vardı. General Townshend Ocak 1916 sonunda kasabada bulunan bütün yiyeceği kontrollü kullanmak için her türlü yiyeceğe el konmasını emretti. Bu sayede uzun sürecek kuşatma boyunca herkese eşit olarak yiyecek dağıtılabilecekti.

Şehirde evler askerler tarafından aranarak birçok tahıl ambarı ortaya çıkarıldı. Townshend saklı erzak yerlerini ihbar

edenlere ödöl vermeye başlayarak ahalinin birbirini ele vermesi sonucu daha fazla erzak kaynağına ulaşmıştı.

Kuşatmanın ikinci safhası Ocak 1916 sonunda başladı. Bu safhada bütün kıtalara yarım istihkak erzak veriliyordu. 27 Ocak'ta Townshend emrindeki muharip kuvveti 7.356 kişiydi. Bunlara hasta ve yaralı olarak tedavi altında bulunanlarla, erzak ve nakliye kollarındakiler dâhil edildiğinde 10.513 ulaşıyordu. Bu rakama ordu içinde bulunan ve 2.908 kişiden oluşan yardımcı sınıflar (aşçı, hizmetçi, tamirci vs.) dâhil edildiğinde beslenmesi gereken kuvvet 13.421 kişiye buluyordu.

General Townshend'in son umut olarak beklediği Sabis Muharebesinde General Aylmer'in başarısız olması üzerine askerlerini beslemek için orduda bulunan atları kesmeye başlamıştı. İlk etapta 1.100 kadar hayvanın kesilmesi planlandı.

Ancak birliklere at eti verilmesi söz konusu olunca hiç beklenmeyen bir sorunla karşılaşıldı. Townshend kuvvetlerinin çoğunu oluşturan Hintli askerler at eti yemeyi reddediyordu. Dini ve örfi sakıncalarla Hint kıtalarında bulunan ham Müslüman askerler hem de Hindu ve Sihler at eti yemekten kaçınıyorlardı.

Townshend, Hintlilere at eti yedirmek için her yolu denedi. Hatta Hindistan'da bulunan Müslüman ve Hindu din adamlarından fetva alınıp gönderilmesi için müracaatta bulundu.

13 Şubat 1916'da Hindistan'dan gelen telgraf, Delhi'deki Müslümanların müftüsünden alınan bir fetvada "savaşta çaresiz kaldığında Müslümanların at eti yemelerinin caiz olduğu" bildirilmişti. Aynı telgrafta Hintli askerlerden Hindu ve Sih olanlar için de dini liderlerinden alınan at eti yenilmesinde bir sakınca olmadığı açıklanmıştı.

Hintli birliklerden bütün bu tedbirlere rağmen at eti yememekte ısrar edenler vardı. Orduda bulunan Hintlilerden

24 Nisan'a kadar 9.200'ü at eti yemeye başlamış. Geri kalan 1.500 kişi at eti yemedi. Hintliler arasında at eti yemenin dini olmaktan çok örfi ve geleneksel bir sakıncası vardı. Hintliler; *"At eti yersek köylerimizde bunu her zaman yüzümüze vuracaklar. Bu yüzden kızlarımızı asla evlendiremeyeceğiz"* endişesi ile at eti yemiyordu.

10 Mart 1916'dan itibaren birliklere at eti verilmeye başlanması üzerine günlük ekmek istihkakı 326 gramdan 280 grama indirildi. Bu şekilde mevcut zahire, 7 Nisan'a kadar yetecekti.

15 Mart'tan sonra İngiliz kıtalarına azaltılmış halde yalnız ekmek ve at etiyle, Hint kıtalarına yalnız un, kavrulmuş arpa ve yağ ile iâşe edilmeye başlanmıştı.

Mart ayı sonunda tekdüze beslenen askerler sebzesizlikten dolayı iskorpit hastalığına yakalandılar. Erler ot toplayıp yemek yapmaya başladı. Ancak toplanan otların bazıları zehirli ve zararlı otlar olduğundan erlerde şiddetli ishal görüldü. Bu zehirli otlardan yiyip ölenler de oldu. Hatta 17. Tugay komutanı General Hoghton zehirli ottan yiyerek ölenler arasındaydı.

Kurtarma kuvvetleri komutanı General Gorringe, Nisan ayı başında Townshend'a 15 Nisan'a kadar kendilerini kurtaracağını vaat etmişti. Ancak İkinci ve Üçüncü Felahiye muharebelerinde General Gorringe'in başarısız olması üzerine kurtulma ümitleri neredeyse sona eren Townshend, Gorringe'e çektiği telgrafta, İngiliz ve Hintli bütün erler için günlük erzak miktarını 130 grama indirdiğini bu şekilde 21 Nisan'a kadar dayanmaya çalışacağını bildirerek 15 Nisana kadar kurtarılabilirliklerinin mümkün olup olmadığını sormaktaydı.

Townshend'ın Kûtulamâre'de 4 ay 23 gün dayanması, kasabadaki Arap ahalinin elindeki erzağa el koymasıyla mümkün olabilmişti. Kuşatma esnasında kasabadan 900 ton arpa, 150 ton buğday, 1600 ton yağ toplanmıştı. Bunlar olmasa İngilizler çok daha erken teslim olacaktı.

Ellerinde ne var ne yok toplanan Kûtulamâre ahalisi İngiliz ordusu tarafından günlük istihkak verilerek iâşe ediliyordu. Arap nüfus çorba, katır ve eşek eti verilerek besleniyordu.

Erzakin tükenmesi üzerine gıda malzemesi ikmalî için havadan yiyecek atılması düşünüldü. 15 Nisan'dan itibaren her gün uçaklar tarafından üç sefer yapılarak Kûtulamâre'ye erzak nakline başlanacaktı. Vurulmak tehlikesine binaen 2 bin metre yüksekten atılacak torba ve paketlerin parçalanmaması için iki kat çuvala konması talep edilmişti.

15 Nisan günü uçaklar erzak getirmeye başladı. Havanın müsait olmasına rağmen uçaklar ancak 1600 kg. erzak getirebilmişti. Oysa Kûtulamâre'de günlük erzak ihtiyacı 2.300 kg. idi

16 Nisan günü ise uçaklar yalnızca 600 kg. erzak getirebilmişti. Uçakların havadan bıraktığı çuvalların tamamı Kûtulamâre'ye düşmüyordu. Bunların bir kısmı nehre, bir kısmı ise Türk hatlarına düşmekteydi.

Havadan ikmalle erzak temin edilmesi istenilen seviyede çözüm sağlamayınca Kûtulamâre bir anda yüklü miktarda erzak göndermenin çaresi düşünüldü. En nihayet erzakla yüklü bir geminin nehir yoluyla Türk birliklerince fark edilmeden Kûtulamâre'ye sokulmasına karar verildi.

General Townshend, 23 Nisan'da açlığın artık son raddeye geldiğini, gıdasızlıktan hastalanıp ölen er sayısının günde ortalama 15 kişi olduğunu, erzak gelmezse teslim olmak için görüşmelere başlayacağını dillendirmeye başlamıştı.

Bu amaçla 24 Nisan günü akşamı 270 ton erzakla yüklü Julnar vapurunun Kûtulamâre gönderilmesine karar verildi.

İngilizler Felahiye mevzilerindeki Türk savunma hattının yakınından geçecek olan Julnar vapurunun sesinin duyulmaması için 24 Nisan'dan birkaç gün önce akşam vakti saat tam 20'de bütün toplarıyla Türk siperlerini bombardıman etmeye

başlamıştı. Böylece hem çıkarılan gürültü ile vapurun sesinin duyulmasını önlemek hem de topçu bombardımanı yüzünden siperlerine çekilecek Türk askerleri tarafından vapurun görülmesini engellemeyi hedeflemişlerdi.

İçinde 270 ton gıda maddesi bulunan vapur, 24 Nisan 1916 akşamı saat 20'de Felahiye'deki İngiliz hatlarından harekete geçti. Sanaiyat (İkinci Felahiye) mevzilerinde bulunan 52. Türk tümeninin savunma hattını geçip Makasis'e doğru ilerleyen vapur, Türk askerlerince fark edildi. 52. Tümen komutanı Bekir Sami Bey, saat 20.25'te derhal geride Medhi mevkiinde bulunan ordu karargâhını durumdan haberdar etti. Saat erken olduğundan herkes uyanıktı. Çabucak engellenme önlemleri alındı. Vapur Dicle'nin sağ sahilindeki Es-Sin tepeleri hizasını geçtikten sonra her iki sahilden top, tüfek ve makineli tüfek ateşine tutularak Makasis önünde karaya oturup durmaya mecbur edildi. Vapurun kaptanı Yüzbaşı Firman ölmüş, ikinci kaptanla makinist ve 4'ü yaralı 14 mürettebat esir edildi. Vapurda bulunan üç makineli tüfek ve vapurun içindeki bütün erzak ele geçirildi. Hiçbir hasara uğramamış olan Julnar vapuruna "Kendigelen" ismi konarak Türk ordusunun nehir nakliye filosuna katıldı.

Townshend ve askerlerinin gıda ihtiyacı için yola çıkan Julnar vapurunda bulunan erzak, aç kalmamakla birlikte kıt kanaat geçinen Türk ordusu için büyük bir ganimetti.

Kûtulamâre'deki İngiliz Ordusunda Müslüman Hintli Askerler

Kûtulamâre'de kuşatılan İngiliz ordusu, bir tugayla takviye edilmiş olan 6. Poona Hint Tümeni idi. İngiltere'nin Hindistan ordusuna mensup olan bu tümenin yaklaşık 15 bin mevcudundan 3-4 bini İngiliz askeri, geri kalanı Hintli, çok az bir kısmı da Nepal halkından olan Gurka idi.

İşte bu Hint tümeni içinde bulunan yaklaşık 10 bin Hintli askerin 3-4 bin kadarı çoğunluğu Pencap bölgesinden olmak üzere Müslümandı.

General Townshend, ordusunun içinde bulunan Müslüman askerlerin varlığından duyduğu endişeyi ilk defa Selman-ı Pâk Muharebesi öncesi açığa vurmuştu. Hindistan Müslümanları için çok saygı gören bir sahabe olan Selman-ı Farisi'nin türbesinin bulunduğu Selman-ı Pâk kasabası civarında yapılacak muharebeden Townshend, resmi bildirilerde ve haritalarda bu kasabadan antik dönemdeki ismi olan "Ctesiphon" adıyla söz etmişti. Böylece emri altındaki askerlerin Selman-ı Farisi türbesine karşı savaştıklarını fark etmelerini engellemeye çalışmıştı.

7 Aralık 1915'te Türk ordusunun Kûtulamâre'yi her tarafından muhasara ederek 4 ay 23 gün süren kuşatma esnasında General Townshend emrinde kasabada kalmış olan Müslüman askerler, dindaşları olan askerlerle savaştıklarını fark ettiler. Kuşatma boyunca Hintli Müslüman askerler buldukları her fırsatta Türk hatlarına firar ederek iltica ettiler. İltica edemeyenler, bilerek kendilerini yaralayarak savaş dışı kalmanın çaresini aradılar.

Hintli Müslümanlar için firar edip Türk tarafına iltica etmek son derece tehlikeli bir hareketti. Zira General Townshend,

firarların önüne geçmek için, kaçmaya çalışan askerlerin derhal vurulmasını, kaçarken yakalananların kurşuna dizilmesini emretmişti. Öte taraftan bir yolunu bulup kaçmaya muvaffak olanlar, Türk siperlerine yaklaşıncaya, Türk askerlerince düşman hatlarından gelen yabancı bir askerin niyetini anlamadıklarından vuruluyorlardı.

Bu gibi müessif ve acıklı duruma şahit olan Mehmed Reşid Bey'in günlüğünden¹⁴:

“6 Ocak 1916

141. Alayın ve Elhan köyü kuzeyindeki İkinci Tabur cephesine, miktarı gayri malum bir düşman kuvveti yaklaşmak istedi; uyanık olan Türk askeri, bu vakitsiz misafirleri şiddetli ateşle karşılayarak kaçırdılar.

Ateş kesileceğine doğru, kaçan düşman askerlerinden birisi yüksek sesle; “*Ya Din-i İslâm!*” diye bağırdı. Bu feryat, büyük ihtimalle iltica maksadıyla gelmiş olan Müslüman Hintlilere aitti ve bu teşebbüsleri Türk askerinin yanlış anlaması yüzünden başarılı olamamıştı. Bu yaklaşma hareketinin yalnız bu cephede vukua gelmesi ve diğer cihetlerde sükûn ve sükûnetin devamı bu hareketin ilticaya teşebbüs eden Müslüman Hintliler olduğunu ortaya koymaktaydı.”

İngiliz ordusunda hatırı sayılır miktarda Müslüman olduğu anlaşılınca Türk ordu komutanlığı bir takım vasıtalar kullanarak Hintli Müslümanları kendi saflarına katılmaya davet etmişlerdi. Urdu dilinde yazılmış el ilanları düşman siperlerine atılmakta, yüksek sesle dini telkinler yapılarak Müslüman Hintli askerlere yönelik propaganda faaliyetleri yapılmaktaydı.

14 Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri, Osmanlı'nın Unutulan Son Zaferi Kûtulâmâre, Sultanbeyli Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.

Ordu komutanlığının bu konudaki girişimlerinden Mehmed Emin Bey hatıratında şöyle söz eder¹⁵:

“Bugünlerde iltica eden Hintli askerlerin sayısı dikkat çekici bir şekil almıştı. Bunlar arasında subay bile vardı. Muhtemelen General Townshend’in şiddetli önlemleri ve Türk ordusunun ileri hat askerlerinin onların iltica kastıyla geldiklerini anlamayarak ateşle karşılaşmaları olmasa mülteci miktarı daha fazla olacaktı.

45. Tümen, kendi cephesine fazla mülteci çekmek için başka bir usul keşfetti. 21 Şubat 1916 sabahından itibaren bunu uygulamaya başladı. Bu güzel hile; cephede yüksek sesle “*ezan-ı Muhammedi*” okutmaktan başka bir şey değildi. Gerçekten de aynı günün sabahı birden bire ve ağaran tanyerinin loşlukları içinde çınlayan bir sadâ ile başlayan bu kutsal nağme, isabetli sonuçlanarak Hintli bir neferin koşup iltica etmesine sebep oldu.

141. Alay Kumandan Vekili Yüzbaşı Sadeddin Efendi, çünkü mülteci, bir tercüman, güzel sesli subaylar ve askerlerle birinci hatta gelip oradan tekbirler ve kelime-i tevhidler getirmeye Kur’ân-ı Kerim okutmaya ve iltica eden bir Hintli asker vasıtasıyla düşman tarafındakileri davete ve çekmeye başladı. Fakat düşman bu hilenin içyüzünü anlamış olmalı ki çok geçmeden sürekli ateş etmeye, bomba atışına, projektörler yöneltmeye başladı. Bu heyecan ve faaliyet epeyce devam etti.

Aslında hemen genellikle Hintçe’den başka bir dil ile konuşamayan bu askerler iltica ettikleri anda çoğunlukla silahla karşılık görüyor ve dertlerini bizim askerlere anlatamıyorlardı. Garraf civarında 1 Şubat’ta iltica etmek isteyen iki Hintli neferin kuşatmadaki Türk askerleri tarafından vurulması bu durumun üzüntü verici bir örneğidir. Bu istenmeyen

---

15 Mehmed Emin Bey, *Kûtulamâre Hücum ve Muhasarası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016.

hareket, kolordu ve tümenin devamlı olarak vermekte olduğu emirlere ve yaptığı ihtarlara da aykırıydı. Grup Kumandanlığı, 2 Şubat'ta 18. Kolordu'ya bir emir yazarak bu nazik meseleye tekrar dikkatini çekmiş ve iki-üç neferle hiçbir iş yapamayacağına göre bu şekilde gelenlerin mülteci olabileceğini ve bu gibileri ateş ile karşılamak değil tersine aynı şekilde korunmaları ve ilticalarının kolaylaştırılması gerekeceğini hatırlatmaya mecbur olmuştu.”

General Townshend, firar olayları ve Hintli Müslüman askerlerin savaşmaktan kaçınmaları meselesine hatıratının pek çok yerinde değinmiştir¹⁶:

“Türkler siperlere bir takım Urduca kâğıtlar atarak Hintli askerleri İngilizlere karşı isyana davet ediyordu. Bu kâğıtlarda İngiliz subaylarını öldürüp Müslüman Türk kardeşlerine katılmaya davet ediyordu.

Hint kıtaları arasında hastaymış gibi yaparak savaşmaktan kaçınanlar vardı.

Ocak ayı içinde Hint taburları arasında kendi kendini yaralama olayları çoğalmaya başladı. Hintli erler, sağ ellerinin işaret parmaklarını tüfekte yaralıyor ve savaş sırasında yaralandıklarını bahane ediyorlardı. Erlerin kendi kendini yaralayıp yaralamadığını barut etkisinden anlamak ve bu olayı engellemek için sağ ellerine ve tetik çekecek parmaklarına kalın bir bez geçirilmesini emretti. Kendi kendini yaralayan 14 eri ağır cezalar verdim.

29-30 Aralık tarihlerinde Hintli erlerden üç kişi düşman tarafına kaçtı.

1 Ocak 1916'da 103. Piyade alayından bir nöbetçi, düşman tarafına kaçmakta olan bir Hintli subaya iki el ateş etti. Bu

---

16 Charles Townshend, Kûtulamârê'de Esaret, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Hintli subay yakalandı ve hemen mahkeme edilerek aynı gün kurşuna dizildi.

Şubat ayı sonunda Hintli Müslüman askerler arasında firar olayları çoğalmıştı. Hıdeyri Kalesi'nde bulunan Hintli bir Müslüman asker kaçmasını engelleyen subayı öldürmüştü. Bu asker divan-ı harpte idama mahkum edilerek kurşuna dizildi. Pencap taburundaki iki er kendini yaraladı, yine aynı taburdan iki er firar etti.

8 Mart'ta Sabis Muharebesi'nde General Aylmer'in başarısız olması üzerine Kûtulamâre'deki birliklerde üzüntü ve ümitsizlik yaratmıştı. Bundan dolayı Hintli askerler arasında görülen firar olaylarında artış meydana geldi. Aynı gün beş Hintli Müslüman firar etti. 9/10 Mart gecesi dört Müslüman er tüfekleri ve cephaneleriyle birlikte firar etti. Bunun üzerine bütün ileri karakollarla ileri istihkâmlardaki Müslüman ve Hinduların karışık bir halde bulundurulmalarına başlandı.

Nisan ayından itibaren açlık çeken Hintli birlikler arasında Müslüman olanlarla birlikte Müslüman olmayan Hintliler arasında da firar olayları başladı. Kaçmaya çalışan üç Hintli er firar esnasında vuruldu.”

Hintli Müslüman askerler kuşatma boyunca yakaladıkları her fırsatta firar ettiler. Bu konuda kararlı oldukları, kendilerini engellemeye çalışan subaylardan bazılarını öldürmeleri veya yaralamalarından, kaçarken vurulup ölme ya da kaçarken yakalandığında idam edilme tehlikesini göze almalarından anlaşılmaktadır. Kuşatma boyunca 147 asker kaçmaya muvafak olmuş, bir o kadar da başarısız firar girişimi görülmüştü.

General Townshend'in Son Umudu: Julnar Vapuru

Kûtulamâre'de kuşatılan General Townshend ve askerlerini kurtarmak için İngiliz Irak ordusunun yaptığı cebri taarruzlardan bir sonuç alınamayınca, artık son yiyecek kırıntılarını da tüketmekte olan kuşatılmış askerlere önce uçaklarla havadan yiyecek takviyesi yapılmaya başlanmış ancak bu uygulamadan umulan fayda sağlanamayınca, tek bir seferde çok daha büyük ölçüde gıda yardımı yapmanın yolu aranmıştı. Bu yol nehir üzerinden Türk savunma hattını geçecek bir vapura yüklenecek gıda malzemesinde bulundu.

24 Nisan 1916 gecesi uygulamaya konulan bu plan, Türk birlikleri tarafından fark edilerek akamete uğratılmıştı. Julnar vapuruyla gelecek olan iâşe malzemesini sabırsızlıkla bekleyen Townshend ve askerleri için, vapurun Türk birliklerinin eline geçmesi derin bir üzüntü ve manevi çöküş meydana getirmişti. Zira kendileri için direnme gücünü bir müddet daha devam ettirmenin yegâne yolu olarak görülen Julnar'ın kaybı demek, son ümitlerin de sönüp gitmesi demektir. Nitekim General Townshend iki gün sonra, 26 Nisan 1916'da Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta teslim müzakerelerine başlayabileceğini bildirmişti.

İşte Kûtulamâre kuşatmasında "Julnar Hadisesi" olarak bilinen bu maceralı ve heyecanlı olayın şahitlerinden biri olan Mehmed Emin Bey'in hatıratındaki bölüm¹⁷:

***

"Julnar Hadisesi"

Bu teşebbüs Kûtulamâre'nin kurtarılma imkânında artık tamamıyla ortaya çıkmış olan ümitsizliğin son bir eseri idi.

---

17 Mehmed Emin Bey, *Kûtulamâre Hücum ve Muhasarası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2016.

Aslında İngiliz Irak Sefer Kuvveti kumandanı General Sir Percy Lake de kuşatma altındakilerin direnme gücünü biraz daha uzatmak emeliyle başvurulmuş bu faydasız teşebbüse, bu konudaki resmi raporunda **“Son Ümit”** unvanını seçmiştir.

Julnar vapuruyla kuşatılanlara erzak yetiştirmek cüretkâr teşebbüsünün kaynağı, hava menzil hattının yani uçakların istenen miktarda gıda maddesi getirememesine üzülen General Townshend’in talebidir. General daha 16 Nisan 1916’da ordu ve kolordu kumandanlıklarına çekmiş olduğu telgrafında 50 ton erzakın kendisine bir vapurla yetiştirilmesini rica etmişti.

General Sir Percy Lake’in, ilgili askerî makama vermiş olduğu raporun 53. ve 54. maddelerindeki açıklamalara göre, bu “son ümit”in gerçekleşmesine, nakliye filosunun en hızlı hareket eden vapurlarından Julnar vapuru seçilmişti. Vapur, günlerce çalışarak noksanları tamamlanmış, bütün kamaraları sökülerek adeta iki katlı bir seyyar ambar haline konulmuştu. Gemiye kaptan olarak Kraliyet donanmasından Yüzbaşı Firman ve beraberine de uzun senelerden beri Lynch Kumpanyası’nın bir kaptanı sıfatıyla Bağdat-Basra hattında çalışarak bir Arap kadar yerel lisan ve gelenekler hakkında bilgi sahibi olmuş ve bütün Dicle güzergâhındaki Arap kabilelerine kendisini tanıtmış ve sevdirmiş olan Yüzbaşı Cowley ile lüzumu kadar mürettebat görevlendirilmişti.

Julnar vapuruna her türlü gıda maddesinden 270 tonluk bir yük yükletilerek 24/25 Nisan 1916’da ve akşam yaklaşık saat 20.00 sularında Felahiye karşısından hareket ettirilmişti. Vapurun hareketini gizlemek ve savunuların bakışların başka tarafa çekmek için bir ateş baskını bile yapılmış ise de savunularını kandırmak mümkün olmamıştı.

Aynı günün akşamı saat 20.00 sularında Medhi civarındaki karargâhta ve kumandanla beraber sofraya başına henüz oturmuşlardı. İki gün evvelki Felahiye başarısının zafer

unsurlarından ve özellikle son saat direnişini yaşadığı artık tamamen anlaşılmış olan kuşatma altındakilerin pek de uzak olmayan akıbetinden bahsediliyordu. Ansızın gelen beklenmedik bir haber, bizim tatlı sohbetimizi yarıda bıraktı ve hepimizi haklı bir telaş ve endişeye düşürdü. 52. Fırka kumandanı, akşam üzeri saat 20.25'te tarihli olarak verdiği acil bir telefonda, bir düşman vapurunun fenerlerini söndürmüş şekilde son hızla savunma hattı hizasını geçerek Kûtulamâre'ye doğru ilerlediğini haber veriyordu.

Ordu kumandanı Halil Paşa, Medhi civarında bulunan 43. Alay'ın İkinci Taburuna derhal ve en kestirme yoldan sahili tutup vapurun geçişini engellemesi emrini verdirdikten sonra menzilden yola çıkarılmış olan ve seri ateşli sahra bataryasına da sahilde bir mevzi seçerek vapuru durdurmaya çalışması için bir emir subayı görevlendirdi.

Makasis Geçidi civarında ise epeyce kuvvet vardı. Sağ sahili takviyeye görevlendirilip bir kısmı nehri geçen ve bir kısmı da henüz sağ sahile geçmek üzere geçit civarında toplanan 3. Alay'ın 1. Taburu ile 7. Alay vardı. Ordu kumandanı, mace-rayı telgrafla Makasis merkezi vasıtasıyla hem 13. Kolordu'ya ve hem de geçit civarındaki birliklere bildirdiği gibi bunların süratle sahil boyunca mevzi alıp vapuru durdurmaya çalışmaları hususunun sağlanması için de beni görevlendirdi.

Derhal yerimden sıçrayarak yaklaşık üç dört kilometre uzaktaki geçit mevkiine doğru yürüdüm. Birkaç yüz metre kadar ayrıldıktan sonra süvari emirberim hayvanımı yetiştirdi. Gecenin beş on adım ilerisini görmeye izin vermeyen zifiri karanlığı içinde ve beni geçit mahalline ulaştırabileceğini ümit ettiğim bir yönde atımı koşturmaya başladım. Taşkının etkisiyle bir çoğuna su dolmuş hendekleri, yer yer bataklık hâlini almış olan güzergâhı pek büyük bir tehlike ve güçlük içinde ancak iki kilometre kadar atla geçebildim. Mesafenin kalan

kısmını yaya geçmek zorunluydu. Atımı emirbere vererek birçok yerlerde dizlerime kadar çamura batarak yorgun ve harap bir halde geçit mahalline yetiştim.

O sırada uğursuz vapurun Es-Sin tepesi hizalarını geçerek Makasis'e doğru gelmekte olduğunu uzaktan uzağa işitilen pervanelerinin gürültüsünden ve karaltıya doğru kesintisiz olarak boşaltılan tüfeklerin sadâsından anladım. Geçit civarındaki 3. Alay birlikleri henüz meseleden haberdar değildi. İlk rastgeldiğim subaya macerayı kısaca anlatarak hemen sahil boyunca askerleri yerleştirmelerini ve sağ sahilden atılmakta olan kurşunlardan korunmak için meydana getirilen sedçikten faydalanılmasını ihtar ettim. On dakika zarfında geçit civarı boşalmış ve bu muhterem alayın askerleri mevzilerine yerleşmişti. Deminki ihtarında haklı olduğumu çok geçmeden anladım. Gerçekten de gece karanlığı içinde haşmet saçan bir ifrit gibi tehdit edici homurtularla yavaşça yaklaşan esrarlı vapur, her iki sahilden yoğun bir piyade ateşiyle karşılanıyor ve her iki sahilden atılan bu kurşunların belki %90'ı karşı sahile aşarak her iki tarafı pek tehlikeli bir hâle sokuyordu. Bulunduğumuz yarımada'nın tamamı ateş altındaydı. Tepemizden ve yanlarımızdan devamlı vızıltılarla geçen kör kurşunlar bizi ve hayatımızı her an tehdit etmekteydi.

13. Kolordu Kumandanı Albay Ali İhsan Bey, olayı haber alır almaz derhal karargâh muhafaza takımını Makasis Kalesi civarına göndermiş ve 2. Tümen ihtiyatıyla da Remile tepesini tutturmuş idi. Yakından getirttiği seri ateşli bir sahra topunu Makasis'in doğusunda sahile yerleştirmiş ve 7. Alayın sağ sahile geçmiş olan birimlerine de nehir boyunca düzenlemeler yaptırmıştı.

Garraf-İmam Muhammed mıntıkasındaki 103. Alay da gereken düzenlemeleri yapmış ve 45. Tümen, Hıdeyri Kalesi'nin kuzeydoğusunda ve nehir kenarına iki seri ateşli ve iki

mantelli topu yerleştirip ihtiyatlarını da ayrıca sahil boyunca mevziye sokmuştu.

İşte bu şekilde Felahiye hizalarından Kûtulamâre kasabasına kadar sahil boyunca hızlı ve sıkı önleyici tedbirler alınmış ve sözü edilen vapurun şu yirmi-yirmi beş kilometrelik seyir hattı nehrin iki tarafında alelacele meydana getirilmış olan önleyici tedbirlerden kurtulup geçmesi imkânı azaltılmıştı.

Her iki sahilden uğradığı cehennemî kurşun yağmuru altında yoluna ağır ağır devam eden vapur, gece saat 11'e doğru Makasis'e yaklaştı. Yapılan düzenlemelerin yoğunluk merkezi olan bu sahada daha müthiş ateşlere maruz kaldı. Kör kurşunların etrafımızda dolaştırdığı ölüm korkusu nihayet beni de sulu çamurların içine uzanmaya zorladı. O uğursuz gecenin dehşetli hatırası, şimdi de zihnimden geçtikçe istem dışı bir titreme ile beni sarsıyor.

Osmanlı silahını Kûtulamâre'nin vaat edilmiş ve kaderde yazılmış olan düşürme şerefinden mahrum etmeye çalışan o seyyar ambarla bu mahrum kalışın olması endişesine karşı köpüren Osmanlı birlikleri arasındaki bu mücadele cidden benzeri görülmemiş bir olay ve resmedilmesi imkânsız bir manzaraydı. Kûtulamâre'nin aç ve perişan kuşatılanlarını acı bir gözleyiş ve ümit içinde bekleten bu vapur, kendisine yönelen tehdit edici top ve tüfeklerin ağzından fışkıran devamlı parıltıların coşkun Dicle yüzeyinde meydana getirdiğı garip yansımalar içinde ve gittikçe ağırlaşan bir yürüyüşle ilerliyordu. Makasis geçidine yaklaşırken birden bire seyir hattını değiştirdi ve sığılğa doğru yöneldi. Can çekişen birinin son hırıltılarına benzeyen bir nefes alma zorluğu ile homurtuları yavaş yavaş iniltiye ve ardından sessizliğe dönüştü. Esrarlı vapur hemen Makasis Kalesi'nin önünde kuma oturmuş ve artık tamamen durmuştu. Bu zorunlu duruşu ansızın ve binlerce

yüreklerden kopup gelen bir “padişahım çok yaşa” sevinç nağmeleri takip etti.

Dicle’nin ıslak ufuklarından Rahman olan Allah’ın arşına yükselen bu sada uzun ve kanlı bir mücadelenin son şükran narası ve Kûtulamâre bekçilerinin kaderde yazılı şereflerini zorlaştırmak veya ihlâl etmek isteyen son düşman teşebbüsünün iflasının ilanıydı!...

13. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, sahile yanaşarak teslim olması için vapura seslendi, fakat buna lüzum var mıydı? Zaten bu zorunlu durma gizli bir aman dileme manasında değil miydi?

Ali İhsan Bey’in kırk-elli metre uzakta kuma oturan vapura ettiği ve ettirdiği hitap cevapsız kaldı; kim bilir belki de vapurun girişken ve cesur sahipleri ümitsizlik ve hiddetten cevap veremediler veya anlayamadılar.

Nihayet boş bir-iki şahtur bulundu. Birine bir subayla birkaç nefer bindirilerek vapura doğru gönderildi.

Bu subay vapura yanaştı ve girdi. Süvari vurulmuş ve ölmüştü. Geri kalan 14 neferlik mürettebatla (4’ü yaralı), başmakınıst ve ikinci kaptan Yüzbaşı Cowley şahturla sahile alınarak vapura da bizim erattan bir miktar muhafız yerleştirildi.

Ertesi sabah ziyaret edebildiğim bu vapurun üst taraftaki kaptan mahalli pek ustaca demir levhalarla çevrilmiş ve üst güvertenin uygun mahallerine de üç makineli tüfek yerleştirilmişti. Vapur, sandıklar ve torbalar içine yerleştirilmiş geçişi güçleştirecek derecede erzak ile doldurulmuştu. 13. Kolordu Kumandanlığı’nca tayin edilmiş olan idare subayları vapurun içindekileri tespit etmek ve çıkarmakla uğraşıyorlardı.

Kolordu kumandanıyla görevli memurların değerlendirme ve tahminlerine göre bu erzakın miktarı 250-300 ton kadardı ve Kûtulamâre kuşatılanları için bir aylık gıdaya tamamen

yeterliydi. Muhtemelen tutumlu ve dirençli General Townshend'in eline geçmiş olsaydı, belki bununla iki ay daha geçinecek ve teslim olmak zorunluluğundan kurtulacaktı.

İngiliz Dicle Kolordusu kumandanının bu planı ciddiye alması ve ustaca düzenlenmişti. Fakat uygulamasında gösterilmiş olan acelecilik sonuçsuz kalmasının tek sebebi olmuştu. Aslında vapuru hiç olmazsa gece yarısında ve herkesin uykuda bulunduğu bir zamanda yola çıkarmalıydı. O kanaattem ki, böyle hareket edilseydi muhtemelen başarı %90'a kadar çıkardı. Bu değerlendirme yalnız benim değil başta ordu kumandanı olduğu halde bütün ordu kurmaylarına da aynen aittir. Büyük ihtimalle, gece yarısında vapurun Felahiye hizasından geçişi pek geç haber alınacak ve bu haber de ordu karargâhına geç ulaştırılarak herkesin uyanıp emir vermesine ve bu emirlerin uygulanmasına kadar en az bir saatlik zaman geçecek ve bu ana kadar da, Dicle'nin seyir yollarını pek iyi bilen Yüzbaşı Cowley, Julnar'ı hiç olmazsa Makasis hizalarından geçirmiş yani en tehlikeli mıntıkeyi atlatmış bulunacaktı. Bundan dolayı bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasının başlıca sebebi herkesin görüşüne göre zamanın pek fena seçilmiş olmasıdır.

Yüzbaşı Cowley'in anlattığı demir halat ise herhalde çürük bir iddiadır. Kendisi karargâha geldiği zaman sorgulama için benim yanıma getirilmişti. Gayet güler yüzlü ve soğukkanlı olan bu cesur düşman subayı bana:

“Es-Sin tepeleri hizasından geçerken vapurun pervanesine demir halat sarıldı, yoksa bütün düzeninize ve ateş yağmurlarınıza rağmen ben vapuru Kûtulamâre'ye eriştirirdim” demişti.

Irak muhitini, dilini ve geleneklerini çok iyi bilen bu fedakâr düşmanı hayret ve takdir ile dinledim. Bir arkadaş gibi beraberce kahvemizi içtik. Sigarımızı savurduk ve hayli konuştuk. Ertesi günü karargâhtan menzile götürülürken firara

teşebbüsü yüzünden vurulduğunu duyduğum Yüzbaşı Cowley'in akıbetine cidden üzüldüm.

Julnar Vapuru yükünü, Kûtulamâre kuşatılanları yerine cesur kuşatanlarına dağıttıktan sonra "Kendi Gelen" unvanını aldı ve Kûtulamâre'nin geri alınmasının ardından tamir için Bağdat'a gitti. Pervanesine sarılı olduğu rivayet edilen demir halat bulunmadı. Sumana vapuruyla ve beş-altı yüz kişi ile beraber nehir yoluyla huruç hareketine karar vermiş olan General Townshend de bu halat meselesinden dolayı teşebbüsünden boş yere vazgeçmişti.

Bence Julnar'ın duraklama sebebi şu olabilir: Birinci hat hizalarından itibaren ateşe maruz kalan vapur pek çabuk süvarisini kaybetti. İkinci kaptan da kurşun yağmuru dolayısıyla artık ilerisini dikkatli gözetleyemeyerek rotadan ayrıldı ve Makasis önündeki geniş sığılğa saplandı işte bu kadar...

Ordu kumandanı, bu korkusuzca teşebbüse atılırken ölen Yüzbaşı Firman'ı özel tören ile ve takdire değer bir değerlilikle defnettirdi. Bu münasebetle ve kolordu kumandanı sıfatıyla bir de emir yayınladı.

Ertesi sabah, Julnar'ı Makasis önünde görmekten hâliyle ümitsizliğe düşen ve kederlenen kuşatılan kuvvetler kumandanı Townshend, tam bir gıda krizi sırasında şu 270 tonluk Allah vergisi sofradan faydalanmaya çalışan Makasis civarındaki askerlerimizi ve vapuru ağır toplarına hedef gösterdi. Epeyce de mermi savurduysa da bize ancak bir şehit ve iki yaralı verdirebildi, vapura hiçbir tesir yapamadı.

Kuşatma altındakilerin Makasis'e yönelttiği bu ateş, kuşatılanlar ile kuşatanlar arasındaki uzun mücadelenin son izleriydi!...

Julnar'ın yukarıda arz edilen macerası, Dicle savunma kuvvetine gayet kıymetli iki büyük fayda sağlamıştı. Bunlardan

birisi gıda durumumuzu geçici bir zaman için iyileştirmek ve diğeri de İngiliz Irak Ordusu Kumandanlığı'na kuşatılanlara maddi yardımın imkânsızlığını göstermiş olmağıt.

***

Julnar hadisesine şahit olan topçu subayı Muzaffer Bey, hatıratında bu konuya dair şunları kaydetmiştir¹⁸:

***

“Kendigelen’in (Julnar’ın) Zaptında Topçunun Rolü

Kûtulamâre son günlerini yaşıyordu. Mahsur kalmış Townshend’i kurtarmak için İngilizlerin Dicle’nin sağ ve solundan birçok tümenle yaptıkları taarruzlar her seferinde kanlı zayıatla akamete uğratılmıştı. 51. ve 52. Tümenlerimizin kahramanca sebat ve müdafaaları bir kere daha İngiliz inat ve ısrarını yenmiş ve Townshend için bütün kurtuluş ümitleri sönmüştü. Bununla beraber İngiliz başkumandanlığı Townshend’a sürekli direnmesini tavsiye ediyor ve bu direnci sağlamak için de ona havadan ve nehirden erzak vesaire göndermek için her çareye başvuruyordu. Bunlar arasında İngiliz tayyareleri Kûtulamâre’ye çuvallarla un taşımışlar ve bu çuvalların bir kısmını yanlışlıkla bizim üzerimize atmışlardı.

Tayyare ile yapılan bu yardım, 15 bin kişilik bir kuvvetin tonlara ulaşan günlük ihtiyacı karşısında damla yerine geçiyordu. Townshend’ın yiyecek ve içeceği kalmamıştı. Büyük çapta toptan bir yardıma ihtiyacı vardı. İngilizler öteden beri bizi gafil avlamaya alıştıkları ve Delâbiha baskınında bunun pek parlak bir tecrübesini yaptıkları için geçmişten ders alarak nehir yolu ile Townshend’a yardıma karar vermişlerdi. Bu kararlarını düşünceden uygulamaya koymak için de kıymetli erzak yüklü büyücek bir vapuru güverte ve bordalarını

18 Kurmay Albay Muzaffer, *Irak Cephesinde Türk Topçuları*, IV. Kolordu Matbaası, İstanbul 1931.

zırhla takviye ve makineli tüfeklerle silahlandırarak bir gece sular karardığı zaman Dicle  zerinden K tulam re'ye doğru yola çıkarmışlardı.

Bu vapur, senelerce Dicle'de kaptanlık yapmış, Dicle sularını çok iyi bilen mahir ve fedakâr bir kaptanın idaresinde bulunuyordu. Şayet vapur hedefine ulaşırsa Townshend'in daha uzun müddet mukavemeti mümkün olacak ve bu suretle kuşatmayı yararak mahsur kalan İngiliz askerlerini kurtarmak için zaman kazanılmış olacaktı. Hatırımda kaldığına göre, bu vapurda Townshend'in iki-üç haftalık ihtiya ına yetecek kadar erzak vardı.

Julnar vapuru gerçekten de büyük bir cesaret ve feragatle Dicle'nin iki tarafında bulunan siperlerimizin arasından geçerek birkaç km. yol almış ve K tulam re'ye yedi-sekiz kilometreye kadar yaklaşmıştı. Siperlerden yalnız bir hışırtı işitilmiş ve bir karaltı hissedilerek geriye haber verilmişti. O sırada Makasis Devresi civarından bir alayımız sahil değiştirmekle meşguldü. Derhal piyade ve makineli tüfek ve top umuz faaliyeteye geçmiş ve vapuru ateş altına almışlardı.

Piyade ve makineli tüfek ateşlerimizin tesiri ink r edilemezse de en mühim rolü oynayan ve vapuru yolunda asıl alıkoyan toplarımızdı. Vapur atılan yirmi atıma karşılık tam beş yerinden tam isabet almış ve Makasis Devresi'ne saplanıp kalmıştı. Bu vapura orduca "Kendigelen" ismi takıldı. En nefis konservelerden, yiyecek ve içeceklerden m kemmek bir ziyafete konmuştuk.  oktan beri nadir erzak yüzü görmeyen kıtaatımıza karşı İngiliz dostlarımızın! bu beklenmeyen hediyesi çok makbule geçmiş ve bu suretle Townshend'in ve İngiliz başkumandanlığının son ümidi de suya düşmüştü.

***

KÛTULAMÂRE'NİN TESLİMİ

---

7 Aralık'ta tarafından kuşatılan Kûtulamâre'yi kurtarmak için İngiliz Irak Ordusu Komutanlığı tarafından Ocak 1916'dan 24 Nisa'a kadar yapılan bütün girişimler Türk ordusu tarafından akamete uğratılmıştı. İngilizler Kûtulamâre yolunu kapatan Türk savunmasını yarmak için Dicle'nin sağ ve sol sahilinde (Felahiye, Sabis, Beyt-i İsa) ısrarlı ve inatçı muharebeler vermişler ve bu muharebelerde yaklaşık 25 bin asker kaybetmişlerdi. Bütün çabaları sonuçsuz kalıp, General Townshend'a yardım ulaştırılamayınca, erzağı tükenip aç kalan Kûtulamâre'deki İngiliz ordusu için teslim olmaktan başka çare kalmamıştı.

General Townshend, kendisine erzak ulaştıracak en son girişim olan Julnar vapurunun Türk birliklerinin eline geçmesinin ardından 26 Nisan 1916'da İngiliz Irak ordu komutanlığının da onayı ile Halil Paşa ile teslim müzakerelerine başladı.

General Townshend, görüşmelere başlangıç olarak 7 maddelik ayrıntılı bir mektup hazırladı ve 26 Nisan 1916'da Halil Paşa'ya gönderdi. General, bu mektubunda görüşmelere başlangıç olmak üzere 6 günlük bir ateşkes yapılmasını, birlikleriyle bölge sakinleri için on günlük erzak getirilmesine izin verilmesini, ateşkes ve mütareke maddelerini belirlemek üzere uygun bir yerde bir araya gelinmesini teklif etmişti.

General Townshend'in mektubu öğleye doğru karargâha geldi.

Halil Paşa, mektubu inceledikten sonra ateşkes teklifini kabulde sakınca görmedi. Ancak Townshend'in ileri sürdüğü diğer teklifleri kabul etmeyerek, kayıtsız-şartsız teslim olması gerektiğini içeren bir mektup yazarak 18. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Basri Bey'le kasabaya, General Townshend'a yolladı ve Başkumandanlığa da durumu bir telgrafla arz etti.

İki komutan 27 Nisan'da bir araya gelip teslim şartlarını konuşma konusunda mutabık kaldı.

27 Nisan sabahı, kuşatan ve kuşatılan kumandanlar, kasabanın 4 kilometre kuzeybatısında ve tam saat 10'da birer istimbotla birbiriyle karşılaştılar. Görüşme Halil Paşa'nın bulunduğu istimbotta nehir üzerinde yapıldı.

Halil Paşa, düşmanının içinde bulunduğu ümitsizlik ve üzüntüsünü takdir ederek tam bir alicenaplıkla muamele etti. Townshend'in yapmış olduğu savunmayı, Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de Rus ordusuna karşı yaptığı kahramanca direnişe benzeterek gönlünü aldı.

Teslim müzakerelerine geçilince General Townshend şu şartları ileri sürmüştü:

1- Kendisi ve ordusunun, savaş boyunca bir daha Türk ordusuna karşı silah kullanmamak şeref sözü ile çıkıp gitmesine müsaade edilmesi,

2- Elinde bulunan 40 topun sağlam olarak teslimi,

3- Fidyе olarak bir milyon İngiliz lirası verilmesi.

Halil Paşa'nın cevabı değişmedi: Kayıtsız şartsız teslim olması gerektiğini bildirdi.

Her iki taraf da üstlerine danışmak üzere ayrıldı.

28 Nisan günü Townshend ordu komutanından aldığı cevap üzerine teslim meselesini bitirmeye çalıştı. Bu defa bütün askerleriyle birlikte çıkıp gitmelerine izin verilmesi şartıyla sağlam 40 top ve 1 milyon İngiliz lirasını vermeyi tekrarlıyordu. Bu durumda harp boyunca Türkiye'ye karşı savaşmayacaklarına dair namus sözü veriyordu. Şayet kayıtsız şartsız teslim mecbur bırakılırsa topları ve bütün harp malzemesini tahrip edeceğini 1 milyon liranın da verilmeyeceğini bildiriyordu. Ayrıca kendi adına müzakerelerde bulunmak üzere ordu karargâhından gelecek Albay Beach, Yüzbaşı Aubrey Herbert ve Yüzbaşı Lawrence'e müsaade edilmesini istiyordu.

Halil Paşa, karargâhına dönüp Enver Paşa'ya Townshend'la yaptığı görüşmeyi arz ettikten sonra kendi görüşü olan bir hususu da ilave etmiştir. Halil Paşa, siyaseten İngilizlere bir cemile olmak üzere bütün silahlar ve erlerle birlikte 1 milyon liraya karşılık Kut'taki İngiliz ordusunda bulunan subayların harbin sonuna kadar Osmanlı ve müttefiklerine karşı savaşmayacaklarına dair namus sözü alınarak serbest bırakılmalarını önermekteydi.

Enver Paşa, Halil Paşa'nın bu telgrafına 28 Nisan tarihinde verdiği cevapta; *"İngilizlere siyaseten cemile yapmak mecburiyetinde olmadığımız gibi, paraya da ihtiyacımız yoktur. Kayıtsız şartsız teslim olması ve bir daha Osmanlı devleti ve müttefiklerine karşı harp boyunca savaşmayacağına dair asker ve namus sözü verirse kılıcı ve özel eşyasıyla yalnızca General Townshend'in serbestçe gitmesine müsaade ederim"* demekteydi.

Halil Paşa, Enver Paşa'dan aldığı bu cevabı derhal Townshend'a bildirdi. Townshend, yalnızca kendisinin serbest bırakılması şartını teşekkürlerini bildirerek tabiatıyla kabul etmedi. Ancak kendi adına son bir talepte bulundu: Kendisinin yaveri ve 3 emir eri ile birlikte İstanbul'a nakledilmesini Enver

Paşa'dan rica etti. Ayrıca serbest bırakılmaları için teklif ettikleri 1 milyon liranın, 2 milyona çıkarılması için İngiliz hükümetine başvuruda bulunmasının da söz konusu olmaktan çıktığını eklemişti.

Halil Paşa 28/29 Nisan gecesi Townshend'a gönderdiği cevapta; Enver Paşa adına kendisinin yaveri ve üç emir eriyle İstanbul'a gönderilmesine müsaade edileceğini bildirdi.

29 Nisan sabahı Townshend, Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta, açlık yüzünden silah bırakmaya mecbur kaldıklarını, Kutulamare'yi teslim hazırlar olduğunu bildirmiştir. Ordusunda bulunan yaralı ve hasta erlerin İngiliz ordusunda bulunan Türk esirlerle mübadele edilmesini de önermişti.

General Townshend, kayıtsız şartsız teslim kararı üzerine Kûtulamâre'de bulunan bütün topraklar ile küçük büyük bütün silahlar, tahribini, telsiz-telgraf makinesi ile bütün savaş malzemesi ve mühimmatın kullanılamaz hale getirilmesini emretti. 28/29 Nisan 1916 gecesi ve 29 Nisan günü öğleye kadar Kûtulamâre'de tahrip edilen mühimmat ve silahların çıkardığı patlamalar her taraftan işitildi. General Townshend, elde bulunan kullanılır durumdaki bütün malzemeyi ve mühimmatı yakarak, kırarak, patlatarak, nehre atarak yok etmişti. Townshend son bir görev olarak, Kûtulamâre'de göndere çekilmiş olan İngiliz bayrağını (Union Jack) Türk ordusunun eline geçmemiş için kendi elleriyle yakmıştı.

29 Nisan 1916 günü, İngiliz ordusu komutanı General Townshend tahrip etmeyi en sona bıraktığı telsiz-telgrafla makinesiyle saat 13.35'te İngiliz Irak Komutanlığına veda mesajı göndermişti:

"Kûtulamâre'de bulunan İngiliz askerlerini teslim almak üzere bir Türk alayı yaklaşmaktadır. Hem kalenin hem de şehrin üzerine beyaz bayrağı çektim. Taburlarımız saat 14'te

Şamran yakınındaki kampa girmeye başlayacak. En son yapılacak iş telsiz makinesini imha etmek olacak.

Kûtulamâre'den bütün gemi ve istasyonlara elveda! Hepinize iyi şanslar!

General Townshend

Kûtulamâre'nin Teslim Alınması (29 Nisan 1916)

29 Nisan günü Kûtulamâre'yi teslim alacak olan Türk birliği akşamdan hazırlanmıştı. Bu iş için görevlendirilen 3. Alay Komutanı Binbaşı Nazmi Bey alayının başında karargâh yakınında harekete hazırды. 3. Alayla birlikte ganimetleri teslim almak ve tespit etmek üzere Topçu Müfettişi Yarbay Emin Bey'in başkanlığında Binbaşı Adil Bey'le ufak rütbeli birkaç subay ve levazım memurlarından oluşan bir komisyon da Kûtulamâre'ye girecekti.

29 Nisan sabah saat sekize doğru nehir yoluyla Hıdeyri Kalesi doğusuna gelmiş olan bir kurmay binbaşı, bir teğmen ve bir yaverden oluşan İngiliz heyeti ile teslimde dair ayrıntılar görüşülerek bir teslim protokolü hazırlandı. Buna göre:

- 1- Mezarlıklara dokunulmaması,
- 2- Subay kılıç ve silahlarının teslimi,
- 3- Askerlerin (silahlarından başka) bütün eşyalarıyla esir ordugâhına aldırılmaları,
- 4- Türk askerlerinin kasabayı teslim almasının ardından hemen nakle başlanması,
- 5- İngilizlere ait hesap evraklarının Türk ordusuna teslimi, İngiliz teslim heyeti, kasabada bulunan ve iâşe edilmesi gereken İngiliz ordusunun mevcudunu şu şekilde kaydetmişti:

General: 5 (ikisi hasta)

İngiliz subayı: 272

İngiliz askeri: 2.592

Hintli subay: 204

Hintli vesair asker: 6.988

Silahsız erler (yardımcı sınıf): 3.248

Toplam 13.309 asker teslim alınmıştı. Bu askerlerin 1.306'sı hasta ve yaralılarından oluşuyordu.

3. Alay'ın Kûtulamâre'ye Hareketi

Kûtulamâre'den gelen İngiliz teslim heyeti ile teslim hakkındaki şartların ayrıntılarını kararlaştırıp imzaladıktan sonra, teslim alma kuvveti kumandanı Nazmi Bey'le beraber karar-gâhtan hareketle nehir yoluyla kasabaya doğru gittiler.

Teslim alma kuvveti olan 3. Piyade Alayının bölükleri, alay kumandanının idaresinde olarak kasabaya yaklaşınca, sancağını açıp milli marşlar söyleyerek tam saat öğleden sonra 14.30'da kasabaya girdi.

Kasabayı teslim alan 3. Alay birlikleri, dört yerde İngiliz kuvvetlerinin çıkarmış olduğu silahlı saygı birlikleri tarafından selamlandı. Kûtulamâre'de sakin Arap ahalinin uzun ve coşkun sevinç alayları ve tezahüratları eşliğinde kasabaya girdi. Hükümet konağına yeniden Türk bayrağı ve İngiliz karargâhı üzerine de alay sancağı dikildi. Alay kumandanı Nazmi Bey, ilk icraat olmak üzere uygun gördüğü noktalara nöbetçiler yerleştirdi. Henüz devam eden tahribatı yasaklamak ve asayiş ve disiplini sağlamak için devriye kolları düzenledi. Dışarıdan kimseyi kasabaya sokmamak ve içeriden de aynı şekilde kimseyi çıkarmamak üzere süvari ve piyade bölükleriyle bir kordon hattı kurdu.

Daha önce İngilizler tarafından tutuklanmış olan kişileri serbest bırakıldığı gibi kuşatma boyunca İngilizlere yardım ettiği haber alınan veya ihaneti duyulan yerli Araplardan

yaklaşık 200 kişiyi derhal tutukladı. Daha sonra yapılan araştırma sonucunda bunlardan çoğunun masumiyeti anlaşılacak serbest bırakılmış ise de bağlı oldukları devlete ihaneti fiili olarak görülen veya ağızdan ağıza yayılarak kesinleşenlerden ve mesela düşmanın ilk Kûtulamâre'ye girişini; "*Hak geldi bâtil zail oldu*" ayet-i kerimesiyle yorumladığı duyulan kasabanın ileri gelenlerinden Abbas el-Ula, oğlu ve damadı ve vaktiyle Şuayyibe muharebesinde firar ederek düşmana sığınmış olan Teğmen Abdürrezzak gibi 14 kişi ordu kumandanının emriyle asılarak idam edilmişti.

Teslim alma kuvveti, kasabayı karmakarışık bir hâlde buldu. Kuşatma altındakilerin askeri maksat hedefleyen tahribatlarının izleri özellikle beldenin sahile yakın kısımlarında pek fazla göze çarpıyordu. Bu cephede evlerin üst ve alt katlarının bir kısmı savunma hâline konmuş, pencereleri kum torbaları ve toprakla doldurulmuş, evlerin önünde ve sahil boyunca yer yer hendekler ve kasabaya gizlice su akıtılması için birçok su yolları açılmıştı. Her taraf duman ve ateş içinde, her yanda gâh alevler ve gâh da yoğun dumanlar yayan silah, eşya, teçhizat ve elbise kümeleri göze çarpıyordu.

Bağların içi birer mezbaha hâlinde, birkaç saat veya birkaç gün evvel kesilmiş hayvan leşleri ve sakatatıyla dolu. Nehrin sahile yakın kısımlarına birçok tüfekler, mitralyözler ve daha uzaklarına da toplar vesaire atılmış, atılamayan toplar da genellikle kamasız ve namluları parçalanmış faydalanılamaz bir hâlde. Abartısız olarak bütün esirler ikişer kat yeni elbise giymiş ve yeni ayakkabılar almışlar ve eski elbiselerini imha etmişlerdi. Tutuşturulmuş olan mühimmat sandıkları henüz şurada burada infilak edip duruyor. Ortalık yarısı ve tamamı yanmış silah enkazıyla doluydu.

24 Aralık 1915'te Türk ordusunun yapmış olduğu Hıdeyri taarruzunda, bu kale içinde yaralı olarak kalıp İngilizlerce esir düşen ve tedavi edilmiş olan 42 neferimiz de kurtarılmıştı.

Halil Paşa'nın Kûtulamâre'ye Giriş

6. Ordu Kumandanı Halil Paşa, İngilizlerden geri alınan kasabaya girip General Townshend görüşmek istedi. Halil Paşa, Kûtulamâre'ye gitmek üzere, 1 Aralık 1915'te Delâbiha muharebesinde İngilizlerden sağlam olarak ele geçirilen eski adıyla "Feirfly" yeni ismiyle "Selman-ı Pâk" gambotunu seçmişti. Halil Paşa 30 Nisan sabahı saat 09'da beraberinde, kurmay heyeti ve 18. Kolordu'nun yeni komutanı olan Albay Kazım Karabekir olduğu Selman-ı Pâk gambotuyla kasabaya yöneldi.

Selman-ı Pâk, Dicle'nin akıntısını yarararak kasabanın batı cephesine yanaştı. Karaya çıkan Halil Paşa ve maiyeti, yaklaşık 200 adım kadar yürüdükten sonra kasabanın en güzel binalarından olan iki evin önüne geldi. Karşılıklı olan bu iki binadan sağdaki General Townshend ve karargâhı, solundaki de diğer generaller oturuyordu. Halil Paşa, yanında Albay Kâzım Karabekir Bey olduğu hâlde kapısı önünde saygı duruşunda bekleyen iki nöbetçinin arasından sağdaki evden içeriye girdi.

Galip ve mağlup iki kumandanın buluşması pek nazikçe oldu. Ne talihsiz mağlup ümitsizliğinden ve üzüntüsünden renk verdi ve ne de talihli galip gurur ve sevincini hissettirerek karşısındakinin acı ve ümitsizliğini arttırmak küçüklüğünde bulundu.

General Townshend, uçakların ve topçumuzun zararından korunmak için sığınak haline getirdiği bodrumun önünde Halil Paşa'yı kabul etti. Tokalaşmanın ardından titrek elleriyle kılıç ve tabancasını Halil Paşa'ya uzattı.

Halil Paşa, kendisine uzatılmış olan kılıç ve tabancayı almadı ve; *“Şimdiye kadar olduğu gibi yine ve daima sizin olarak kalacaktır!”* diyerek sahibine iade etti.

General Townshend, teslim işlemleri bitip, esir alınan İngiliz ordusu kasabadan çıkarılana kadar birkaç gün daha yerinde kaldı. Nihayet 3 Mayıs 1916'da yanında kurmay başkanı Albay Paar, emir subayı Yüzbaşı Morland, emirerleri, hizmetçileri ve Halil Paşa tarafından refakatine tayin olunan Yarbay İshak Bey olduğu halde bir motorla Kûtulamâre'den ayrılarak Bağdat'a hareket etti. Townshend'i taşıyan motor, birkaç gün önce Kûtulamâre'den tahliye edilip Şamran'da kurulan kampa nakledilen İngiliz esirlerinin bulunduğu yerden geçerken bütün subay ve erler Dicle sahili boyunca dizilerek onu selamlamışlardı.

8 Mayıs'ta Bağdat'a ulaşan Townshend, burada birkaç gün kaldıktan sonra yola çıkarılarak 3 Haziran 1916'da İstanbul'a getirildi. Esirden çok bir misafir gibi muamele edilen Townshend, savaşın sona erdiği 1918 yılı Ekim ayına kadar Büyüka'da kendisine tahsis olunan evde kaldı.

Esirlerin Kûtulamâre'den Tahliyesi / Hasta ve Yaralı Esirlerin Değişimi

Kûtulamâre'nin tesliminden bir gün sonra 30 Nisan günü esir alınan İngiliz-Hint askerlerinin Dicle nehrinin kuzeyinde Şamran'da kurulan kampa doğru nakline başlandı. Kutulamarede esir alınan İngiliz askerlerin sayısı 2592, Hintli askerler ise (muharip ve yardımcı sınıf dâhil) 10.236 kişiydi. Hintliler arasındaki Müslüman subay ve er mevcudu 4 bin civarındaydı. Esirlerin birçoğu Anadolu içlerine gönderilerek esir kamplarında tutuldu. Bir kısmı Bağdat demiryolu hattında istihdam edildi. Müslüman esirlere ise daha farklı muamelede bulunuldu. Müslüman Hintli esir subaylar Eskişehir'de diğer

esirlerden ayrı tutulmuştu. Bunlardan bir kısmı İstanbul'a getirilerek Padişahın Cuma Selamlığında hazır bulunmuşlardı. Bu subaylardan birkaçı Osmanlı ordusuna girmeyi kabul ederek esirlikten kurtulmuştu. Müslüman er esirler ise Bursa'da bulunan esir kampında muhafaza edilmişti.

İngiliz ve Hintliesir subaylar ise Konya, Yozgat, Kastamonu ve Afyon'a sevk edildi. Bu subaylar gittikleri yerde ev kirala-
yıp kalabiliyordu. Hatta gözetim altında şehir içinde gezebi-
liyorlardı.

İngiliz Irak Ordusu Kumandanı General Percy Lake, 29 Ni-
san 1916'da karargâhında bulunan meşhur İngiliz istihbarat-
çılardan Yüzbaşı Aubrey Herbert ve Yüzbaşı Lawrence'ı, Ha-
lil Paşa'ya göndererek bazı taleplerde bulundu. General Percy
Lake, Kûtulamâre'de esir alınan İngiliz ordusunun beslen-
mesi için gönderilecek iki vapur dolusu erzakın geçirilmesini
ve aynı zamanda esirler arasında bulunan hasta ve yaralıla-
rın, aynı sayıda İngiliz ordusunun elindeki Türk esirlerin sağ-
lamlarıyla değiştirilmesini Halil Paşa'ya rica ve teklif etmişti.

Yiyecek bakımından sıkıntı içinde olan Türk ordusu için 13
bin esiri doyurmak bir sorun olmuşken İngilizlerden gelen bu
teklif memnuniyetle kabul edildi. 1 Mayıs'ta yiyecek yüklü iki
vapur Kûtulamâre'ye geldi. Bu vapurlara bindirilen 1136 hasta
ve yaralı İngiliz askeri Kûtulamâre'den gönderildi. Aynı sayıda
sağlam Türk askeri de İngilizler tarafından serbest bırakıldı.

Halil Paşa'nın Tebrik Mesajı: "Kût Bayramı"

Bağdat'ı ele geçirmeyi hedefleyen ve bu gayeye ulaşmak için cüretkâr bir şekilde hareket eden İngiliz ordusunun proje ve hayallerini söndüren, 13 bin kişilik İngiliz ordusunu kayıksız şartsız teslim alan 6. Türk Ordusu'nun muzaffer komutanı Halil Paşa, Kûtulamâre'nin teslim alınmasının hemen ardından, bu büyük başarının kahramanı olan ordusuna hitaben bir mesaj yayınlamıştı. Halil Paşa, şehit olanları minnetle anıp, gazileri tebrik ettikten sonra, bu zafer gününü bayram ilan etmişti:

Orduma!

Arsıanlar! Bugün Türklere şeref, şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprakların güneşli havasında şehitlerimizin ruhu şâd ve handân uçuşuyorlar. Hepinizin pâk alınlarınızdan öperek, cümlelerinizi tebrik ederim.

Bize iki yüz yıldan beri tarihımızde okunmayan bir vakayı kaydettiren yüce Allah'a hamd ve şükürler olsun. Allah'ın azametini bakınız ki, 1500 senelik İngiliz tarihine böyle bir vakayı ilk defa sizin süngülerinizle yazdırdı.

Ordum, gerek Kût karşısında gerekse Kût'u kurtarmak isteyenler karşısında 300'den fazla zabiti ile 10 bin erini şehit ve yaralı verdi. Fakat buna karşılık İngiliz ordusundan bugün, burada 5 general, 481 subay, 13.300 er esir aldı. Bunları kurtarmaya gelen İngiliz ordusunun ise bugüne kadar zayıyatı 30 bin kişidir.

Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı bu harpte birinci vaka Çanakkale'de, ikinci vaka da burada geçti.

Bu güne, "Kût Bayramı" adını veriyorum! Ordumun her ferdi her yıl bugünü kutlarken, şehitlerimize Yâsinler, Tebarekeler, Fâtihalar okunsun!

6. Ordu Kumandanı Mirİiva (Tuğgeneral) Halil

KÛTULAMÂRE ZAFERİNİN ÖNEMİ VE NETİCELERİ

Kûtulamâre'de tam 4 ay 23 gün boyunca kuşatılarak Kteslime mecbur edilen İngiliz ordusunun bu akıbeti, Çanakkale'deki mağlubiyetten sonra İngiliz ordusunun aldığı ikinci büyük darbe oldu. Daha da önemlisi Kûtulamâre'de kuşatılan 13 bin İngiliz erini kurtarmak için harekete geçen Irak İngiliz ordusu, önünü kesen Osmanlı kuvvetleriyle yaptığı muharebelerde 22 bin asker kaybetmişti.

Kûtulamâre'de esir alınan 6 general ve 13.300 asker, İngiliz ordusuna büyük bir darbe, mağrur Büyük Britanya İmparatorluğu için büyük bir prestij kaybıydı. İngilizlerin kuşatma altındaki askerlerini kurtarmak adına, kurtarmaya çalıştıkları askerlerin iki misli kaybı göze almasının sebebi de bu prestij kaybını önlemektir.

Bu muharebelerde Osmanlı ordusunun kayıpları şehit ve yaralı olarak 15 bine ulaşmıştı. Bu önemli kayıpların karşılığında, Irak cephesinde durum kontrol altına alınmış, İngilizlere Bağdat yolu kapanmıştı. Osmanlı ordusunun zaferi, bölgede bulunan Arap aşiretlerinin de Osmanlı Devleti yanında yer almasına yol açarak siyasi açıdan da oldukça faydalı neticeler verdi.

Kûtulamâre Zaferi, Osmanlı ordusu için büyük bir moral kaynağı olurken, bütün Osmanlı vilayetlerinde sevinçle

kutlanmış, Başkumandanlığı tebrik telgrafları yağmıştı. Zaferi tebrik edenler bununla sınırlı değildi; Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya Devletleri hükümdarları, Osmanlı Padişahı V. Mehmed Reşad'ı tebrik ederken Berlin ve Viyana'da Kûtulamâre zaferi kutlamaları yapılmıştı.

I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'den sonra ikinci büyük zaferi kazanan ordunun komutanları olarak öne çıkan isimleri de hatırlamak bir vefa borcudur:

İngiliz ordusunu Selman-ı Pâk'ta mağlup edip 7 Aralık 1915'te Kûtulamâre'de kuşatan ve 10 Ocak 1916'ya kadar Osmanlı ordusuna komuta eden Albay Nureddin Bey (Sakallı Nureddin Paşa), Alman Goltz Paşa'nın yerine 6. Osmanlı Ordusu komutanlığına getirilen ve Kûtulamâre'yi teslim alan Halil Paşa (Halil Kut), 6. Ordu'yu oluşturan iki kolordudan 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan Bey (Ali İhsan Sabis Paşa) ve 18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Bey (Kâzım Karabekir Paşa), 75 yaşında olmasına rağmen cihada katılıp Kûtulamâre'de Aşiret Süvari Kuvvetleri Komutanlığı yaparken 8 Mart 1916'da Sabis Muharebesi'nde şehit düşen Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa, mensubu olduğu aşiret kuvvetleriyle Osmanlı ordusuna katılan ve savaşın sonuna kadar çok kıymetli yardımlarda bulunan Arap Aşiret Kuvvetleri Komutanı Uceymi Sadun Paşa, Kûtulamâre Zaferi'nin unutulmaz isimleridir.

Kûtulamâre zaferi şu gerçeğin görülmesini de sağlamıştı. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı esnasında Şerif Hüseyin ve Hicaz Bölgesi Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmişlerdi. Bu husus çoğunlukla genel bir Arap ayaklanması olarak algılanmakta ve bütün Arapların isyan ettiği şeklinde kabul görmektedir. Hâlbuki Kûtulamâre örneğinde görüldüğü üzere bu bölgede Araplar Türklerle birlikte İngilizlere karşı savaşmışlardır. Bilhassa Uceymi Sadun Paşa'nın mücadelesi bunun en çarpıcı örneğidir.

Kûtulamâre savaşı tarihe, Birinci Dünya Harbi'nin genel sonucunu değiştirmemekle beraber, güçlü İngiliz ordusuna ağır bir darbe vurulduğu ve mağrur İngilizlerin esir edildiği bir başarı hikâyesi olarak geçti. Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti Ortadoğu'nun, çoğunlukla Arapların yaşadığı bölgesinden çekildi. Fakat ortaya çıkan boşluk bir türlü doldurulamadı. Ne bölgeyi mandater bir yöntemle idare eden İngiltere ve Fransa, ne de bölge üzerinde faaliyet gösteren diğer güçler Ortadoğu'da çatışmaların çıkmasını önleyemediler. Osmanlı Devleti, Balkanlar ve Kafkasya'da olduğu gibi, Ortadoğu'da da öyle bir barış ortamı oluşturmıştu ki, geri çekildiği andan itibaren eksikliği hissedildi ve bu bölgelerde sürekli huzursuzluk yaşandı. Aradan bir asır geçmesine rağmen de, hiçbir güç buralara istikrar getirmeyi başaramadı.

Baykoç, Hulusi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5. Seferi Kuvvetler (52. Tümen)*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III. Cilt, Irak-İran Cephesi, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1979.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt IV*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Ediger, Volkan Ş., *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, Odtü Yayıncılık, İstanbul 2007.

Engin, Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Engin, Vahdettin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Erkan, Hamza Osman, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1946.

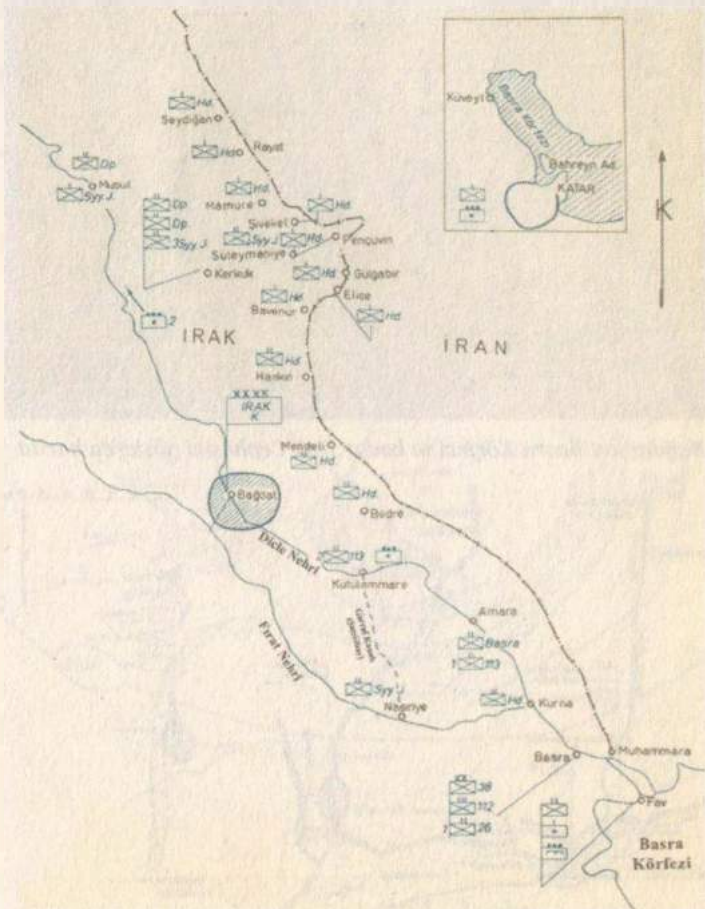
Hut, Davut, *Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehiryolu Ulaşımı, Osmanlı'da Ulaşım*, İstanbul 2012.

Kanathı, Şükrü, *Irak Muharebelerinde 3. Piyade Alayı Hatıraları*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006.

Kûtulamâre Kuşatması ve Zaferi, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Ocak 2016, Sayı: 137, Genelkurmay ATASE Yayınları.

- Mehmed Emin, Binbaşı, *Kûtulamâre Hücüm ve Muhasarası; Bir Osmanlı Subayının Hatıratı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 2016.
- Muzaffer, Kurmay Albay, *Irak Cephesinde Türk Topçuları*, IV. Kolordu Matbaası, İstanbul 1931.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul 1983.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.
- Osmanlı'nın Unutturulan Son Zaferi; Kûtulamâre, Yarbay Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri*, Sultanbeyli Belediyesi Yayını, İstanbul 2016.
- Özey, Ramazan, *Dünya Denkleminde Ortadoğu*, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul 1997.
- Özyüksel, Murat, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988.
- Townshend, Charles, *Kûtulamâre'de Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

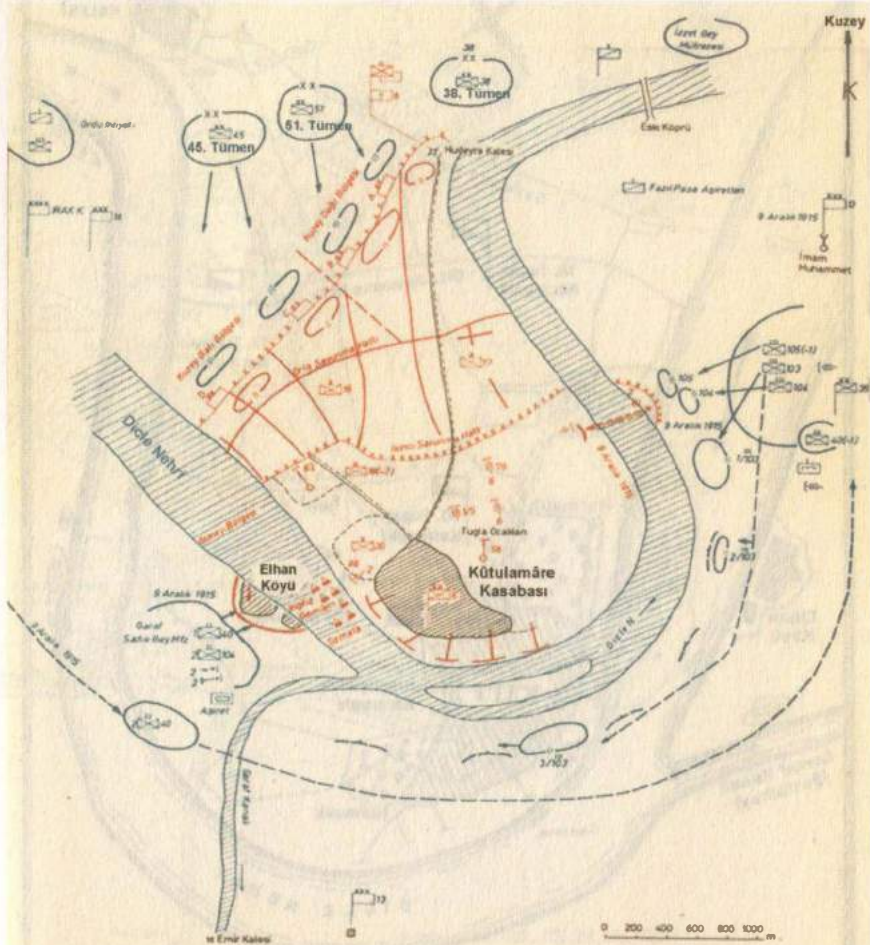
HARİTA VE KROKİLER¹⁹

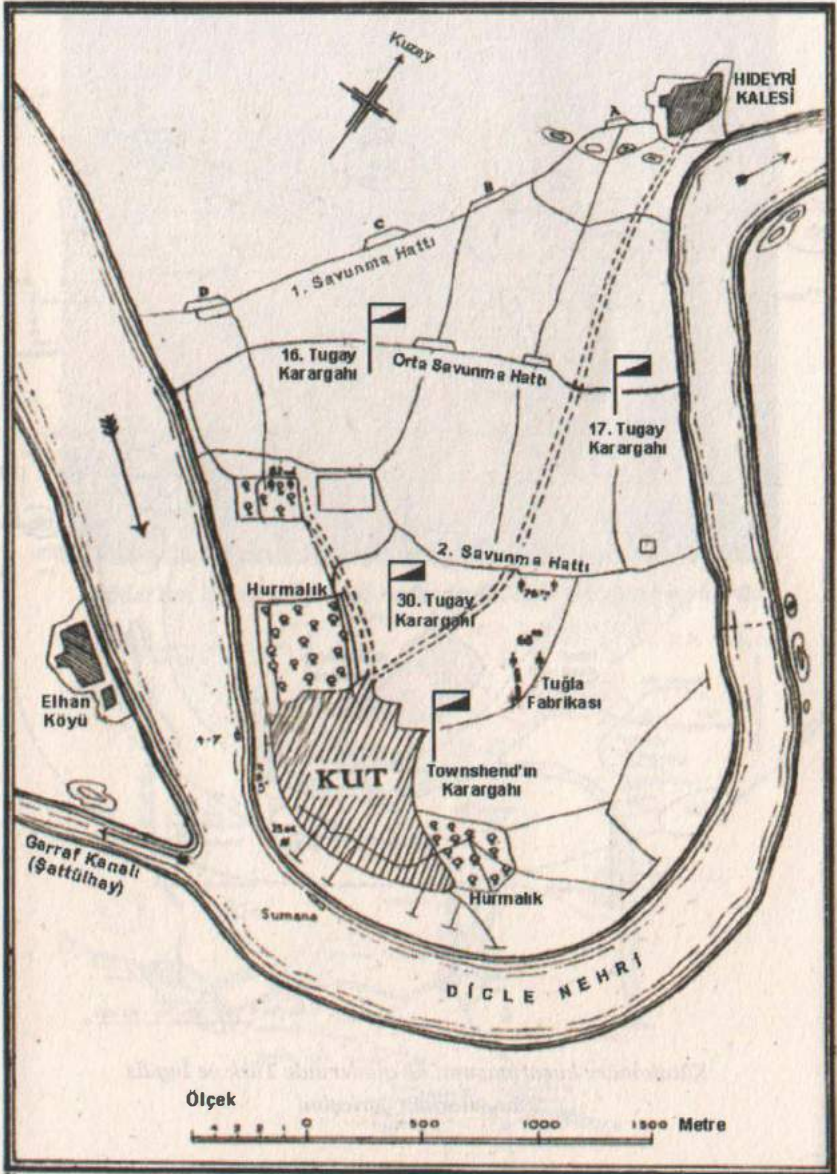
*Osmanlı Devleti resmen savaşa girmeden önce
Irak'ta bulunan Türk kuvvetleri
(1914 yılı Ekim ayı sonu)*

19 Harita ve krokiler Genelkurmay tarafından yayınlanan *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III. Cilt, Irak-İran Cephesi*, kitabından alınmıştır.

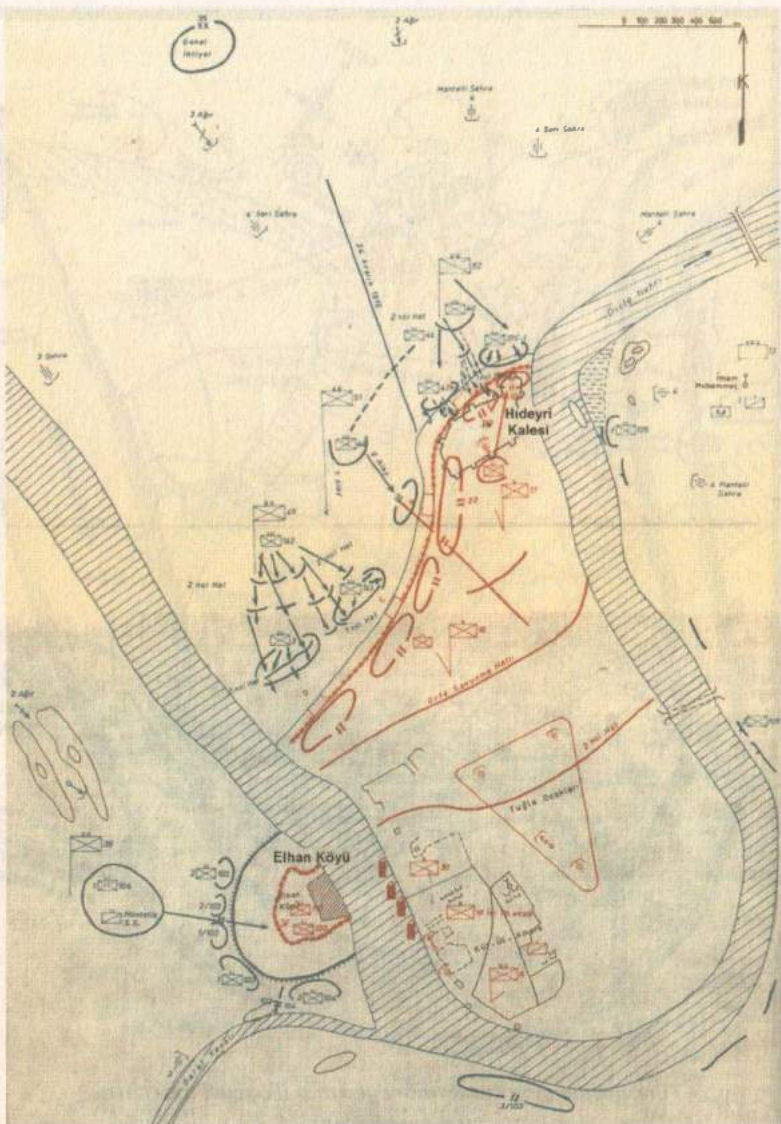

Kütulamâre kuşatmasının ilk günlerinde Türk ve İngiliz kuvvetlerinin yerleşimi

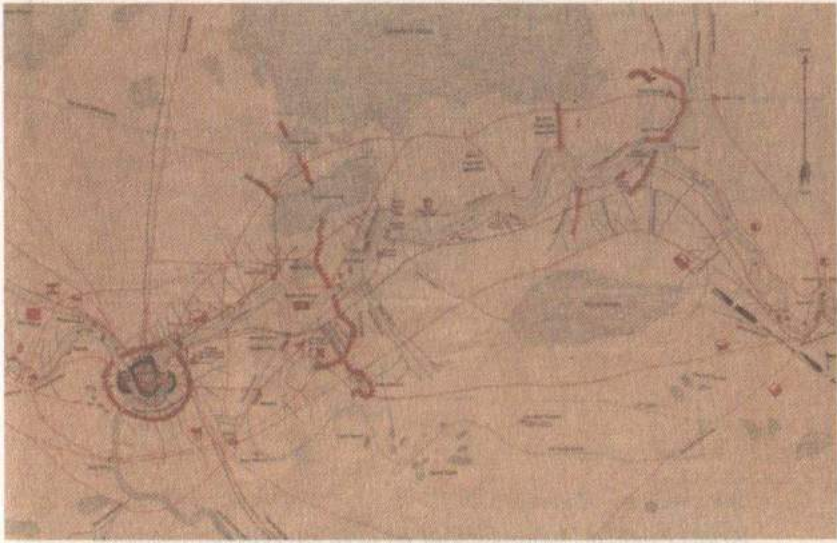

Kütulamâre'de kuşatılan İngiliz ordusunun aldığı savunma düzeni

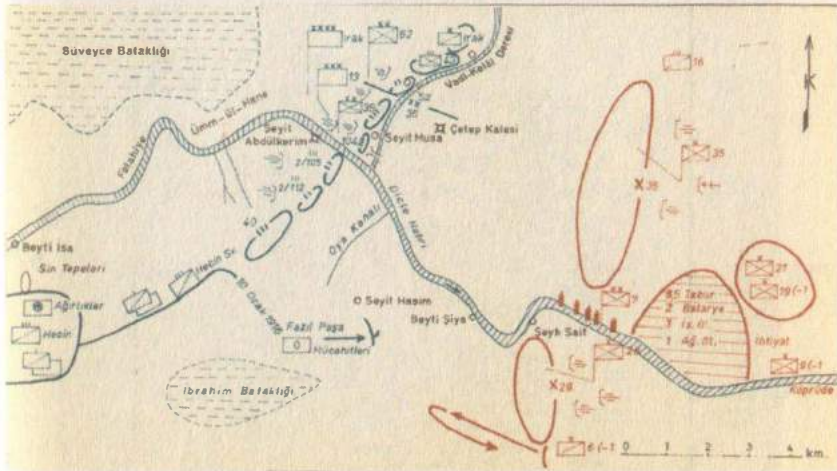

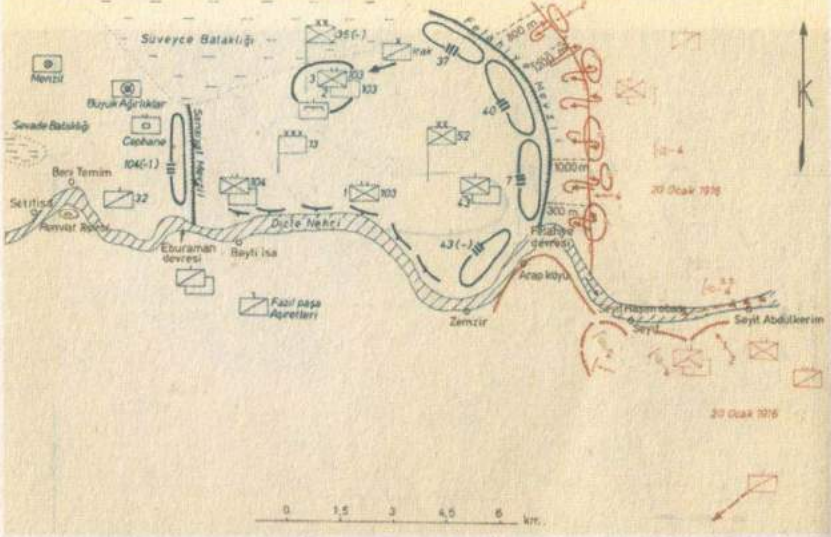

*Türk ordusunun Kütulamâre'de Hıdeyri Kalesi'ne
karşı yaptığı ikinci genel taarruz
(24 Aralık 1915)*

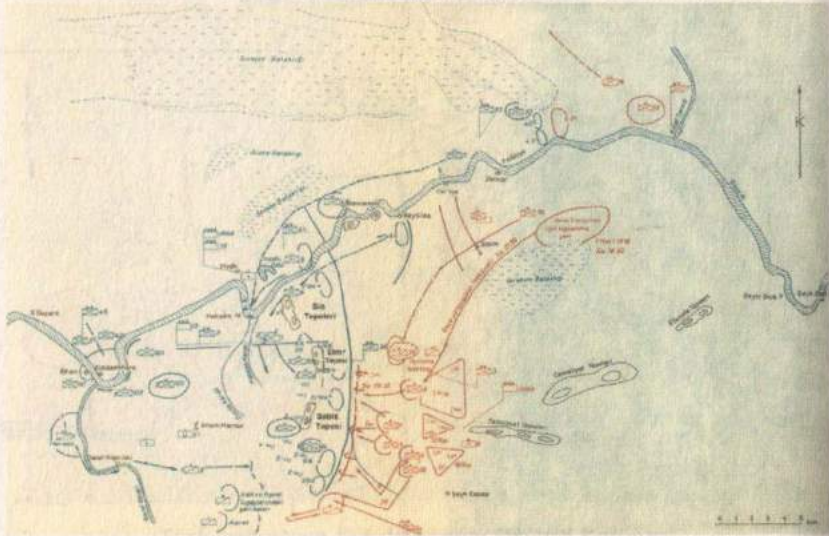

*Kütulamâre'den Şeyh Sa'd mevkiine kadar
muharebe alanını gösteren harita*

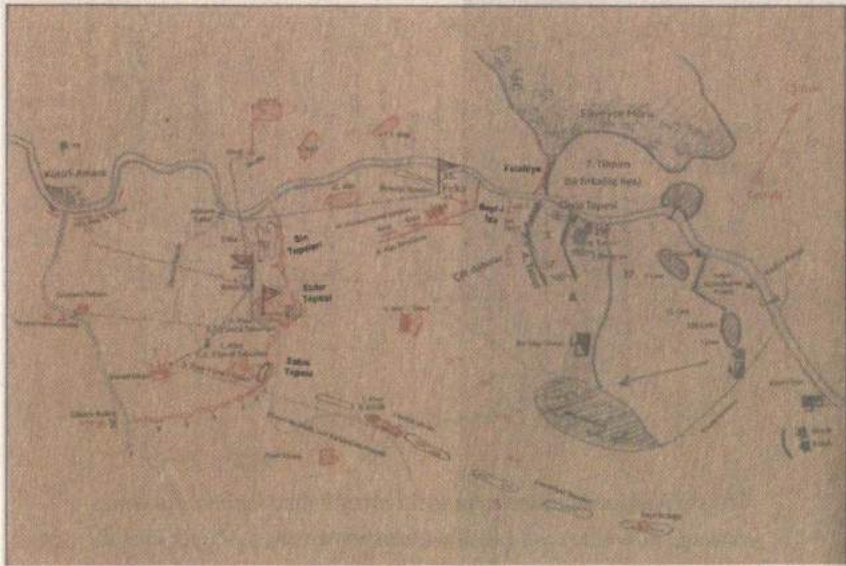

*Birinci Felahiye Muharebesinde iki taraf kuvvetlerinin konumu
(21 Ocak 1916)*

*Sabis Meydan Muharebesinde Türk ve İngiliz kuvvetlerinin konumu
(8 Mart 1916)*

Kûtulamâre'nin tesliminden on gün önce Türk ve İngiliz kuvvetlerinin vaziyeti

Osmanlı Ordusu Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa

*Osmanlı Irak Ordusu Genel Komutanı
Yarbay Süleyman Askeri Bey*

*Kûtulamâre'yi 7 Aralık 1915'te kuşatan ve 10 Ocak 1916'ya kadar
Irak Ordusu komutanlığını üstlenen Albay Nureddin Bey
(Sakallı Nureddin Paşa)*

*Kûtulamâre'de İngiliz ordusunu esir alan
6. Ordu Komutanı Halil Paşa*

*Kûtulamâre'de 13. Kolordu Komutanı ve Sabis Muharebesi galibi
Albay Ali İhsan (Ali İhsan Sabis Paşa)*

*Kûtulamâre önünde Sabis Muharebesinde 9 Mart 1916'da şehit düşen
Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa*

*Kûtulamâre'de İngiliz ordusunu teslim alan
6. Ordu Komutanı Halil Paşa ve kurmay heyeti*

*Halil Paşa (1) Kûtulamâre'de esir düşen İngiliz Generali
Townshend'la (2) birlikte*

General Townshend

General Evans

General Moffat

General D'Almeida

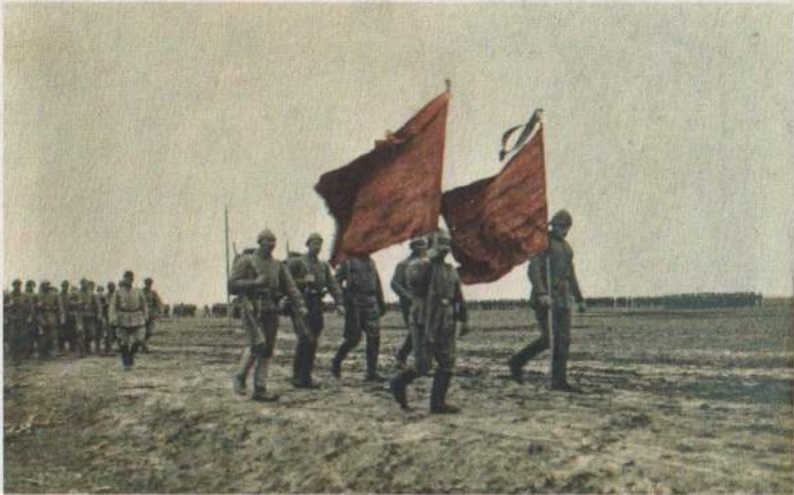

General Erzer

General Hamilton

Kûtulamâre'de esir alınan İngiliz generaller

Kûtulamâre'de İngiliz ordusunu esir alan muzaffer Türk alaylarından biri, önde sancak resm-i geçit yaparken

Kûtulamâre'de İngiliz ordusunun Türk askerlerine teslim oluşunu gösteren Alman dergilerinde yayınlanmış temsili bir resim

*Kütulamâre'de kazamlan başarının hatırasını ebedileştirmek için
1916 yılında dikilen "Kütulamâre Zafer Abidesi"*

*Kütulamâre kasabasının karşısındaki Elhan köyünün (solda) ve
Meyan Kökü Fabrikasının (sağda) görünüşü
("Kütulamâre Hücüm ve Muhasarası" hatıratının sahibi
Binbaşı Mehmed Emin Bey tarafından çizilmiştir)*

*Kütulamâre'de Türk ordusu tarafından 10 ve 24 Aralık 1915'te
taarruz edilip ele geçirilemeyen Hıdeyri Kalesi ve
önünde bulunan tel örgüsü engeli
("Kütulamâre Hücüm ve Muhasarası" hatıratının sahibi
Binbaşı Mehmed Emin Bey tarafından çizilmiştir)*

*Kütulamâre'ye erzak götürürken Makasis geçitinde Türk
birliklerince ele geçirilen Julnar Vapurunun görünüşü
("Kütulamâre Hücüm ve Muhasarası" hatıratının sahibi
Binbaşı Mehmed Emin Bey tarafından çizilmiştir)*

*Kûtulamâre kasabasıyla (arkada) Hıdeyri Kalesi'nin (önde)
kuzeydoğu istikametinden görünüşü
("Kûtulamâre Hücüm ve Muhasarası" hatıratının sahibi
Binbaşı Mehmed Emin Bey tarafından çizilmiştir)*

*Kûtulamâre kasabasında cami civarından bir görünüş
("Kûtulamâre Hücüm ve Muhasarası" hatıratının sahibi
Binbaşı Mehmed Emin Bey tarafından çizilmiştir)*

KÛTULAMÂRE ZAFERİ

1916

1916 yılında Irak cephesinde kazanılan Kûtulamâre Zaferi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Türk tarihinin en şanlı sayfalarının yazıldığı Çanakkale Zaferi'nden sonra kazanmış olduğu ikinci büyük ve anlamlı zaferdir. Irak Cephesi'nde 4,5 aylık bir kuşatma sonucunda, 29 Nisan 1916'da Kûtulamâre'de bulunan 5'i general 481 subay ve 13.300 kişilik İngiliz ordusu esir alınmıştı.

Önemi ve büyüklüğü şüphesiz olmakla birlikte Kûtulamâre'de kazanılan zafer, aradan geçen 100 yıl boyunca maalesef tarihin tozlu sayfaları arasında unutulup gitmiştir.

Bu kitap, tarih kitaplarında birkaç satırla geçirilen bu önemli tarihi olayı, bütün yönleriyle ayrıntılı olarak ele alınarak, Kûtulamâre kahramanlarını lâyük olduğu şekilde hatırlatmak gayesiyle hazırlanmıştır.

Ön Kapak Resmi:

Kûtulamâre'de teslim olan İngiliz ordusuna mensup askerlerin, Türk askerlerinin önünden geçişini gösteren temsili bir resim. Alman ressam Max Tilde tarafından çizilmiştir.

Arka Kapak Resmi:

Dicle Nehri kenarında Kûtulamâre kasabasıyla (arkada), Hıdeyri Kalesi'nin (önde) görünüşü. Kûtulamâre muharebelerine fiilen katılan Binbaşı Mehmed Emin Bey tarafından çizilmiştir.

 yeditepeyayinevi.com

 / yeditepekitap

 / yeditepekitap

 / yeditepeyayinevi

